

A BIHARI MÚZEUM ÉVKÖNYVE, XXVI.

A BIHARI MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

XXVI.

BIHARI MÚZEUM
BERETTYÓÚJFALU

BERETTYÓÚJFALU, 2021

Szerkesztette
SÁNDOR MÁRIA

Szakmai lektor
TÖRÖK PÉTER
VAJDA MÁRIA
V. SZATHMÁRI IBOLYA

Angol fordítás
BÁLINT NÓRA

Felelős kiadó
BERETTYÓ KULTURÁLIS KÖZPONT

Felelős vezető
KÁLLAI IRÉN

Technikai szerkesztő
KÓSA TIBOR

A kötet megjelenését támogatta
Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjtemények Kollégiuma

Nemzeti Kulturális Alap

HU ISSN 0133-7653

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József ügyvezető

TARTALOM – CONTENTS

TÖRTÉNELEM – HISTORY

Bagdi László

- „A világ közepe”– Berettyóújfalu vármegyeszékhelyé alakulása 1920–1928.....7
“Centre of the world” Transformation of Berettyóújfalu to a county town
between 1920 and 1928.....52

TÖRTÉNELEM – FORRÁSKÖZLÉS – HISTORY – SOURCE PUBLICATION

Bagdi László – Török Péter

- „Hazádnak rendületlenül”... Egy korszakos közszolga ünnepi beszédének
margójára.....53
“To your homeland without fail” – Notes to the speech of a public servant
marking an era.....78

NÉPRAJZ – ETHNOGRAPHY

Gyönyörűné Erdei Judit

- Erdőhádi Károlyné szürrátét-készítő hagyatéka79
Heritage of Károlyné Erdőhádi, felt overlay maker.....93

Sándor Mária

- Adatok a csökmői bábák történetéhez.....107
Details to the history of midwives of Csökmő.....124

IRODALOMTÖRTÉNET – LITERATURE

Bakó Endre

Nadányi Zoltán nyelv- és irodalomszemlélete.....	131
Linguistic and literary approach of Zoltán Nadányi.....	150

MUZEOLÓGIA – MUSEOLOGY

Török Péter

Közgyűjtemények járványhelyzet idején – a Bihari Múzeum 2020. évi tevékenysége.....	151
Public collections in the pandemic – 2020 activities of Bihari Museum....	160

Bagdi László
„A VILÁG KÖZEPE”
Berettyóújfalu vármegyeszékhelyé alakulása 1920–1928

Berettyóújfalu egy 16 000 fős lélekszámú, Hajdú-Bihar megyében található, román határ mentén fekvő kisváros. 1921 előtt nagyközségi formában működve Bihar vármegye Berettyóújfalui járásában mintegy 19 település központja, a térség – elsősorban kereskedelme által – gazdasági és kulturális csomópontja. A trianoni diktátum értelmében a vármegye 10 609 négyzetkilométer területének és 582 132 fős lakosságának 75%-át a Román Királysághoz csatolták. A történelmi Bihar megszűnése a vármegye Magyarországon maradt 160 000 lakosának az élet minden területén tragédiát jelentett. Nagyvárad, mint az ország egyik legnagyobb múlttal rendelkező nagyvárosának elszakítása nem csupán történelmi-érzelmi jelentősége miatt volt fájó, az addigi megyeszékhely elvesztésével Biharország gazdasági, egészségügyi, kulturális és közigazgatási centrumát veszítette el. A rendelkezésünkre álló források alapján a megmaradt terület földrajzi, gazdasági és infrastrukturális adottságait, valamint Berettyóújfalu dualista időszak kezdete óta tartó permanens városiasodó tendenciáját figyelembe véve az új megyeszékhely kijelölése sem érdemi vita, sem mérlegelés tárgyát nem képezte, így 1921. január 1. után településünk lett Csonka-Bihar vármegye központja.

A tragédia miatti kényszerfordulat Berettyóújfalu történetében igen ambivalens élethelyzetet eredményezett. A megyeszékhelyé alakulás feladata, az elsősorban anyagi, infrastrukturális és közigazgatási kritériumok teljesítése a települést addig soha nem látott kihívások elé állította. További súlyos problémát okozott a vármegye elcsatolt részéről és Erdély más területeiről érkező menekültek helyzete: a Bihar újjászervezésén fáradozó köztisztviselők és közalkalmazottak szociális ellátása és egzisztenciális kárpótlása is erőn felüli kapacitást és teljesítményt követelt, nem beszélve a vagonlakók sokáig létminimum alatti helyzetéről. A központtá válással ugyanakkor a már említett, több évtizede zajló városiasodó folyamat is új értelmet és lendületet nyert: a „faluváros” – ahogy a korszakban az értelmiségiek nevezték, utalva a település kettős identitására – az egyértelmű kényszerpálya ellenére is történetének leggyorsabb és legnagyobb mértékű fejlődésén ment keresztül.

I. Szürkeségből a középpontba, avagy nincs idő megszünni. Az első szakasz

Biharból Bihar

Az 1918. évi októberi forradalom budapesti eseményeire a megyeszékhely Nagyvárad rögtön, az elkövetkező napokban pedig Berettyóújfalu és a vármegye többi része is reagált. A Nagyváradon megalakult Nemzeti Tanács október 31-i hatalomátvételéről a lemondó Malatinszky Lajos főispán plakátok útján tájékoztatta a közvéleményt, melyhez a városban állomásozó, ez időben a frontról szervezeten hazatérő 70. császári és királyi gyalogezred, valamint a rendőrség is csatlakozott. A forradalmi hangulat a városi és a vármegyei vezetés hivatalos lecserélésével egy időben ütötte fel fejét Nagyvárad utcáin: a Szigligeti-színház előtt összegyűlt, jó részt katonákból álló tömeghez az ekkor Nagyváradon tartózkodó, tanulmányai és pályafutása kezdeti éveitől a városhoz szoros érzelmi szálakkal kötődő újságíró, humorista, „a magyar kabaré atyja”, Nagy Endre intézett beszédet, majd őt követve Katz Lipót, Nagy Károly és Ágoston Péter nevű helybeli forradalmárok – később a Károlyi-kormány Bihar vármegyei exponensei – szólítottak fel az új rendszerre való eskütételre, melynek a jelenlévő katonák és karhatalmisták letépett sapkarózsáik helyébe nemzetiszínű szalagot tűzve szimbolikusan is eleget tettek.¹ A Károlyi-kormány életbelépésétől kezdve folyamatosan növekvő kommunista agitáció a bihari megyeszékhelyen 1919 februárjától az ország vidéki nagyvárosaihoz viszonyítva is erőteljesebben érvényesült. Ennek oka az 1919. február 20-i budapesti razzia után a retorzióktól és letartóztatásoktól tartó, a fővárosból Nagyváradra menekült kommunista vezetők és párttagok magas számával magyarázható, akik az aktív propaganda- és szervezőmunkáról természetesen Váradon való bujkálásuk alatt sem mondtak le. Ebben az időszakban a fővárosban és az országban betiltott kommunista pártlap, a Vörös Újság nyomtatását is Nagyváradon bonyolították, innen továbbszállítva Bihar területére, Budapestre és az ország minden részébe. A Budapesttel való szoros összeköttetések eredményeként az 1919. március 21-i Tanácsköztársaság kikiáltásáról a nagyváradai kommunista vezetők idejében értesültek, a hivatalos hatalomátvétel előtt egy nappal a városban összeülő néptanács már nyíltan hirdette a fővárosban várható eseményeket. Így az országos cselekménnyel lépést tartva március 21-én Nagyváradon és Biharban is kikiáltották a proletárdiktatúrát, mely a kommunista mozgalom erős jelenléte ellenére sem tartott tovább négy hétnél.² Ennek oka, hogy április végén

¹ Molnár I. 1938: 12.

² Fleisz 2011: 176–182.

a vármegyébe bevonultak a román csapatok, ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy Nagyváradra érkezésükkor a román hadsereg már hatalmától megfosztott, lefegyvert vörös csapatokat talált, mivel az addig passzivitásban lévő ellenforradalmi erők szinte példátlan módon gyors és áldozatok nélküli puccsot végrehajtva vették vissza a város irányítását. A régi-új vezetés vakmerő cselekvését a magyar és román polgári értelmiség elleni brutális fellépés tette mihamarabb indokolttá. Utóbbiak elleni atrocitásokért a közeledő román hadsereg mindenhol a helybeli magyar lakosságon vett kíméletlen elégtételt. Az előrenyomuló román hadsereg 1918. december 31-i rendelete szerint a Románia által még birtokba nem vett területeken minden, román lakosság elleni erőszakos fellépés az illetők letartóztatását vonja maga után, tehát már ekkor jogot formálva intézkedésekre olyan területeken, ahol még nem rendelkeztek tényleges hatalommal, előrevetítve a későbbi megszállást.³ Ennek megfelelően Biharba bevonulva a Magyarcsékén vörösök által meggyilkolt dr. Bolcas Ágoston és dr. Csordás János román ügyvédek miatt példát statuálva Köröstárkány község mintegy 180 magyar lakosát végezték ki.⁴

A városban lévő, félreállított katonai és karhatalmi vezetés, Jánossy Gyula rendőrkapitány és Balogh Sándor tábornok vezetésével a korábban a vármegyeházán elrejtett fegyverek segítségével gyakorlatilag órák alatt fegyverezték le az Oroszlán Pál hadügyi biztos parancsnoksága alatt lévő vörös katonákat. A város visszavétele utáni öröm nem tarthatott sokáig, gyakorlatilag órákkal a felszabadulás után két irányból indult támadás: a román csapatok ekkor már a közeli Mezőszakadát faluban álltak, Budapestről pedig Landler Jenő népbiztos vezetésével egy nagyobb létszámú haderő indult el vonattal Nagyváradra.⁵ Utóbbi veszély elhárítására a Berettyóújfalú–Nagyvárad közötti sínszakasz felszedése hatásos fegyvernek bizonyult, a Váradra tartó vörös katonák nem jutottak tovább Berettyóújfalunál, jelenlétüket azonban Bihar ezen része is megszenvedte.⁶ A román bevonulás megakadályozására reális esély aligha mutatkozott, igaz, a város vezetése ezt nem is tartotta kívánatosnak, épp ellenkezőleg: a kiérkező kommunista haderővel szemben védelmet remélve, küldötteken keresztül sürgették a román bevonulást, az országos tendenciához hasonlóan rosszul felmérve a román hadsereg szerepét. Így 1919. április 21-én a román haderő bevonult

³ Dékány 2018.

⁴ Molnár I. 1938: 15.

⁵ Barcsay 1990–2001: 13.

⁶ A Berettyóújfaluban ragadó vörös katonák mind a nagyközséget, mind pedig a környező településeket számos atrocitás és erőszakos cselekmény kíséretében kifosztották, Berettyóújfaluban egy csendőrt kivégeztek. Barcsay 1990–2001: 17.

Nagyváradra, akiket a város lakossága, az elmúlt hetek megrázkódtatásai után lélegzetvételt remélve ekkor még felszabadítóként üdvözölt. Hogy az ellenforradalmi erők és a Tanácsköztársaság a román veszéllyel nem kellően számolva egymást tekintette első számú veszélyforrásnak, azt jól példázza Jánossy Gyula rendőrkapitány és a Nagyváradra tartó, ekkor Szolnok állomáson tartózkodó Landler Jenő népbiztos telefonbeszélgetése. Amikor Jánossy közölte, hogy a románok már bent vannak a városban, Landler annyit válaszolt: „Mindenről tájékoztatva vagyok, a románok nincsenek, s nem is lesznek, mert én előbb ott leszek. Önnel és a többi ellenforradalmárral az akasztófa alatt találkozom!”⁷

Az újabb, mindennél nagyobb arculcsapás két nappal később kezdődött el, amikor Bihar vármegyét hivatalosan is a Román Királyság részévé deklarálták. Április 28-án dr. Lázár Aurél, a nagyszebeni román kormányzótanács igazságügyminisztere a városi, vármegyei és állami hivatal dolgozóit román hűségeskü letételére szólította fel.⁸ Az egymásnak ellentmondó információk és a helyzet átláthatatlansága miatt a magyar apparátus a kezdeti ellenállás után az esküt végül 22 ember kivételével letette, ám csakhamar kiderült, a románok részéről az új államhoz való alkalmazkodás is hivatalos formalitás volt csupán. A magyar köztisztviselőket az eskü letétele ellenére gyakorlatilag azonnal román nemzetiségű emberekkel váltották fel, Bucsko Coriolan személyében pedig kinevezték Nagyvárad első román polgármesterét. Bihar vármegye hivatalos közigazgatási lapja, a Biharvármegyei Értesítő 1919. december 11-i, egyben utolsó száma már román szerkesztésbe kerülve román és magyar nyelven jelenik meg, melyben leszögezik „Nagy-Románia felépítését az összlakosság boldogulására”.⁹ A román közigazgatás az 1920. június 4-i trianoni békediktátum aláírása után, sok más megszállt területhez hasonlóan, Nagyváradon és a vármegyében is gyakorlatilag teljesen berendezkedett, így a békekötés aláírása csupán hivatalossá tette a Biharban már bő egy éve lezajlott impériumváltást.

Innen szép a győzelem

A trianoni békeszerződés értelmében Bihar vármegye 10 609 négyzetkilométer területéből mintegy 7874 négyzetkilométert csatoltak a Román Királyság területéhez, ami de facto és de jure a történelmi Bihar megszűnését jelentette.¹⁰ A megma-

⁷ Molnár I. 1938: 16.

⁸ Fleisz 2011: 185.

⁹ Bihar Vármegyei Hivatalos Lapja. 1919. december 11. XXII. évfolyam 7. szám. 1.

¹⁰ Borsy 1930: 11.

radt vármegye életképes voltához Budapestről nézve erős kétségek fértek: a kulcsfontosságú területek elvesztésével az egykori 17-ből 6 járássá zsugorodott, 2783 négyzetkilométer területű Csonka-Bihar gazdasági, egészségügyi és infrastrukturális senkiföldjének számított. A vármegye hegyvidékeinek elvesztése az erdőgazdálkodás és bányászat megszűnését jelentette, a megművelt mezőgazdasági területek 880 ezer katasztrális holdjából 318 ezer maradt a vármegyénél, a legfontosabb haszonállatoknak számító szarvasmarha-, juh-, sertés- és lóállomány mintegy felének elvesztése pedig az állattenyésztést vetette vissza. Nagyvárad az Erdély és Alföld közötti áruforgalmat lebonyolítva az ország egyik legfontosabb kereskedelmi gócpontjaként funkcionált, ezenfelül félmillió holdnyi erdőjének termékeit Egyiptomba és Olaszországba is sikerült exportálni. A város elcsatolásával a megmaradt vármegye kereskedelme budapesti, debreceni és békéscsabai nagykereskedő cégek felvevő piacává átalakulva csupán a helyi igények kielégítésére törekedhetett. A háború előtt virágzó üveg-, cserépedény-, sör-, szalámi- és malátaipar Várad elkerülésével szintén megszűntek létezni.¹¹ Az 1918 előtt a vármegye területén működő 87 pénzügyintézetből mindössze 14 maradt Csonka-Biharban. A nagyvárad, nagyszalontai és belényesi kórházak elkerülésével mintegy 160 000 ember maradt fejlett egészségügyi ellátás nélkül. A vármegye közoktatása, mely a háború előtt magas színvonalon működve az óvodáktól kezdve a polgári iskolákon és gimnáziumokon át a királyi jogakadémiáig a köznevelési intézmények valamennyi típusát lefedte, a megmaradt Biharban néhány iparostanonc-, polgári és népiskolává zsugorodott össze. A legrosszabb állapotba kétségtelenül a csonka vármegye infrastruktúrája került. A vasút- és a közúthálózat minden vonala Nagyváradra orientálódott, a megmaradt Bihar északi és déli területeinek közlekedése szintén Nagyvárad felé irányulva gyakorlatilag semmilyen összeköttetésben nem állt egymással, az új megyeközpont Berettyóújfalu megközelítése ezáltal meglehetősen körülményes volt.¹² Ennek a kifacodott helyzetnek természetes velejárójaként a közlekedés vérkeringése az északi és déli szomszédos vármegyeközpontok, Debrecen és Békéscsaba irányába tevődött át, ezáltal a két nagyváros gazdasági súlya mindinkább érvényesült, amivel megfelelő úthálózat nélkül Bihar és Berettyóújfalu nem tudta felvenni a versenyt. Ilyen, majd hogyanem lehetetlen körülmények között kellett Csonka-Bihar területéből az illetékeseknek egységes vármegyét faragni, központjában az 1921-től „fővárossá”

¹¹ Nemes 1938:248.

¹² Főszolgabírói beszámoló az újjáalakult vármegye első közgyűlésén. Berettyóújfalu, 1920. június 15. MNL HBML IV.404.a 84. d. 181/1920.

előlépett Berettyóújfaluval, ami a kortársak szerint ekkor még „nem megyeszékhely, csupán egy faluba ültetett városmag”.¹³

A román hadsereg 1920. március 25-én kezdte meg kivonulását Berettyóújfalu és a Trianon utáni Bihar területéről, ezzel elkezdődhetett a csonka vármegye újjászervezése. A Berettyóújfalui, Derecskei és Sárréti (Biharnagybajomi) járások területe sértetlen maradt, míg a Biharkeresztesi járásból Nagy- és Kisszántó, Bors és Biharszentjános községek lettek elcsatolva. A Nagyszalontai járásból Körösnagyharsány, Biharugra, Geszt, Mezőgyán, Zsadány, Sarkadkeresztúr és Okány, a Székelyhidiből Nagyléta, Újléta, Kokad és Álmosd, az Érmihályfalvaiból Bagamér, a Szalárdi járásból pedig Kismarja maradt a magyarországi Biharban.¹⁴

A megmaradt 61 település ügyeit ideiglenesen Hajdú vármegye alispánjának hatáskörébe rendelték, a gyakorlatban azonban a hiányzó vonatkozlekedés és akadozó telefon-összeköttetés miatt a Debrecenből való irányítás még átmenetileg sem bizonyult életképes döntésnek. Április 6-án a belügyminisztérium Balásházy Ivánt, a Nagyváradról Berettyóújfaluba érkezett volt árvaszéki aljegyzőt ideiglenes alispánná kinevezve bízta meg a felszabadult területek központi igazgatásának ellátásával. Ha hivatalosan még nem is, a gyakorlatban ekkortól került Berettyóújfaluba a vármegye irányítása.¹⁵

Az első teendő az új járások kijelölése, valamint a járási székhelyük nélkül visszaterő települések újrendezése volt. Kismarját a Biharkeresztesi járáshoz sorolták, Bagamér, Kokad, Újléta, Nagyléta és Álmosd községek pedig a Derecskei járáshoz lettek átirányítva. A Cséffai járás új székhelye Okány lett, a Sárréti és Berettyóújfalui járás székhelyei változatlanul Biharnagybajom és Berettyóújfalu maradtak, így 1920 áprilisában a járás nélkül maradt települések beolvasztásával Bihar vármegye öt járással kezdte meg működését.¹⁶ Az újjászervezés felgyorsítása érdekében a belügyminisztérium április 30-án dr. Szilágyi Lajost, a berettyóújfalui választókerület nemzetgyűlési képviselőjét, a két világháború közötti Bihar prominens alakját főispánná, vármegyei kormánybiztossá nevezte ki. Az új közigazgatási határok kijelölése után a következő lépés a szükséges tisztviselői állások – egyelőre ideiglenes jellegű, helyettesítés jogcímén való – betöltése volt. Balásházy Iván lemondása után május 31-én érkezik Nagyváradról Berettyóújfaluba Baranyi András, volt vármegyei másodjegyző, aki he-

¹³ Mendöl 1938: 40.

¹⁴ Baranyi András alispán beszámolója az újjáalakult vármegye első közgyűlésén. Berettyóújfalu, 1920. június 15. MNL HBML IV.406.b. 84. d. 185/1920.

¹⁵ Borsy 1938: 14.

¹⁶ Molnár I. 1938: 19.

lyettes alispánként vette kezébe az új vármegye kialakítását. 1920 júniusában költözik át Nagyváradról Berettyóújfaluba az alispáni hivatal mintegy 23 köztisztviselője, valamint a vármegye elszakított területeiről hét községi alkalmazásban álló köztisztviselő Biharkeresztes (2), Mezőpeterd, Konyár, Sarkad és Nagyléta (2) községekbe. Az alispáni hivatal felállítása után alakul meg a vármegyei számvevőszék és árvaszék, egyúttal szintén június hónapban nevezik ki Csonka-Bihar 15 főből álló tisztikarát.¹⁷ Az áthelyezett tisztviselők munkájukat – megfelelő közigazgatási intézmény nem lévén – a berettyóújfalui község háza három szobájában kezdték meg, mely irodák a hely szűkössége és hiányos felszereltsége miatt a felduzzadt apparátusnak kezdetből fogva alkalmatlan volt. Habár 1920 és 1921 folyamán – elsősorban a vármegye többi járásának székhelyein – az alispáni hivatallal majdhogynem megegyező létszámban kétségtől mentesen kerülnek még elhelyezésre köztisztviselők és közalkalmazottak, elmondható, hogy fél évvel Csonka-Bihar 1921-es hivatalos megalakulása előtt a vármegye vezetőségének magja már életvitelszerűen jelen volt Berettyóújfaluban, és ha még ekkor ugyan ideiglenes jogcímen, de kézbe vette Bihar talpra állítását.¹⁸

A románok kivonulása után a Magyar Királyi Honvédség és Magyar Királyi Csendőrség alakulatai veszik birtokba a területet. Egy esetleges román támadástól tartva a megyében jelenlévő haderő létszámát igyekeztek magasan tartani, létszámuk a nyár folyamán elérte a 600 főt, ezenfelül Berettyóújfaluban egy 150 fős katonai különítmény tartózkodott. Utóbbi alakulat elszállásolása – rendelkezésre álló laktanya hiányában – a nagyközség iskoláiban történt meg.¹⁹

Az ideiglenes jelleggel létrehozott kormánybiztosi pozíció az Alsó-Fehér megyei Nagyenyedről menekült, később a cséffai választókerületből szintén nemzetgyűlési képviselővé választott dr. Kovács Nagy Sándor főispáni beiktatásával szűnik meg 1920 szeptemberében. Az addig kormánybiztosi jogkört gyakorló dr. Szilágyi Lajos az 1920 júliusában megtartott választásokon a berettyóújfalui választókerületben, az Országos Kisgazda- és Földműves Párt színeiben indulva mandátumot nyert.

¹⁷ A 15 tagból álló tisztikar tagjai: Baranyi András helyettes alispán, Tóth István helyettes vármegyei főjegyző, Bölöny István helyettes vármegyei másodfőjegyző, dr. Pallay Béla, Szunyogh Sándor, dr. Erőss István, dr. Gálbory László helyettes vármegyei aljegyzők, dr. Végh József helyettes szolgabíró, dr. Szilágyi Pál helyettes tiszti főorvos, dr. Fényes Ödön helyettes tiszti főügyész, dr. Magyar Sándor helyettes árvaszéki elnök, dr. Ertsey Ernő, dr. Doszpoly Dezső, dr. Böhm Ferenc helyettes árvaszéki ülnökök, Bölöni Bakó Zoltán közigazgatási gyakornok. Ideiglenes jellegű kinevezések. Berettyóújfalu, 1920. június 1. MNL HBML IV.404.a 84. d. 73/1920.

¹⁸ Molnár I. 1938: 20.

¹⁹ A katonák elhelyezésének kérdése. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalu, 1920. augusztus 16. MNL HBML IV.406.b

Él Bihar!

A magyar országgyűlés 1920. november 13-i ülésnapján tárgyalta és fogadta el a trianoni békediktátumot, ezzel Bihar vármegye addig ideiglenesnek tekintett határai is elismerésre kerültek. Ugyan a döntés formális beiktatása az 1921. június 26-i XXXIII. törvénycikkkel történt meg, a megcsonkolt vármegyék új közigazgatási határai a gyakorlatban már a novemberi határozat idejére is legalább másfél éve kialakultak, így a döntés ebből a szempontból gyakorlati helyett inkább jogi relevanciával bírt, hivatalossá téve egy addig Biharban is ideiglenesnek titulált helyzetet. Így tehát 1921. január 1-től – a központi szerepét fél éve gyakorló – Berettyóújfalu „papíron is” Csonka-Bihar székhelye lett.²⁰ Bihar önálló vármegyeként történő megmaradásában fő okként a későbbi revízióban való bizodalom játszott szerepet, valamint a kormányzat és a vármegyei vezetés jogfolytonossághoz való ragaszkodása. Érdeklenség, hogy az önálló vármegyeként való működés egyöntetűnek tűnő álláspontja ellenére mégis felbukkantak olyan vélemények, melyek megkérdőjelezték Csonka-Bihar életképességét, méghozzá olyan helyről, ahonnan a szkepticizmus talán még jobban fájhatott: éppen dr. Szilágyi Lajos, az 1920. április és szeptember között kinevezett, a vármegye újjászervezéséért felelős főispán vetette fel a Hajdúsághoz való csatlakozás lehetőségét, mint a jövőre nézve Bihar számára realisabb alternatívát. Tösgyökeres bihariként elhangzott kijelentése természetesen nagy megbotránkozást váltott ki a helyi közéletben, az áthelyezett-menekült apparátus szakmai képességeik megkérdőjelezését, a bihari identitás feladását, a berettyóújfaluiak pedig a település megyeközpontnak való alkalmatlanságának kritikáját olvasták ki belőle.²¹ A javaslatra érkezett reakciók valójában jóval nagyobb visszhangot képviseltek, mint amekkora súllyal maga a felvetés ténylegesen bírt. Bihar vármegye önálló léte a legfelső döntéshozó szervek köreiben a jogfolytonosság elvét szem előtt tartva soha nem forgott veszélyben, Szilágyi felszólalásának motivációja pedig inkább alapult – pályafutását tekintve menetrendszerűnek mondható – politikai, hatalmi játszmán, mint valós megfontoláson. Szilágyi 1921-ben ugyanis sorozatos konfliktusai miatt kilépett a kormánypártból, és 1933-ig ellenzéki országgyűlési képviselőként vett részt vármegye közgyűlésében, ahol – szintén rövid idő alatt szembekerülve

²⁰ Romsics 2001: 220.

²¹ Bihar Népe, 1924. május 4. IV. évfolyam 7. sz. 1.

Bihar vezető kormánypárti politikusaival – az irányításból kiszorulva ellenzékben volt kénytelen politizálni.²²

A megyeközponttá avanszált Berettyóújfalu pedig története legnagyobb kényszerpálya szülte kihívásához érkezett. A kialakult helyzet értékelése eltérő képeket mutatott. Egyfelől nyilvánvaló volt, hogy az egyik hónapról a másikra központtá váló nagyközség nemhogy az ősi megyeszékhely Nagyváradot nem lehet képes semmilyen téren pótolni, de komoly infrastrukturális hiányosságai miatt még egy területileg összezsugorodott vármegyeszékhely elvárásainak sem tud megfelelni. Ahogyan a kortárs dr. Mendöl Tibor földrajztudós fogalmazott az új vármegyéről: „Igazi szíve ennek a csonknak nincs. Nagyjából a közepe táján kiválasztották a legnagyobb falut s kinevezték megyeszékhellyé.”²³ Ugyanakkor nem volt véletlen, hogy az új megyeközpont kérdésében kizárólag Berettyóújfalu jöhetett szóba, ami a település több évtizede tartó városiasodási folyamatának volt köszönhető. A nagyközség vezetése a dualizmus első éveitől kezdve célul tűzte ki a városi cím megszerzését, ezért tudatosan törekedett a térség központi szerepének betöltésére, amihez a gyakorlati megvalósítást közintézmények, hivatalok és szolgáltatások Berettyóújfaluban való létesítése jelentette. 1872-ben már járásbíróóság és adóhivatal is működik a községben, pár évre rá emeletes városháza épül, 1870-től két pénzügyintézet fiókja is jelen volt, 1883-tól pedig a főszolgabíró és a csendbiztos is Berettyóújfaluba teszi át székhelyét, és ugyanebben az évben járásbíróóságát – második településként a megyében – telekkönyvi jogkörrel ruházták fel.²⁴ A 20. század első éveire a nagyközség a Berettyóújfalui járás székhelyeként, 10 000 fölötti lélekszámával valóban kiemelkedő jelentőséggel bír a régióban,

²² Dr. Szilágyi Lajos 1882-ben született Berettyóújfaluban. A Ludovika Akadémián és a kolozsvári egyetemen folytatta felsőoktatási tanulmányait, utóbbin jogi doktorátust szerzett. 1901-ben hadnagy, 1906-ban főhadnagy lett. 1914-ben pár hónapig a Külügy-Hadügy című lap szerkesztője lett. Az első világháborúban az isonzói fronton szolgált, ahol több kitüntetést szerzett. Az 1916-os időközi választásokon szerzett először mandátumot Berettyóújfaluban a Nemzeti Munkapárt színeiben. A román megszállás után Bihar vármegye főispán-kormánybiztosi teendőit látta el. 1920 és 1933 között megszakítás nélkül Berettyóújfalu országgyűlési képviselője. Választókerület: Berettyóújfalu. Ciklus: 1920–1922, 1922–1926, 1926–1931, 1931–1935 (1933-ig). Párt: Keresztény Kisgazda és Földműves Párt (1920–1922), párton kívüli (1922–1926, 1931–1933), Kispolgárok Országos Pártja (1926–1931). Később, 1933-tól 1937 novemberéig Bihar vármegye főispánja volt. 1936 októberében országos tűzrendészeti felügyelővé nevezik ki. 1937 novemberében a főispáni és tűzrendészeti felügyelői tisztség összeférhetetlensége miatt saját kérésére távozik a főispáni székéből, és a továbbiakban – felsőházi tagnak és Bihar vármegye közgyűlésében továbbra is megmaradva – az utóbbi poszt betöltését gyakorolja. Főispáni hivatalból való távozásának valószínűleg döntő, de nem hivatalos oka a harmincas évek második felében elmérgesedő sorozatos politikai konfliktusai és sajtóperei voltak. Ke-repeszki 2014: 19.; Az Est. XX. évfolyam 27. szám. 1937. október 16. 3.; Honvédségi Közlöny. LXIII. évfolyam 29. szám. 1936. december 24. 247.; 8 Órai Újság. XI. évfolyam 31. szám. 1937. október 16. 2.

²³ Mendöl 1938: 39.

²⁴ Nyakas 1981: 321.

ezért sem számított meglepetésnek, hogy a Trianon utáni megyeközponti státuszt nem a szomszéd „rivális” település Derecske, vagy Biharkeresztes, hanem Berettyóújfalu kapta meg, helybeli szemszögből nézve „érdemelte” ki. Mindezek az eredmények persze nem tettek egyenlőségjelet egy vármegye első településének súlyával, az viszont kétségtelen, a megyei apparátus nagyközségben való elhelyezése tovább növelte a település jelentőségét, az 1921 és 1940 közötti időszakot pedig – elsősorban a nagyarányú és sokrétű infrastrukturális fejlődés miatt – még ma is sokszor emlegetik Berettyóújfaluban „aranykornak”.

A „kiérdemelt” vagy „legkisebb rossz” nézőpontja tehát jól megfér egymás mellett, mert mind a kettő igaz. Az új helyzet leginkább túpontos összefoglalója maga a nagyközség 1921 utáni jogi státusza volt: a több évtizede városi címről álmódó Berettyóújfalut vármegyeszékhelysége ellenére sem minősítették várossá, majdhogynem egyedülálló módon a település 1921 és 1940 között nagyközségnek megmaradva volt Bihar központja.

Nincs más hátra, mint előre

Az újjáalakult vármegyei törvényhatósági bizottság 47 taggal kezdte meg működését. A cseppet sem irigylésre méltó helyzetben lévő megyei vezetés a legfontosabb feladatok közé a közlekedés, épület- és közüzemi infrastruktúra hiányosságainak felszámolását, kórház és karitatív szervezetek létesítésével megfelelő egészségügy létrehozását, valamint elemi, polgári és gazdasági iskolák építésével az oktatási kínálat kiszélesítését tűzte ki célul. Mindezek mellett természetesen a nagyközségben szolgálatot teljesítő megyei apparátus helyhiány miatti munkavégzés és lakásproblémáinak megoldása, valamint a korántsem tömeges számban, de kétségtelenül jelen lévő menekült vagonlakók helyzetének rendezése is mielőbbi megoldást igényelt. 1921 januárjában dr. Fráter László, Berettyóújfalu főszolgabírája, később alispánja, Bihar vármegye fejlődésében elvülhetetlen érdemeket szerzett politikusának vezetésével dolgozták ki a vármegye beruházási programját, melyben a megannyi sürgős feladat között is fontossági sorrendet állítottak fel.²⁵ A kijelölt feladatok időbeli és gyakorlati megvalósításába szinte minden esetben a rendelkezésre álló szűkös pénzügyi mozgástér szabott határt.

Elsőként az újjáalakult vármegye közigazgatási határai kerültek rendezésre, a Derecskei és Cséffai járások tehermentesítése érdekében létrejött a Nagylétai és Sarkadi

²⁵ Bihar Vármegye Hivatalos Lapja. 1922. január 5. I. évfolyam 1. szám. 1–5.

járás. Előbbi járás érdekelttségébe a Derecskeiből átírányítva Álmosd, Bagamér, Kodad, Újléta, Vértes, Hosszúpályi, Monostorpályi és a járásközpont Nagyléta községek tartoztak, míg a Sarkadi járást Méhkerék, Kötegyán és Sarkad települések alkották. Így a megye járásainak száma ha csak rövid ideig is, de a korábbi ötről hétre növekedett, a Sarkadi járás ugyanis meglehetősen rövid életűnek bizonyult.²⁶ Az 1923-as országos megyerendezések alatt a Cséffai járásszékhely Okány és Sarkad települések egymáshoz való közelsége miatt utóbbi járáshoz tartozó községeket a cséffai hatáskörbe sorolták vissza, így a továbbiakban a vármegye hat járással működött tovább.²⁷ További kisebb korrigálásként Bakonszeget a Berettyóújfalui, Esztár és Pocsaj községeket a Derecskei járáshoz csatolták.

Az ideiglenes státusz megszűnésével a vármegyei vezetőség tisztségei is tisztázásra kerülhettek, illetve az addig betöltetlen vezetői helyekre is sikerült megfelelő tisztségviselőket találni. Az 1921 januárjában tartott részleges tisztújításon Baranyi András hivatalosan is alispánná, Tóth István helyettes főjegyzőt pedig a megyei árvaszék elnökévé választották. A helyettes főjegyzői posztot az időközben Nagyváradról érkezett – egészen a román megszállásig vármegyei főjegyző – dr. Molnár Imre, a későbbiekben Bihar közéletének egyik meghatározó alakja vette át, míg főjegyzőnek dr. Poynár Ernőt, a Nagylétai járás fősolgabíróját választották meg.²⁸ Az 1922-es szeptemberi általános tisztújításon a szintén Váradról érkezett dr. Némethy Ferenc volt megyei alügyész megválasztásával a közel egy éve kiírt vármegyei tisztviselői állás is betöltésre került, Bölöny Istvánt, az 1920 előtt Bihar megyéhez tartozó Magyarcséke fősolgabíróját pedig másodjegyzővé választották. Az ekkor még hét járás fősolgabíráinak Fráter László (Berettyóújfalui), Frankó Endre (Biharkeresztesi), Csanády Jenő (Sarkadi), dr. Szilágyi Jenő (Derecskei), Zih Károly (Cséffai), Ertsey Géza (Nagylétai) és dr. Mariay Barnabás (Sárréti) lettek kinevezve.²⁹ Az 1922. szeptemberi tisztújítás után a vármegyei adminisztráció elnyerte végleges formáját, és jöllehet ez év novemberében még többek között árvaszéki ülnök, árvaszéki fogalmazó és solgabírói állásra is pályázatot írt ki a megye, melyeket betölteni csak az 1923. év folyamán sikerült, Csonka-Bihar közigazgatási szerkezetének kialakítása 1922. végétől lezártnak tekinthető.³⁰

²⁶ Közigazgatási rendezések. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalu, 1921. január 18. MNL HBML IV.404.a. 84. d. 213/1921.

²⁷ Molnár I. 1930: 19.

²⁸ Tisztviselői kinevezések. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalu, 1921. január 18. MNL HBML IV.404.a Bihar. 84. d. 221/1921.

²⁹ Tisztújítások kérdése. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalu, 1922. MNL HBML IV.406.b 84. d. 245/1922.

³⁰ Bihar Vármegye Hivatalos Lapja. 1922. december 7. XX. évfolyam 39. sz. 2.

A beruházási tervben lefektetett célok közül elsőként a lakáshiány felszámolása, valamint a közlekedési és közüzemi infrastruktúra javítása érdekében történtek konkrét lépések. Az 1919 után a vármegyébe áthelyezett vagy menekült hivatalnokok száma 1921-re elérte a 69 főt. Ebből mintegy 43 személy állt vármegyei alkalmazásban, 26-an pedig községek tisztviselőiként dolgoztak. A majdnem hetvenfős apparátusból 29 vármegyei és 9 nagyközségi alkalmazott lakott Berettyóújfaluban, összesen tehát 38, nagyrészt családos ember lakhatásáról kellett gondoskodni a megyeközpontban, nem beszélve a településre érkezett menekültekről.³¹ A beruházások elindulásában a legfőbb problémát a pénzügyi háttér megteremtése okozta, a megvalósítást szinte majdnem minden esetben hitelekkel, állami támogatásból, Berettyóújfalu és a vármegye elsősorban földalapú vagyonának értékesítéséből, valamint a korszakban folyamatosan emelt vármegyei pótdoból finanszírozták. Utóbbi forrás beszédese közvetlen érintettsége miatt gyakran váltott ki elégedetlenséget, feszültséget a helyi közéletben, ami nemegyszer fordult át politikai hangulateltérésekbe.³²

1920 júniusában az akkor még ideiglenes jellegű vármegyei vezetés közlélményi alap létrehozására az Angol–Magyar Bank berettyóújfalui kirendeltségének számító Sárreai Takarékpénztárral megállapodást kötve kétfélmillió korona hosszú lejáratú hitelhez jutott hozzá.³³ Az élelményi alap költségvetéséből már közvetlenül a hitel felvétele után, 1920 nyarán elkezdődhetett a település Vágóhíd nevű részén egy tisztviselőthon építése, mely viharos sebességgel már 1921 tavaszán átadásra került, ugyanakkor a lakások birtokba vétele után csakhamar kiderült, a gyorsaságnak a minőség látta kárát: a padlózat és nyílászárók csapnivaló állapota több házban is a lakhatatlanság határát súrolta. A panaszok kivizsgálására érkezett kormánybiztos a reklamáció jogosságáról meggyőződve a lakások felügyeleti jogát hatáskörébe átvéve utasította a vármegyét a korrekációs munkálatok mihamarabbi elvégzésére.³⁴

A tisztviselőtelep építésével egy időben a település másik, Vágóhídhöz közeli részén, az úgynevezett Berettyólapos dűlőben is nagyszabású építkezés kezdődött. Berettyóújfalu községi képviselő-testülete a helybeli közbirtokossággal 67 katasztrális

³¹ Alispáni javaslat egy tisztviselőtelep létesítéséről. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalu 1920. augusztus 16. MNL HBML IV. 406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 26/1921.

³² Bihar Vármegye Hivatalos Lapja, 1922. április 10. XX. évfolyam 14. szám. 2–3. Bihar Népe, 1923. január 12. II. évfolyam 2. szám. 3.

³³ Bölöny István beszámolója a vármegyei közgyűlésben a kölcsön megállapodásról. Berettyóújfalu, 1920. augusztus 16. MNL HBML IV. 404.a Menekültek ügyei. 85. d. 32/1920.

³⁴ Vármegyei alispán bejelentése a menekült köztisztviselők segélyezése tárgyában. Berettyóújfalu, 1921. március 10. MNL HBML IV. 406/b. 84. doboz, 10/1921.

hold elcserélésében megegyezve a hozzá jutó földterületen összesen 97 ház felépítésében vállalt szerepet. Ezzel a lakáshiány, ha nem is oldódott meg, de jelentősen enyhült.³⁵ A tisztviselők elhelyezésének problémájára öt évvel később sikerült véglegesen pontot tenni, amikor 1926 szeptemberében a Herpály nevű településrészen (a mai Tavasz körúton), „Berettyóújfalu legszebb helyén”, 19 modern, pavilonrendszerben épült lakást adtak át a tisztviselőknek.³⁶

A település teljes villamosenergia-ellátása érdekében egy központi áramfejlesztő telep létesítéséről a nagyközség 1921. december 29-i rendkívüli közgyűlésén döntött. A beruházást a település vagyonát képező 150 hold földbirtok eladásából, valamint költséghatékony eljárásként részvénytársaság alapításán keresztül finanszírozták, melyben a részvények legalább 52%-át a nagyközség lakói birtokolták. Így 1922-be átlépve a januárban meginduló földértékesítések után még abban az évben Berettyóújfalu teljes területén és legtöbb közintézményében kiépült az áramszolgáltatás. Novemberben a kor követelményeihez felzárkózva a vármegyei vezetésnek is otthont adó községházát és főjegyzői lakot is villanyvilágítással látták el, 1923 januárjában pedig a vármegyei csendőrlaktanya épületébe vezették be az áramot, melynek költségeit a megye települései között arányosan osztották szét.³⁷

A tervbe vett beruházások intenzitásának fokozása érdekében, valamint a megye gazdasági súlyának növeléséhez igazodva szükség volt egy nagyobb pénzügyi tranzakciókat lebonyolítani képes, helyben működő pénzügyintézetre. A vármegye közgyűlése 1921 szeptemberében állapotodott meg a Berettyóújfaluban 1870-ben megalapított, Angol–Magyar Bank kirendeltségként működő Sárréti Takarékpénztár feltökésítéséről. Hogy egy megyében történő, nagyszabású hitelfelvétel lehetőségére mennyire szükség volt, arra a vármegye első kölcsöne a példa: a tisztviselőtelep megépítésére felvett kétmillió korona hitel lebonyolítását Bölöny István másodjegyzőnek a budapesti anyabanknál kellett intéznie, mert arra a helybeli kirendeltség alkalmatlan volt.³⁸

A 300 ezer aranykorona alaptőkéjét két éven belül 3,5 millió aranykoronára emelő takarékpénztár a műveletet részvények kibocsátásával hajtotta végre, melynek döntő részét a vármegye lakossága vásárolta fel. A művelet zavartalan lebonyolítása érdekében – a bank, a vármegye vezetése és lakossága közötti közvetítő szerepet vállalva – a takarékpénztár igazgatósági tagjai közé Baranyi András alispánt is bevásztották.³⁹

³⁵ Gyány 1930: 143–144.

³⁶ Magyar Távirati Iroda, Napi hírek, 16. kiadás. 1926. szeptember 27.

³⁷ Bihar Népe 1921. december 15. I. évfolyam 9. szám. 3.

³⁸ Gazdasági ügyek. MNL HBML IV. 404.a 87. d. 8014/1921.

³⁹ Bihar Népe 1921. november 3. I. évfolyam 3. szám. 2.

A közlekedési hálózat problémája szintén az égetően sürgős feladatok közé tartozott. 1920-ban a megyének mindössze 225 kilométer kiépített közút állt rendelkezésére, az egymással összefüggéstelen úthálózat miatt az új megyeközpont megközelítése elsősorban Bihar déli és északi részeiről, a Cséffai és a Nagylétei járásból okozott nehézségeket.⁴⁰ Az 1921. december 21-i vármegyei közgyűlés kezdeti lépésként a már meglévő, ám eleve rossz minőségű, a megnövekedett forgalom lebonyolítására alkalmatlan úthálózatok karbantartására útbiztosok és műszaki személyzet növelését irányozta elő.⁴¹ Ezzel összefüggő, további szükséges lépés volt számos községi út vicinális úttá minősítése, így átsorolva ezen utakat a vármegye fenntartásába, ami az emelkedett forgalom miatti sűrűbb karbantartásokat finanszírozni képtelen kistélepléseknek jelentett anyagi tehermentesítést. Ezek az intézkedések azonban csak a már meglévő utakat érintették, ami csupán sebtapasznak bizonyult a problémán, Berettyóújfalu megközelítéséhez sok községből továbbra is Békés és Hajdú megyei kitérőkkel lehetett eljutni. A közlekedés érdemi javulásához legalább 100 kilométernyi új úthálózat kialakítására volt szükség, hamar nyilvánvaló vált azonban, hogy egy ekkora méretű beruházást a vármegye sem önerőből, sem pedig a rendelkezésére álló hitelkészségeiből nem tud megvalósítani. Így a lakás, villamosítás és megfelelő pénzügyi hiányának egy éven belül történő felszámolása után az infrastruktúra ezen részén történő tényleges változás egyelőre még váratott magára.

Az állam támogató erőforrásai közül a legnagyobb hozzájárulás Csonka-Bihar kiépüléséhez a Berettyóújfaluban átadott honvédlaktanya volt, melynek összegét kormányzati beruházásként teljes egészében a honvédelmi minisztérium vállalta magára.⁴² A Trianon után megváltozott katonai védelmi rendszer szempontjából Berettyóújfalu nem csupán központi státusza, hanem román határhoz való közelsége miatt is felértékelődött: egy esetleges keletről érkező támadással számolva megfelelő létszámú haderő megveszék helyen való jelenlétére mindenképpen szükség volt. A román hadsereg kivonulása óta Berettyóújfaluban tartózkodó 11. magyar királyi gyalogezred alakulatai a nagyközség iskoláiban voltak elszállásolva, ami nyilvánvalóan csak ideiglenes megoldás lehetett. A minisztertanács már 1921-ben jóváhagyta a berettyóújfalui és salgótarjáni laktanyák mintegy 30 millió korona összeget kitevő megépítését, ám pénzügyi okok miatt a tényleges munkálatok csak 1923-ban kezdődnek el.⁴³ A honvédlaktanya

⁴⁰ Molnár E. 1938. 104.

⁴¹ Gazdasági ügyek. MNL HBML IV.406.b 87. d. 8022/1921.

⁴² MNL OL K 27. Minisztertanács i jegyzőkönyvek. 1921. július 29.

⁴³ Bihari Újság, 1923. március 10. III. évfolyam 8. sz. 3.

ünnepélyes átadására 1924. október 3-án került sor, az objektum részei tisztii és altisztii épület, I. és II. számú legénységi épület, istálló, törzsepület, kocsiszín, tisztii szálló és étkezdé, műhelyépület és szeméttároló voltak. A későbbiekben Esze Tamás nevét felvevő laktanya szinte minden évben új részekkel bővült: 1925-ben takarmányfészer, 1927-ben benzinkert és transzformátorház készült el. A folyamatos fejlesztések miatt a rendelkezésre álló területet a 11. gyalogezred 1936-ra végleg kinövi, ezért a nagyközség a laktanyával szemben lévő legelőből 1371 négyszögölnyi területet engedett át további építkezések céljára.⁴⁴

A Berettyóújfaluban dolgozó vármegyei apparátus nehéz munkakörülményei kezdettől fogva sok problémát okoztak. A községháza mintegy három, bútorozatlan és hiányosan felszerelt helyiségében szorongó tisztviselők és a helyben szintén nem bővelkedő községi hivatalnokok között ez az állapot sokszor okozott feszültséget, sürölődásokat. Ennek ellenére a közelgő revízióban bízva önálló vármegyei intézmény létesítése még évekig nem szerepelt napirenden.⁴⁵ Ám ahogyan az idő múlásával a kialakult határhelyzet is megszilárdulni látszott, a vármegye szaporodó mindennapi ügyei pedig egyre nehezebb kihívások elé állították a hivatalt, 1924-ben döntés született egy önálló vármegyei hivatal felállításáról.⁴⁶ Az ebben az időszakban gazdaságot jellemző szanalás és megszorítások miatt – az állam 1924. évi költségvetése még deficiittel zárult – hathatósabb állami támogatásra vagy hitelfelvételre nem számíthatott a vármegye, a kérdést elsősorban önerőből kellett megoldani. Ennek szellemében a „földön maradvá” az előirányzott költségtervek kétszeri nekifutásra is túl szerénynek bizonyultak: a célra szánt 300, majd 600 vagon búza már a konkrét tervezések elején kevésnek mutatkozott. Óvatos becslések szerint is legalább 850 vagon búzára, átszámítva 27 milliárd korona forrásra lett volna szükség, amivel a megye nyilvánvalóan nem rendelkezett.⁴⁷ Ezért költségkímélő megoldásként telek- és ingatlanvásárlás mellett döntöttek, amit az elképzelések szerint félig lebontva majd emeletet ráépítve alakítottak volna át. Az így felmerülő kiadások már jóval szerényebb végösszegben, összesen négymilliárd koronában álltak meg, ami a vármegyei büdzsé és közvélemény számára is tolerálható összeg volt.⁴⁸ A fellépő statikai problémák miatt ugyan a részleges helyett az ingatlan teljes lebontása valósulhatott meg, ám a kitermelt anyagokat az új épület kivitelezésénél szinte teljes egészében fel tudták használni, így az eltervezett

⁴⁴ Sándor–Török 2011: 46.

⁴⁵ Bihar Népe, 1924. július 20. IV. évfolyam 29. szám. 1.

⁴⁶ Bihar Népe, 1924. július 20. IV. évfolyam 29. szám. 1.

⁴⁷ Bihar Népe, 1924. július 27. IV. évfolyam 30. szám. 2.

⁴⁸ Berettyóújfalu, 1924. május 30. MNL HBML IV. B. 406.b. 95. doboz, 2293/1924.

költségek csupán minimális összegben emelkedtek. A beruházás másik része megfelelő irodai felszerelés és bútorzat beszerzése volt, amire már az építkezés megkezdése előtt sor került. A nagyon is szükségszerű hiánypótlás egyúttal az alispáni és főispáni iroda bebútorozását is jelentette, valamint a Nagylétei járás főszolgabírói hivatali iroda és szolgálati lakásának megvételét.⁴⁹ Így tehát a vármegyeháza 1925. május 18-i ünnepélyes átadására csupán egy nagy és egy kis terem, valamint az épületben működő levéltár – melynek 1926. november 1-től a Nagyváradról áttelepült híres költő, Nadányi Zoltán lett a levéltárnoka – nem volt berendezve. A községházáról átköltöző apparátus lakhatási viszonyainak rendeződése után végre munkakörülményei is megoldódtak. A vármegye és Berettyóújfalu „ékszeres dobozának” számító épület adottságait tekintve túl értékes volt ahhoz, hogy kihasználtságában „csak” a megyei apparátus vegyen részt: a hivatalos közigazgatáson túl számos rendezvénynek is otthont adott, gyűlések, felolvasóestek, megyebálok helyszínékként is szolgált.⁵⁰

Egy régi cél, új indítékkal: az akadozó kultúrfölény

A vármegyei közigazgatás működő pályára állítása után a Csonka-Biharban is kiemelt jelentőséggel bíró oktatás fejlesztésére már 1921-ben konkrét tervek készültek.⁵¹ Az ügy prioritását három, ez időben nagyon is releváns indok motiválta. A határ túloldalára került iskolákat számarányában tekintve a legsúlyosabb veszteség a népi és polgári iskolákat érintette, ezért az új vármegyében elsősorban az alap- és középfokú oktatásban támadt hiányt kellett pótolni. Az 1921-ben bevezetett beiskolázási törvény és az azt kísérő „kultúrfölény” hívószava, mint az oktatást nemzetstratégiai ágazattá kiemelő Bethlen-kormány ars poeticája, szintén nyomást gyakorolt a vármegyékre, így Csonka-Biharra is. Berettyóújfaluban pedig az első világháború előtt a városiasodó tendenciának megfelelően az oktatás is fokozatosan fejlődött: 1914-ben a nagyközség egy kisdédóvóval, kilenc református, egy katolikus és egy izraelita népiskolával, egy iparostanonc- és egy gazdasági népiskolával, valamint egy polgári leány- és egy fiúiskolával rendelkezett, ami bihari és országos tekintetben is jó eredménynek számított.⁵² A gazdasági iskola és a polgári fiúiskola túlzásúfoltsága, illetve helyhiányának megszüntetése érdekében még 1914-ben kezdetét vette a két oktatási intézmény új iskolájának megépítése, aminek röviddel a munkálatok megkezdését követően a há-

⁴⁹ Bihar Népe, 1925. május 21. V. évfolyam 20. szám. 1.

⁵⁰ Barcsay 1990–2001: 11.

⁵¹ Bihar Népe, 1921. november 3. I. évfolyam 3. szám. 3.

⁵² Gyány 1930: 142.

ború kitörése vetett véget.⁵³ Az oktatás fejlesztése tehát, a többi feladat között mintegy „kakukktójásként”, a megyeszékhelységtől függetlenül, már a háború kitörése előtt is fontos kérdés volt a nagyközségben, aminek az 1918 után történtek az igyekezetet meghatározva új lendületet adtak. Mindezek ellenére nyilvánvaló volt, hogy az életbevágóan fontos feladatok elvégzése mellett – köztisztviselők lakásproblémái, vagonlakók ellátása, vármegyei intézmény felépítése – a csekély anyagi mozgásteret figyelembe véve új iskolák létesítésére kimondva-kimondatlanul is erősen korlátozottak lesznek a vármegye és nagyközség lehetőségei.

A vármegye és Berettyóújfalu képviselő-testülete céljait ez ügyben összehangolva kezdetnek a háború előtt hozzálátott gazdasági népiskola és polgári fiúiskola megépítését még 1921-ben célul tűzte ki.⁵⁴ Következő lépésnek az 1923. és 1924. években – a vármegye megváltozott társadalmi összetételéhez igazodva, a döntően mezőgazdasági népesség oktatási igényeit kielégítve – egy téli gazdasági iskola létrehozását szánták, majd az alapfokú oktatás erősítéseként a tanításra ekkor már alkalmatlan, rendkívül rossz állapotban lévő református elemi iskolák helyébe egy egységesített, emeletes épület létesítésében látták a megoldást. A beruházások költségelosztását tekintve a tervek szerint a polgári és gazdasági iskola építésének fedezetét Berettyóújfalu, a téli gazdasági iskoláét a földművelésügyi minisztérium, míg a református elemi iskolát a református egyház finanszírozta volna.⁵⁵ Ez az elképzelés, mint később kiderült, nem bizonyult életképesnek, az építkezések gyakorlati megvalósulásához szinte mindegyik esetben állami vagy külföldi kölcsönre volt szükség.⁵⁶

Az elcsatolás után a polgári középiskolák és gimnáziumok híján egyedüli intézményként képviselték a középfokú oktatást a vármegyében, így helyzetük is felértékelődött. 1921-ben a megmaradt megyében mindössze négy polgári iskola működött: egy Derecskén, mely 1921. szeptember 1-jén nyitotta meg kapuit, egy Sarkadon, kettő pedig – egy leány- és egy fiúiskola – Berettyóújfaluban. Komádi községben volt ugyan polgári iskola, de az nem állami, hanem magánintézményként működött.⁵⁷

Berettyóújfaluban a polgári iskolai oktatás jelenlétére, minőségének javítására már a háború előtt is igény mutatkozott. 1914-ben a polgári fiúiskolában való tanítás helyhiány miatt délelőtti-délutáni váltakozásban magánházakban folyt, ez a körülmény az

⁵³ Brózik 1938: 314.

⁵⁴ A vármegye felhívása Berettyóújfalu nagyközséghez a polgári fiúiskola ügyében. Berettyóújfalu, 1921. november 3. Oktatásbeli tárgyak. MNL HBML IV.406.b 86. d. 8006/1921.

⁵⁵ Bihar Népe, 1921. október 29. I. évfolyam 1. sz. 2.

⁵⁶ Gyány Ferenc községi főjegyző tájékoztatása Fráter Lászlónak. Berettyóújfalu, 1924. június 27. MNL HBML IV.404.a 87. d. 1234/1924.

⁵⁷ Brózik 1938: 316.

ismert történések tükrében nem meglepő módon még 1921-ben is változatlanul fennállt, amit valamennyi vezető elfogadhatatlannak tartott, és igyekeztek gyorsan cselekedni. A vármegye 1921. november 6-i közgyűlése felhívta Berettyóújfalu nagyközség képviselő-testületének figyelmét, hogy a polgári fiúiskola épülete legkésőbb 1922 szeptemberére kerüljön átadásra. A lelkesedést azonban a rendelkezésre álló, vagy inkább nem álló források hiánya csakhamar letörte: az építkezés elindulásához szükséges összeget is csak 1923-ra sikerült összegyűjteni, úgy, hogy az eredeti terveken korrigált, költségkímélő egyszerűsítések történtek.⁵⁸ Am megoldást a visszafogott ráfordítás sem hozott: az iskola megépítése Berettyóújfalu számára a szerényebb kiadású tervezet ellenére is túl nagy falatnak bizonyult, az építkezés három hónappal megindulása után fedezet hiányában leállt. Megoldást végül, Gyány Ferenc nagyközségi főjegyző és Kelemen János iskolaigazgató közbenjárására az állam segítsége hozott, az anyagi mentőövnek köszönhetően a beruházás a továbbiakban már zökkenőmentesen zajlott le.⁵⁹ A hivatalos átadóra ugyan csak 1927-ben került sor, a gyakorlatban a tanulók már 1925 novemberében birtokba vehették az új iskolát, ezzel a polgári oktatás terén hosszú évek óta fennálló áldatlan állapotok felszámolásra kerültek.

Ez az eredmény ugyanakkor az oktatást illető eredeti tervekhez képest sokáig egyedülnek számított. A polgári iskola sokáig elhúzódó megépültével a pénzügyi puskaport ellőve a másik három intézmény beruházására reális esély már nem mutatkozott, áttörést az iskolák ügyében is az 1927. év hozott.

Áthelyezett „urak” és vagonakók. A menekültkérdés

A trianoni diktátum számos tragikus következménye közül a legsúlyosabb probléma a menekültek helyzete volt. A megszállt országrészekről 1918 és 1924 között több mint 400 ezer ember, túlnyomórészt közalkalmazottak, köztisztviselők, értelmiségiek, megszálló hatóságokkal összetűzésbe kerültek voltak kénytelenek otthonukat hátrahagyva a csonka anyaországba menekülni.⁶⁰

Az első menekülthullám kihívása 1916 júliusában érte az országot, amikor a román hadsereg hirtelen betörése miatt közel 170 ezer ember kényszerült egyik napról a másikra elhagynia otthonát. A lakáshiányban szenvedő Magyarországnak ennek a tömegnek az elhelyezése a kezdetektől fogva problémát okozott. Jóllehet a román betörés korántsem fedte le egész Erdély területét, és időtartamát tekintve sem tar-

⁵⁸ Bihar Népe, 1924. június 29. IV. évfolyam 26. szám. 1.

⁵⁹ MNL HBML IV.406.b 160. d. 8006/1926.

⁶⁰ Dékány 2018: 113.

tott tovább pár hónapnál, sok esetben az Erdélyből menekült civileknek és gazdasági társaságoknak az ország legtávolabbi pontjáiig kellett utaznia, hogy megfelelő körülmények között legyenek elszállásolva és tudják folytatni működésüket. Ilyen volt a Brassói Takarékpénztár esete, melyet egyenesen Győrre kellett elvinni, vagy a Petroszény vidéki bányászok példája, akiket az Esztergom megyei Annavölgyben sikerült elszállásolni.⁶¹

Bihar egyike volt azon vármegyéknek, ahol a helyhiány különösen éreztette hatását, így menekültek nagy számban való elhelyezése nem volt lehetséges. A megyeszékhely Nagyváradon kívül csupán Margittán, Paptamásiban, Szentjobbon, Biharkeresztesen, Derecskén, Mikepércsen, Hajdúbagoson és Mezőpeterden sikerült elhelyezni menekülteket a megyében, a létszám pedig Nagyváradot kivéve egyedül Mikepércsen haladta meg a 30 főt.⁶² A menekült-időszak alatt Nagyvárad állandó átvonulási pontnak számított, mellette Sárádon és Berettyóújfaluban volt példa pár alkalommal nagyobb létszámú ideiglenes tartózkodásra és áthaladásra. Amíg Sáránd településen az átutazások problémamentesen zajlottak le, addig sajnos ezt nem lehetett elmondani Berettyóújfaluról.⁶³ A román hadsereg visszaszorítása utáni hetekben elkezdődött visszatelepüléseket a hatóságok – a biztonságot és a rendezettséget szem előtt tartva – a hazatérési engedélyek fokozatos kiadásával igyekeztek megfelelő mederben tartani, ennek ellenére az erős honvágy és türelmetlenség jellemezte menekülttömeget a győzelem hírére számos esetben önjáróan, engedély nélkül indult útnak erdélyi otthonába, ami számos esetben vezetett a hatóságokkal való összetűzéshez, félreértésekhez és atrocitásokhoz. A Berettyóújfaluban történt konfliktus szintén ehhez a problémaforráshoz sorolható. 1916 decemberében Ökrös Mihályt és családját egy, a településen áthaladó, az ország minden részéről menekülteket szállító különvonatról másik négy személlyel együtt engedélyük állítólagos hiánya miatt leszállították. Továbbutazásuk tilalma miatt mintegy három hétig a berettyóújfalui pályaudvaron voltak kénytelenek tartózkodni, ahonnan számos hivatalos panasz megtétele után, a vármegye alispánjának közbenjárására indulhattak útnak.⁶⁴

Amíg Biharban csekély volt az elhelyezett menekültek száma, addig már korántsem mondható el ugyanez a szomszédos vármegyékről, ahol mind Békésben, mind a Hajdúságban több száz főnyi tömeget tartózkodott, valamennyi magukkal hozott tekin-

⁶¹ MNL OL K 149. 112. d. 181/1917. Budapest, 1917. január 18.

⁶² MNL OL K 149. 112. d. 186/1917. Nagyvárad, 1916. november 3.

⁶³ MNL OL K 149. 112. d.187/1917. Sáránd, 1916. december 5.

⁶⁴ MNL OL K 149. 112. d.181/1917. Nagyvárad, 1917. január 9.

télyes állatállománnyal együtt. Békés vármegyéből 1917 februárjában mintegy 1000 fő, Hajdú vármegyéből pedig 1917 márciusában majdnem 800 személy tért haza otthonába.⁶⁵

Az első, háború alatti menekülthullám lefolyásában tehát sem Bihar, sem Berettyóújfalu nem töltött be súlyponti szerepet, a háború befejezését követő második, már jóval nagyobb horderejű és hosszabb ideig tartó migrációban viszont mind a megcsontított Bihar vármegyét, ezen belül mind Berettyóújfalut egészen más kaliberű és minőségű kihívások érték. A második menekülthullamban már Nagyvárad és Bihar majdnem egész területe is érintetté vált, az első krízis idején a csekély létszám ellenére is „ütközőnek” számító megyeszékhely elvesztésével a jelenség a vármegye megmaradt részeinek is közvetlen közelségbe került. A megoldandó problémák pedig egyrészt a korábbihoz hasonlóan ugyanabban a formában köszöntek vissza: a menekültek elszállásolása és ellátásának feladatából ezúttal már Berettyóújfalu sem maradhatott ki. Másrészt a vármegye lecsontítása után a közigazgatás kényszerű átszervezésével egy merőben új helyzet állt elő, Berettyóújfalunak immár Bihar új megyeközpontjaként az áttelepült apparátus hivatalba helyezéséről is gondoskodnia kellett.⁶⁶ Éppen ezért ha berettyóújfalui menekültkérdésről beszélünk, érdemes különválasztani a központi irányítás alatt a nagyközségbe áthelyezett köztisztviselők-közalkalmazottak, és a migrációs hullámmal érkező, a társadalom valamennyi rétegét reprezentáló „klasszikus” menekültek helyzetét. Természetesen a két csoport körülményei között – elsősorban az anyagi állapotokat illetően – voltak átfedések, összességében szemlélve azonban helyzetük inkább volt eltérő, mint hasonló.

Nagyvárad 1919. áprilisi megszállása után az új megyei adminisztráció felállítása a csonka ország kaotikus politikai viszonyai miatt bő egy évig váratott magára, így a hivatalnokok központilag irányított áthelyezése sem történhetett meg. 1920 nyaráig a Berettyóújfalui járásban Hencida volt az egyetlen község, ahol Erdélyből menekült köztisztviselő dolgozott.⁶⁷ Az első nagyobb létszámú, szervezett áttelepítés 1920 júniusában történik, amikor az alispáni hivatal 23 tagja megkezdte, a jogfolytonosság elvéből kiindulva pedig folytatja működését az újjáalakult vármegyében.⁶⁸ Az új megyeszékhelyen való első közgyűlést június 16-án tartották meg. A továbbiakban a ha-

⁶⁵ MNL OL K 149. 112. d. 181/1917. Debrecen, 1917. március 7.

⁶⁶ Molnár I. 1938. 16.; Menekültek ügyei. MNL HBML IV.406.b 85. d. 223/1920.

⁶⁷ Főszolgabírák jelentései az alispánnak. Menekültek ügyei. Berettyóújfalu, 1920. június 4. MNL HBML IV.406.b 85. d. 187/1920.

⁶⁸ Bihar vármegye első közgyűlése Berettyóújfaluban. Berettyóújfalu, 1920. június 15. MNL HBML IV.406.b 84. d. 181/1920.

tár túloldaláról áthelyezett hivatalnokok száma folyamatosan emelkedik, létszámuk 1921-re csaknem hetven főre duzzad, és jóllehet 1922-ben még több kulcspozícióban is helyeznek el menekült köztisztviselőket, az ő érkezésük és új közigazgatásba való beágyazásuk 1921 tavaszára szinte teljes egészében végbemegy. Szintén 1921-ben, az adminisztráció megszervezésével egy időben zajlott a tisztviselőtelep megépítése, amivel az egzisztenciális kárpótlás mellé már a lakhatási problémát is sikerült felszámolni. Ezzel a menekült hivatalnokok helyzete nagymértékben javult. Ha a menekülteket sújtó legfőbb problémákat – otthontalanság, teljes vagyontalanság, pénzkereseti lehetőség hiánya – szemléljük, akkor elmondható, hogy a Bihar vármegyébe érkezett köztisztviselők és közalkalmazottak kezdettől fogva jobb helyzetben voltak a vagonlakóknál. Az iskolák tantermeiben és középületek irodáiban lakó hivatalnokok a köztisztviselőtelep átadása után már nem szembesültek többé lakhatási nehézségekkel, egzisztenciájuk pedig a vármegye jogfolytonos működése miatt kezdettől fogva biztosítva volt, így 1921-től már nem nevezhetőek a szó szoros értelmében menekülteknek, integrálásuk Csonka-Bihar társadalmába sikeresen lezajlott. A menekültügyben való „külön utasságuk” a hivatalos nyilvántartásokban is megnyilvánult.⁶⁹ Az országos menekültügyi hivatal debreceni kirendeltsége – melyhez a Bihar vármegyében lévő menekültek ügyei is tartoztak – először kérvényezi a településektől a menekült köztisztviselők külön összeírását, majd 1920. júliusi rendeletében szabályozta az adminisztrációban dolgozók jogi hovatartozását. Az új direktíva szerint a menekültügyi hivatal nyilvántartásában ezentúl csak azok a hivatalnokok fognak szerepelni, akik a megszállás előtt nem a történelmi Bihar vármegyében dolgoztak, vagyis más megszállt közigazgatási területről sodorta őket az élet Biharba szolgálatot teljesíteni. A menekült apparátus azon részét, mely az impériumváltás előtt is Biharban dolgozott, a jogkontinuitás elve alapján az újjáalakult vármegyébe „áthelyezve” a főispán hatáskörébe sorolta, és kivezette a menekültügyi hivatal nyilvántartásából.⁷⁰ Jogi szempontból nézve tehát a Berettyóújfaluban szolgálatot teljesítők az alispáni hivatal 1920. júniusi átköltözésétől nagyjából egy hónapig számítottak hivatalosan menekülteknek, és jóllehet különböző menekülteknek kijáró jogosítványokat – elsősorban a segélyezéseket illetően – továbbra is igénybe vehettek, formálisan már a magyar közigazgatás statisztikáiban szerepeltek. Mindezekről függetlenül természetesen a helyi köznyelv

⁶⁹ Az országos menekültügyi hivatal felhívása az alispánokhoz. Menekültek ügyei. Berettyóújfalu, 1920. július 15. MNL HBML IV.406.b. 85. d. 223/1920.

⁷⁰ Az Országos Menekültügyi Hivatal tájékoztatása. Menekültek ügyei. Berettyóújfalu, 1920. augusztus 14. MNL HBML IV.406.b 85. d. 231/1920.

az új állapot megszilárdulásáig továbbra is menekültként tartotta őket számon, és az áthelyezett hivatali dolgozók is – régi-új állásaikba való ejtőernyőzésük ellenére – érthető módon érezték magukat számkivetettnek. A nem a megszállt Bihar területéről érkező közszolgák minimális létszámában voltak jelen, eddigi kutatások alapján három ilyen személyről van tudomásunk: Vitus Lajos, Magdó János és Boga Pál irodatisztek Radnót községből, Brassóból és Kolozs megyéből érkeztek, előbbi két érintett Berettyóújfaluban, míg Boga Pál Biharkeresztesen teljesített szolgálatot.⁷¹

Ami a hivatali dolgozók helyzetében továbbra is sarkalatos pont maradt, az az anyagiak kérdése volt: előző lakhelyük elhagyásakor pénzbeli vagyonuk és javaik jórészt elvesztése után a lakhatás és állás biztosítása ellenére is hosszú időbe telt, amíg ez a réteg társadalmi rangjához mérve anyagilag is utolérte magát. Ezért is értékelődött fel az állam és vármegye által nyújtott, rendszeres és rendkívüli segélyezések szerepe, melyet a közszférában dolgozók beosztásuktól függetlenül is igyekeztek igénybe venni.⁷² A szétosztható pénz-, élelmiszer- és ruhasegélyek nagyon is véges kapacitása Biharban is kényszerű szelektáláshoz vezetett, ami folyamatosan táptalaja volt az adományokból kimaradtak reklamációinak és a feszültségeknek. A megye 1921. márciusi közgyűlésén a köztisztviselők egy csoportja egyhangúlag követelte a ruhasegély teljes közszférára való kiterjesztését.⁷³ A vármegye újjáalakulása óta érvényben lévő szabályozás szerint ruhasegélyre az 1920. október 1-je után vármegyei szolgálatba állt tisztviselők már nem voltak jogosultak. Mivel a csonka vármegyében hivatali viselők nagy része 1920. október 1. után állt szolgálatba, így a segély ezen formájának lehetősége a közszolgák nagy része előtt zárva maradt. A ruhasegéllyel indult vita csakhamar újabb megoldatlan szociális kérdéseket hozott a felszínre. Molnár Imre helyettes főjegyző több közgyűlésen is tolmácsolta az elégedetlen hivatali dolgozók kéréseit, többek között a ruhasegély nem a megszállt Bihar területéről érkezett hivatali dolgozók részére történő kiterjesztését, valamint a pénzbeli segélyeknél szintén fennálló differenciák megszüntetését.⁷⁴ A törvényhatósági bizottság a követeléseknek engedve mind a ruhasegély-, mind az élelmiszer- és pénzbeli juttatások terén változtatásokat eszközölt, a jogosultak köre valóban kibővülve egységesebb képet mutatott, ennek ellenére a szociális probléma és minden vele járó konfliktus teljes megszűnésére azonban még Biharban is éveket kellett várni.

⁷¹ Menekült köztisztviselők összeírása a vármegyében. 1921. június 10. MNL HBML IV.406.b Menekültek ügyei. Berettyóújfalú, 85. doboz, 223/1921.

⁷² Kimutatás a menekült tisztviselők által igénybe vett segélyekről. MNL HBML IV. 406.b. Bihar vármegye alispánjának iratai. Menekültek ügyei. 85. doboz, 287/1921. Berettyóújfalú, 1921. július 6.

⁷³ MNL HBML IV. 406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 187/1921. Berettyóújfalú, 1921. március 3.

⁷⁴ Molnár Imre felszólalása a segélyek egységes elbírálásáért. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalú, 1921. április 4. MNL HBML IV. 406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 203/1921.

A Berettyóújfaluban letelepedő köztisztviselők tagjai közül a későbbiekben többen futnak be politikai karriert, és/vagy aktív közéleti szerepvállalással emelkednek a két világháború közötti Bihar prominens alakjaivá. A helybeli közélet alakulására a határon túlról érkezett köztisztviselők közül Fráter László,⁷⁵ Molnár Imre⁷⁶ és Balogh Elemér⁷⁷ voltak leginkább fajsúlyos ráhatással. Amíg Fráter László főszolgabíró – majd alispánként – vállalt oroszánrészt Berettyóújfalú infrastrukturális megyei központtá faragásában, addig Molnár Imre politikai pályát választva országgyűlési képviselőként, majd Bihar főispánjaként lobbizott a térségért. Balogh Elemér királyi gazdasági főtanácsos tisztsége mellett földbirtokosként 1929-ben már Berettyóújfalú és Nagykereki község legtöbb adót fizetők névjegyzékében szerepel, 1926-ban az ő javaslatára határozott a vármegye közgyűlése a Tisza Kálmán-szobor Berettyóújfalú főterén való felállításáról.

⁷⁵ Fráter László 1887-ben született Nagyváradon. Édesapja, Fráter Barnabás volt a történelmi Bihar vármegye utolsó főispánja (1910–1919). Pályafutását a derecskei főszolgabírósnágnál kezdte, mint közigazgatási gyakornok, majd a nagyváradai ügyészséghez került. Az első világháborúban a galíciai fronton szolgált, két évet töltött orosz hadifogságban. 1918-ban Berettyóújfalú főszolgabírója lett, 1926 márciusától pedig Bihar vármegye alispánjává nevezik ki. 1933-ban, a főispánkérdés ügyében kiéleződik Szilágyi Lajossal való konfliktusa, ami pályafutására is döntő hatással bírt. Szilágyi 1933-ban, kormánypárthoz való visszatérése után főispáni ambíciókat dédelgetett, vele szemben Fráter, és a mögötte álló csoportosulás nyíltan az ekkor Bihar és Hajdú vármegye főispáni posztját egyszerre betöltő báró Vay László hivatalban maradása mellett kardoskodott. A lobbiharcban végül Szilágyi Lajos került ki győztesen, hivatalba lépése után pedig Fráter feletteseként bosszúhadjáratot intézett az alispán ellen, aminek végeredménye Fráter László (kényszer) nyugdíjazása lett. Szilágyi Lajossal való kapcsolata a későbbiekben sem rendeződött, a következő években a két fél között több sajtóper is lezajlott. Ahogyan az egyik bírósági tárgyaláson Szilágyival kapcsolatban fogalmazott: „*Én békés ember voltam. Soha, senkit indokolatlanul nem támadtam, de több mint három éve hajsza folyik ellenem, és Szilágyi hajszájának köszönhetem, hogy nyugdíjba kerültem...*” Visszavonulása után Berettyószentmártonban élt felesége, Leszkay Gizella családjának házában. A II. bécsi döntés után ismét Nagyváradra kerül, 1945 után pedig berettyószentmártoni házukat kisajátították, majd tévesz-irodát alakítottak ki belőle. Fráter útkaparáként dolgozott Berettyóújfaluban, felesége egy kertészetben kapott munkát. 1958-ban súlyos betegsége következtében az általa felépített berettyóújfalú kórházban érte a halál. 2011-ben Berettyóújfalú Város Önkormányzata a felújított egykori vármegyeháza nagyertermét Fráter Lászlóról nevezte el. Sándor 2020a; Az Est. 1937. október 31. XXVIII. évfolyam 248. szám. 5.

⁷⁶ Dr. Molnár Imre 1884-ben született Hegyközszentimre településen. Jogi tanulmányait a budapesti és kolozsvári egyetemeken szerezte, utóbbin doktorátust szerzett. 1914 előtt több éven át Bihar vármegye főjegyzője volt. Az első világháborúban a szerb és román frontokon teljesített szolgálatot. 1920 és 1939 között tagja Bihar vármegye közgyűlésének és a kisgyűlésnek, 1935 és 1939 között a Berettyóújfalú választókerület kormánypárti országgyűlési képviselője. A harmincas évekre Szilágyi Lajos legfőbb politikai ellenlábásának számított, 1937-ben a helyi vezetés tekintélyes része javasolta Bihar új főispánjának a leköszönő Szilágyi helyett, ám a belügyminisztérium az amúgy is hosszú ideje feszült hangulat állandósulásától tartva inkább a „külsős”, de bihari felmenőkkel rendelkező Barsay Ákos kaposvári főszolgabírót nevezték ki. 1939-ben az akkori főispán, dr. Vajay Károly kérelmére átveszi a főispáni posztot, Vajay pedig az ő körzetében indul képviselőjelöltként. 1939–1940-ig Bihar vármegye főispánja. Kerepeszki 2014: 18.; Pesti Hírlap, 1937. október 18. XXII. évfolyam 32. szám. 4.; Magyar Hírlap 1937. október. 20. XIII. évfolyam 29. szám. 3.

⁷⁷ Balogh Elemér, a háború előtt nagyváradai tiszteletbeli főjegyző végig tagja az 1921–1940 között Berettyóújfaluban működő vármegyei közgyűlésnek. 1929-ben 4898 pengő 33 fillért kitevő adójával felkerült a vármegye virillistájára. Magyarország tiszti cím- és névtára 1904. XXIII. évfolyam, 76. Bihar Vármegye Hivatalos Lapja. 1929. XXVII. évfolyam 52. szám, 148.

A köztisztviselői-közalkalmazotti réteg mellett jelenlévő vagonlakók helyzetéről sajnos már jóval kevesebb információ áll rendelkezésre. Ami biztos, hogy az első menekülthullámmal ellentétben 1918 és 1922 között már kétségtávol tartózkodtak hosszabb ideig vagonlakók a településen, ugyanakkor korántsem beszélhetünk tömeges létszámról, sem Berettyóújaluban, sem pedig Csonka-Biharban.⁷⁸ Jelenlegi kutatások alapján 31 Berettyóújfaluban elhelyezett vagonlakóról tudunk, ez a szám azonban a további feltérképezések folytán – ha nem is több száz főre, de – egészen biztosan emelkedni fog.⁷⁹ A menekültekről való első összeírások az újjászervezett megyében a belügyminisztérium 2955/1920. számú rendeletének megjelenése után, 1920 májusában kezdődtek.⁸⁰ A jogi hierarchia szerint az összeírásokat a települések jegyzői végezték el, akik az adatokat a járások főszolgabíróinak továbbították, onnan pedig a vármegye alispánjához kerültek, aki a véglegesített eredményeket az országos menekültügyi hivatal kirendeltségéhez közvetítette. A nyilvántartásokban a személyek neve és foglalkozása mellett fel kellett tüntetni életkorát, családi állapotát, menekülésének helyszínét, azaz korábbi lakhelyét, valamint azt a két információt, ami ebben az időszakban mind a településeket, mind a menekülteket a leginkább foglalkoztatta: hány menekült tartózkodik az adott községekben és összesítve a vármegyében, valamint szükség esetén a települések hány embert, hány családot lesznek képesek befogadni.⁸¹ Bihar esetében mind a két létfontosságú kérdésre a leginkább helytálló válasz a csekély mértékben volt. A két évvel korábbi krízis idején megmutatkozott szálláshiányban nem meglepő módon erre az időszakra sem történt előrelépés, a megmaradt vármegye községeinek kapacitása nagyobb embertömeg elhelyezésére továbbra sem volt alkalmas. Az 1920 júniusában, az alispáni hivatal átköltözésének napjaiban elkészített összeírás alapján Bihar vármegyében összesen 335 menekült család befogadására volt potenciál. Az akkor még hivatalosan öt járással működő vármegye főszolgabíróinak jelentése szerint a Berettyóújfalui járás 90, a Derecskei 80, a Biharkeresztesi 90, az Okányi járás pedig 75 családot tud elszállásolni, míg a Biharnagybajomi járás, ahol még a megyén belül is fokozottabban érvényesült a lakáshiány, egyetlen család befogadására sem volt alkalmas.⁸² Ha egy átlagos családot hat fővel számolunk, akkor összesen bő

⁷⁸ MNL HBML IV.406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 221/1921.

⁷⁹ Dékány 2018: DVD-melléklet

⁸⁰ Minden főszolgabírónak az alispántól. 1920. május 10. MNL HBML IV. 406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 182/1920.

⁸¹ Minden főszolgabírónak az alispántól. 1920. június 10. MNL HBML IV. 406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 190/1920.

⁸² Biharnagybajomi főszolgabíró az alispánnak. 1920. június 15. MNL HBML IV. 406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 192/1920.

kétezer ember elhelyezése jutott a megye 61 településére, ami megint csak átlagosan számolva községenként 33 embert jelentett. A községek lejelentett kapacitásai természetesen differenciáltak voltak, míg Berettyóújfalu nagyközség 40 család befogadását tudta vállalni (ebben valószínű, az ekkor még hivatalosan menekült státuszba eső köztisztviselők is benne voltak), addig a járásához tartozó kisebb települések, mint például Váncsod vagy Esztár 8, illetve 1 család érkezését realizálta.⁸³ A Biharkeresztesi járásban figyelemre méltó volt Berekböszörmény község „teljesítménye”, ahol erőn felüli szerepvállalással szükség esetén 40 család ellátását tudták biztosítani. Érdekeség, hogy Bihar egyes települései Berekböszörmény pozitív példája mellett, bűnügyi téren is felhívták magukra a figyelmet menekültügyben: a vármegyei csendőrség 1921 decemberében egy tűzharci fajúló razzia során Bagamér községben egy helybeli fiatalokból álló embercsempész-bandát számolt fel.⁸⁴ A befogadás mértéke és minősége azonban a legtöbb esetben nemigen volt köszönőviszonyban egymással. Az elszállásolás a legtöbb esetben nem külön lakásokban, hanem jobb esetben szobákban, rosszabb esetben irodákban és tantermekben történt. Jó példa erre Berettyóújfalu, ahol a településre érkezettek nagy részét rendelkezésre álló lakások hiányában iskolák tantermeiben helyezték el, az eljárás pedig a legtöbb község esetében is ugyanez volt.⁸⁵

Hogy ez a probléma nem bontakozott ki súlyos mértékben, az a Bihar területén letelepülő menekültek alacsony létszámával magyarázható. A vármegye területén nagyobb lélekszámú tömeg a menekültválság ideje alatt egyetlen alkalommal sem töltött hosszabb időt, megérkezésük és továbbutazásuk gyakorlatilag folyamatos volt. Világosan kivehető tehát, hogy sem Bihar, sem Berettyóújfalu nem volt opció az Erdélyből érkező tömegeknek, a vármegye – annak ellenére, hogy több településen voltak hosszabb ideig tartózkodó vagonlakók és közülük végleg letelepedők is akadtak – a krízis alatt tranzitóna szerepet töltött be.

Ezt a tényt az 1920-as népszámlálás is jól példázza, amikor a Menekültügyi Hivatal debreceni kirendeltsége Biharba már nem küldött ki külön menekültügyi népszámlálót. Döntésüket a vármegyében tartózkodó menekültek alacsony számával indokolták, ezért összeírásukat a települések jegyzőire bízták.⁸⁶ A Berettyóújfaluban megjelenő

⁸³ Főszolgabírák jelentései az alispánnak. Berettyóújfalu, 1920. június 4. MNL HBML IV. 406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 187/1920.

⁸⁴ Előállított személyek. Berettyóújfalu, 1921. december 8. MNL HBML IV. 406.b. Bűnügyi jelentések. 84. doboz, 123/1921.

⁸⁵ Főszolgabírói jelentések az alispánnak. Berettyóújfalu, 1920. július 11. MNL HBML IV. 406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 234/1920.

⁸⁶ Országos Menekültügyi Hivatal értesítése az alispánhoz. Berettyóújfalu, 1920. május 5. MNL HBML IV. 406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 202/1920.

közéleti hetilap, a Bihar Népe 1921-es indulásától 1923-ig több újságcikkben igyekezett felhívni a közélet figyelmét a településen lévő vagonlakók helyzetének segítésére – kritikus létszámra való utalás egyetlen alkalommal sem történt – 1923-tól azonban ilyen irányultságú cikkekkel, felhívásokkal már nem találkozhatunk, ami jelzi a menekülthullám levonulását.⁸⁷

A Bihar vármegyéből elmenekültek legnagyobb része a körülményekhez képest lehetőségekben nagyobb mozgásteret jelentő Budapesten és vonzaskörzetében telepedett le.⁸⁸ Kivételek és szélsőséges ellenpéldák persze ebben az esetben is akadtak: Henger Józsefné például 1921 augusztusában az egyiptomi Alexandriából kérvényezte néhai községi jegyző férje utáni özvegyi nyugdíja folyósítását.⁸⁹ Kétségtől mind külföldön, mind az ország több pontján megtalálhatóak voltak Biharból menekültek, döntő többségük azonban a fővárosban remélte megtalálni számításait. Ez a jelenség kiváltképp érvényesült a Nagyváradról repatriált értelmiségiek körében, akik a bihari identitás megőrzése, a menekülteknek való segítségnyújtás, valamint az irredenta szellemiség ébrentartása céljából igyekeztek az egy sorsközösségben lévő, egykori vármegyéből elkerülteket egységes szervezetbe tömöríteni. Ezen elgondolás és alapelvek mentén alakult meg 1920. június 5-én Budapesten a Biharvármegyeiek és Nagyváradiak Szövetsége.⁹⁰ Az egységes érzelmi légkör megteremtését a mozgalom elsősorban kulturális rendezvények és megemlékezések szervezésével igyekezett előmozdítani. A szövetség első nagyszabású megmozdulására röviddel létrejötte után, 1920. június 27-én került sor, amikor Nagyvárad alapítójának, Szent László király napjáról való megemlékezést ünnepélyes keretek között tartották meg Budapesten, ez a nap a szövetség működése alatt minden évben kiemelkedő eseménynek számított. 1920. november 27-én a Vígszínházban tartották meg a „bihari génusz” tiszteletére rendezett Arany János-emlékünnepeket, ahol hét bihari poéta, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Nadányi Zoltán, Ritók Emma, Sas Ede és Zilahy Lajos olvasta fel verseit. A költeményeket a szövetség Bihari lant címmel mintegy 10 000 példányban megjelentette, a befolyt összeget pedig – akárcsak valamennyi rendezvény bevételét – a bihari menekültek támogatására fordította.⁹¹

A mozgalom elnöke dr. Hoványi Géza, a háború előtt a nagyváradai közéletben nagy tekintélynek örvendő ügyvéd és Tisza-párti országgyűlési képviselő volt, rajta kívül a

⁸⁷ Bihar Népe, 1921. november 3. I. évfolyam 3. szám. 3. Bihar Népe, 1922. február 16. II. évfolyam 7. szám

⁸⁸ Molnár I. 1938: 19.

⁸⁹ Bihar Népe, 1921. december 15. I. évfolyam 9. szám. 3.

⁹⁰ Bihari Újság, 1922. június 5. II. évfolyam 11. szám. 1–3.

⁹¹ Molnár I. 1938: 21. A verseskötetről lásd Bakó 2018.

szövetség közvetlen irányítása egy hat tagból álló tisztikar és egy négytagú igazgatóság, valamint egy 30 fős választmány irányította.⁹² A Budapesten működő szövetség és az új megyeszékhely Berettyóújfalu közötti kapcsolat és gyakorlati együttműködés Nadányi Zoltán és dr. Szilágyi Lajos személyén keresztül realizálódott, Nadányi a választmánynak volt tagja, Szilágyi Lajos pedig az igazgatóságba volt beválasztva, nem mellékesen az általa szerkesztett berettyóújfalui hetilap, az 1920–1923 között működő Bihari Újság a szövetség szócsövének számított. A hétköznapi politizálást a szervezet következetesen mellőzte, Szilágyi megjelenése azonban mégis magával hozott aktuálpolitikai szembenállásokat. Mivel Szilágyi Lajos 1922-től már ellenzéki politikusnak számított, szűkebb hazájában pedig a közélet szinte valamennyi vezető személyiségével vállalhatatlanná vált a viszonya, idő kérdése volt, hogy a politikai törésvonal mikor ütközik ki a társadalom erkölcsi támogatását élvező, a közvélemény által nemesnek tartott mozgalomban. Az első komolyabb ellentét 1922 júniusában került napvilágra, amikor a Bihari Újságban a Szilágyi által írt, a szövetség éves működéséről szóló beszámolójában hangot adott Baranyi András bihari alispán közönyösségének, mozgalom iránti ellenszenvének, sérelmezve az anyagi támogatás kérelmeinek válasza sem méltatását.⁹³ A kisebb-nagyobb politikai konfliktusok az ellenzéki képviselő jelenléte alatt a továbbiakban is végigkísérték a mozgalom működését.

A szövetség 1926 májusában tartotta utolsó közgyűlését, ezután hivatalosan szüneteltette munkáját, későbbi újraindulására a két világháború közötti időszakban már nem történt kezdeményezés.⁹⁴

A tragikus sorsközösségből kultúrán keresztül kohéziós erőt kovácsoló szándéokra közvetlenül Biharban is történt kezdeményezés. A Felvidéki Színház Társulat – melynek tagjai a trianoni katasztrófa miatt szintén elcsatolt vagy megcsonkolt Igló, Lócse és Komárom sorstárs településeiről érkeztek – 1921 novemberétől nyolc héten át játszott Berettyóújfaluban.⁹⁵ A színészek valamennyi előadását nagy érdeklődés kísérte, a megyeszékhely után a társulat Derecskén, Komádiban, Sarkadon és Nagylétán is vendégszerepelt, a sikeres visszhangok hatására pedig a következő években többször is visszatértek Biharba.

A Berettyóújfaluban nem csupán ideiglenes tartózkodó, hanem hosszabb ideig vagy véglegesen megállapodó vagonlakó menekültek kérdésével a kutatás leghomá-

⁹² Borsy 1938: 18.

⁹³ Bihari Újság, 1922. június 29. II. évfolyam 14.szám. 4.

⁹⁴ Molnár I. 1938: 21.

⁹⁵ Bihar Népe, 1921. október 27. I. évfolyam 1. szám. 3.

lyosabb szegletéhez érkezünk. Az eddig ismert 33 ember 1920 és 1922 között érkezett a településre, nagyobb részük, mintegy 19 fő Bihar területéről, érdekesség, hogy Nagy Lajosné árvaszéki ülnök és dr. Ötranyi Ferenc személyében köztisztviselőket is találunk közöttük.⁹⁶ A többi menekült közül hatan Kolozs, öten Hunyad, egy ember Udvarhely, egy fő pedig Torda-Aranyos vármegyéből menekült, egy személy pedig nem Erdélyből, hanem a vajdasági Szabadkáról érkezett. Társadalmi összetételükben a középosztály széles rétegét képviselték: főkalauz, katonatiszt, magánzó és tanítónő egyaránt megtalálható volt közöttük.⁹⁷ Eddig két emberről van biztos tudásunk, akik Berettyóújfaluban letelepedve találtak ismét egzisztenciát. Az egyik Csapó Istvánné Wallach Erzsébet tanítónő, aki 1921 decemberében a református elemi iskolában helyezkedett el.⁹⁸ A másik személy pedig Bazánt János, alighanem Berettyóújfalú legismertebb és legnagyobb népszerűségnek örvendő menekültje volt. Bazánt János Kolozsvárról származott, ám a Kratochvil Károly vezette székely hadosztályban való szolgálata miatt a köztudat „székely ifjúként” tartotta számon. Berettyóújfaluba érkezése után a településen állomásozó katonai haderőben folytatta szolgálatát, később a vármegyei árvaszék napidíjasaként dolgozott. A településre érkezése után a sportban való tehetségére is csakhamar felfigyeltek, katonai szolgálatának megkezdése után a helyi labdarúgócsapat, a BUSE (Berettyóújfalui Sport Egyesület) hátvédjének állt, nevét rövid időn belül megismerte a helyi közélet. Egy 1921 novemberében rendezett mérkőzésen lábsérülést szenvedett, ami hatékony orvosi kezelés hiányában elfertőződött, sérülésébe 1921. november 26-án belehalt. Tragikusan korai elvesztése megrázta a települést, temetésén óriási tömeg részvétele mellett búcsúztatták el.⁹⁹

II. A „finomhangolás”. A második szakasz

Új emberek, új lendület

Berettyóújfalú megyeközponttá alakulásának történetében 1927-et vízvonalzó évnak lehet tekinteni. A vármegye működéséhez elengedhetetlen feladatok elvégzése után Csonka-Bihar és Berettyóújfalú 1925-re pénzügyi és hitellehetőségeinek végéhez ért, a további fejlődéshez szükséges, olyan nagyobb volumenű beruházások megvalósításához, mint az oktatás, a közlekedési infrastruktúra vagy az egészségügy, már nem maradt ereje.

⁹⁶ Dékány 2018: DVD-melléklet

⁹⁷ Dékány 2018: DVD-melléklet

⁹⁸ Bihar Népe, 1921. december 22. I. évfolyam 10. szám. 3.

⁹⁹ Bihar Népe, 1921. december 1. I. évfolyam 7. szám. 2.

A fordulópontot döntő mértékben az országos gazdaság fellendülése indukálta. A népszövetségi kölcsönnek köszönhetően az állam 1925. évi költségvetése a háború kitörés óta először zárt szufficit mérleggel, majd 1926. június 30-i hatállyal a gazdaság szanálása hivatalosan is véget ért, ezzel együtt pedig a költségvetés népszövetségi ellenőrzése is megszűnt. Az addig zárolt bevételeket, valamint a büdzsé egyensúlyának helyreállítása után a külföldi kölcsönből fennmaradt részt a Bethlen-kormány végre beruházásokra tudta fordítani. Nem mellékesen a gazdaság stabilizációja nyugati pénzügyi körökben bizalmat keltett Magyarország iránt, ennek eredményeként külföldi magánhitelek egész sora nyitotta meg kapuit, mely lehetőséggel számos magáncég, egyház, Bihar vármegye is élt.¹⁰⁰

A pénzügyi lehetőségek kitágulása ugyanakkor önmagában csak félsikernek számított. A vármegye érdekeinek – a fellelhető anyagi támogatások és hitellehetőségek maximális kiaknázásán keresztül való – megfelelő képviselőéhez, valamint a beruházások gyors és eredményes lebonyolításához alkalmas vezetőkre volt szükség. Ennek az egyszerre nemes és nehéz feladatnak a levezénylésére a vármegye vezetése egyöntetűen szavazott bizalmat dr. Fráter László személyének, akit 1926. március 17-i hatállyal főszolgabíróból alispánná neveztek ki.¹⁰¹ Fráter már az új vármegye közigazgatási kiépítésében és az első beruházások létrejöttében is hangsúlyos szerepet töltött be, messze átlagon felüli munkabírása és kitartása miatt nála alkalmasabb embert már a kortárs közvélemény szerint sem találtak volna a vármegyében.

Az új alispán kinevezése után hírnevéhez méltó agilitással kezdett hozzá a megfelelő anyagi erőforrások kereséséhez, amit Almásy Sándor főispán segítségével még 1926 végéig, egy minden addiginál komolyabb, 52 milliárd korona összegű külföldi kölcsön és állami támogatás formájában sikeresen meg is találtak.¹⁰² Az 1927 januárjától a vármegye számára rendelkezésre bocsátott összeggel végre egy olyan pénzcsep nyílt meg Csonka-Bihar számára, mellyel az addig félbehagyott, vagy elkezdni nem tudott beruházások lezárásával magasabb szintre emelheték a vármegye építését.¹⁰³

Az 1927. január 6-án a helyi kormánypárti hetilapban, a Bihar című újságban Fráter László által meghirdetett éves programtervben legfontosabb intézkedésként új vármegyei úthálózat létesítését, az addig kényszerű talonban tartott oktatási intézmények

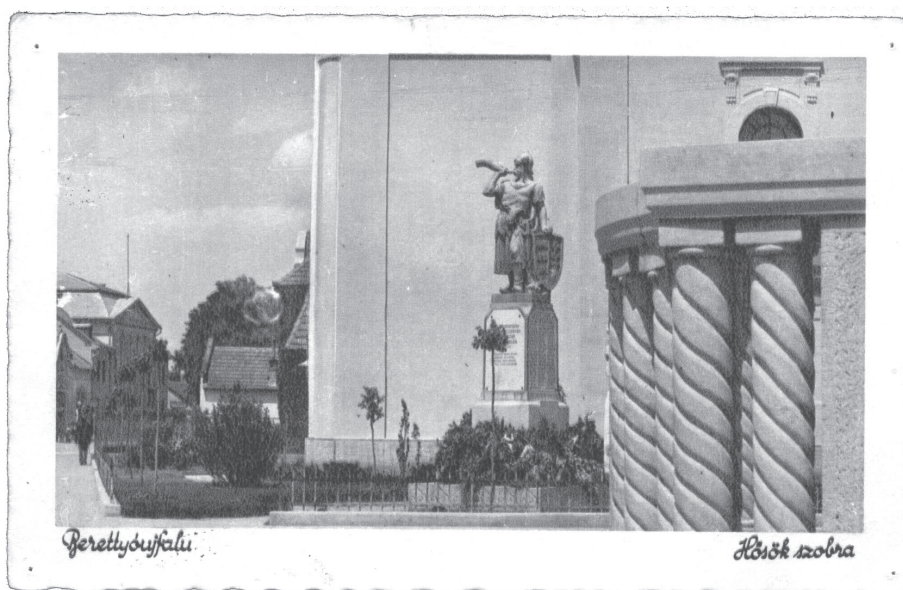
¹⁰⁰ Romsics 2009: 237.

¹⁰¹ Ahogy beiktatás utáni székfoglaló beszédében az új főispán leszögezte: „A vármegye minden községe és minden becsületes állampolgára szellemi és anyagi jóétének biztosítása, a mezőgazdasági kultúra magasabb színvonalra való fejlesztése, a vármegyei út és vasút hálózatának kiépítése, a vármegyei kórház felállítás....” Sándor–Török 2011: 64.

¹⁰² Bihar Vármegye Hivatalos Lapja, 1926. augusztus 11. XXIV. évfolyam 32. szám. 126.

¹⁰³ Bihar Vármegye Hivatalos Lapja, 1926. augusztus 18. XXIV. évfolyam 33. szám. 132.

megépítését, valamint leventeház és kórház létesítését nevezte meg. A megyeközponttá alakulás második szakaszában az átfogó infrastrukturális fejlesztések mellett már kellő figyelmet és költséget tudtak fordítani a Berettyóújfalut szimbolikus tekintetben is Bihar fővárosává emelő lépésekre. Ennek megfelelően az 1927. évi munkatervben két köztéri alkotás kivitelezése is helyet kapott: a háború előtti Bihar vármegye közgyűlésétől megrendelt, Nagyváradon felállítani szándékozott, Szentgyörgyi István szobrászművész által 1914-ben elkezdett, majd a háború kitörése miatt félbehagyott Tisza Kálmán-szobor, valamint az I. világháborúban elesett közel 150 berettyóújfalui katonának emléket állító Hősök szobrának felavatása.¹⁰⁴

1. kép. Képes levelezőlap: a Hősök szobra 1931-ben, az országzászló felavatása után átkerült a református templom sarkához. Háttérben a vármegyeháza.
(Bihari Múzeum gyűjteménye, leltári szám: IV.89.154.2.)

1926 végéig az összes előirányzott költségterv elfogadásra került, így valamennyi programpontra megvalósítása még az 1927. évben megkezdődhetett, és mintegy „fénysé-
bességgel” haladva a munkálatokkal, 1928 őszére minden eltervezett beruházás sikeres átadásra került.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Bihar, 1927. január 6. I. évfolyam 1. szám. 2–3.

¹⁰⁵ Borsy 1930: 18.

Az 1926-ban kilobbizott kölcsön felhasználásának kiemelt részét képezte a vármegye úthálózata, mint Bihar 1921 óta legfontosabb kényszerpihenőn lévő ügye. A gyors megoldás elősegítése érdekében a rendelkezésre álló 33 milliárd korona keretösszeg mellé hathatós állami támogatás is párosult: a közlekedési minisztérium 120 kilométer állami út építési költségét vállalta magára, így a vármegyei büdzsé jelentős tehermentesítésen átesve a törvényhatósági utak építésére, és a már meglévő úthálózat felújítására koncentrált. ¹⁰⁶ A példás gyorsasággal haladó munkálatoknak hála még 1927-ben elkészült a megye északi és déli részét a megyeszékhelyen keresztül összekötő Kótpusztá–Berettyóújfalú–Furta–Komádi–Zsadány–Okány–Sarkadkeresztúr–Sarkad–Kötegyán állami útvonal, valamint közvetlen Hajdú vármegyével való összeköttetésként a Berettyóújfalú–Püspökladány útszakasz. Az ezzel párhuzamosan kiépülő hat törvényhatósági útirány a megye többi részét is sikeresen kapcsolta be a közlekedés vérkeringésébe, a már meglévő utak felújításuk után pedig forgalomra alkalmas minőségbe kerülhettek. Szintén a közlekedés innovációját szolgálta a megye kiemelt jelentőségű, két Körös- és három Berettyó-hídjának faalapról betonszerkezetre való kicserélése, valamint további 35 híd- és átereszt szintén beton alapú megépítése. ¹⁰⁷ Az új útszakaszok és hidak elkészültével a menetrendszerű autóbuszjáratok üzemeltetése is elkezdődhetett. A fejlesztések a kiemelt törvényhatósági és állami utak átadása után a kistelepüléseket ezekbe az úthálózatokba bekapcsoló összekötő utak építésével folytatódhattak. A szintén gyors abszolválásnak köszönhetően 1928 végére a vármegye minden községéből kövesút vezetett Berettyóújfaluba, a közlekedés immár centrikusan a megyeszékhely felé gravitált. A megyei területek mellett Berettyóújfalú közlekedési viszonyainak javítása is párhuzamosan haladt: hosszú évek finánciális mozdulatlansága után 1927 őszén megkezdődött a nagyközség főutcájának aszfalt gyalogjáróval ellátása, mellette pedig számos mellékutca kockakövel való leburkolása. ¹⁰⁸

Berettyóújfalú a térképen. A „Leventepróba”

Berettyóújfalú központtá épülésének egyik, ha nem a legnagyobb országos visszhangot kiváltó eredménye volt az 1927-ben elkészült leventeház. Az épület a speciális magyar intézmény, a leventemozgalmat szolgálata mellett különböző oktatási és kulturális feladatoknak, rendezvényeknek, továbbá számos egészségügyi és rendvédelmi tanfolyamnak, továbbképzésnek adott otthont. ¹⁰⁹

¹⁰⁶ Bihar Vármegye Hivatalos Lapja, 1926. szeptember 29. XXIV. évfolyam 39. szám. 139.

¹⁰⁷ Bihar Vármegye Hivatalos Lapja, 1926. november 30. XXIV. évfolyam 49. szám. 119.

¹⁰⁸ Bihar, 1927. május 5. I. évfolyam 18. szám. 4.

¹⁰⁹ Szerző nélkül 1930: 47.

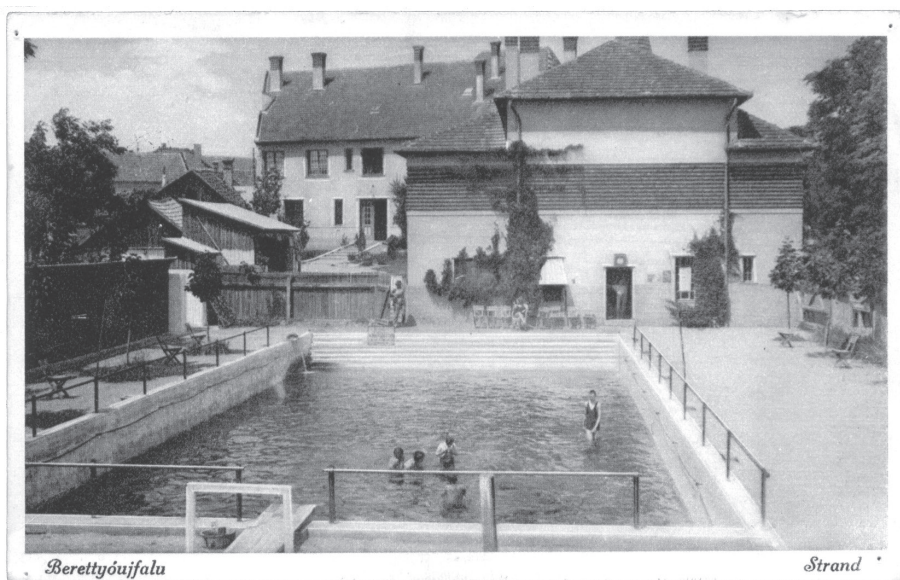
Az oktatáshoz hasonlóan kiemelt jelentőséggel bíró leventemozgalom Biharban 1925 tavaszán bontott zászlót, Berettyóújfalu Járás Levente Egyesületének megalakulásával. A vármegye erőn felüli szervezőmunkájának köszönhetően – másfél éven belül a megye valamennyi községében jelen van – egy lendületes sikertörténetet produkálva 1927 őszére Bihar az országos mozgalom egyik zászlóshajójává nőtte ki magát. A gyors terjeszkedést és eredményeket a megye vezetősége, különösen dr. Fráter László hozzáállása indokolta, aki főszolgabíró, majd alispáni tisztségében a központi elvárásokat is felülmúló fanatizmussal hirdette Csonka-Bihar életképességének sikeres ifjúságpolitikájában rejlő zálogát, amihez alapvetően szükséges egy jól működő leventeintézmény. Ahogyan alispáni hivatalába való beiktatásakor fogalmazott: „a közigazgatásnak jelenleg nem lehet fontosabb feladata, mint a levente-intézmény támogatása és fejlesztése”.¹¹⁰ A prioritásnak megfelelően 1927-re, megfelelő szervezeti kiépítését követően, kiemelkedő rendezvények és országos versenyeredményekkel a háta mögött a vármegyei mozgalom számára legfontosabb célkitűzés egy központi, minden igényt kielégítő leventeotthon létrehozása volt. Az építkezést a vármegye hét legnagyobb községének felvett kölcsönéből finanszírozták, melynek kamatát a vármegye testnevelési alapja fizette.¹¹¹ A Csanak József építésmérnök által tervezett létesítmény ünnepélyes átadására 1927. október 16-án került sor. A beruházás presztízsét nagyban emelte, hogy a ház megnyitása a vármegyei mellett országos debütálás is volt egyben: a korszakban ugyanis Berettyóújfaluban nyílt meg az ország első leventeháza, mely eredmény által a vármegye és Újfalu a „térképre rákerülve” országos elismeréseket kapott. Mi sem jelzi ezt jobban, minthogy nagybecsülése jeleként az intézményt személyesen a kormányzó, vitéz nagybányai Horthy Miklós érkezett felavatni.¹¹² (A leventeotthon mellett ugyanezen a napon került felavatásra az I. világháborús katonai emlékmű, a Hősök szobra.) Az emeletes épület felső részén öt hálószoza mintegy hatvan ágya a leventeoktatóknak, valamint az ekkor már javában épülő téli gazdasági iskola tanulóinak biztosított szállást, akiknek az új iskola elkészültéig a leventeházban tartottak oktatást. A kulturális helyszín igényét lefedve a földszinten nagyobb rendezvények megtartására is alkalmas díszterem kapott helyet, színpaddal, öltözőkkel és vetítőkamerával felszerelve. A kultúrterem továbbá számos sportfoglalkozás, valamint levente, csendőr-, tűzoltó- és mentőtisztai tanfolyamnak is teret adott. Szintén értékes része volt az épü-

¹¹⁰ MNL HBML IV. 458. 1. doboz.

¹¹¹ Bihar, 1927. január 6. I. évfolyam 1. szám. 3.

¹¹² Szerző nélkül 1930: 50.

letnek egy úszómedence, melyet Berettyóújfalu lakossága is közvetlen használatba vehetett.¹¹³ A beruházásnak közlekedési szempontból is volt innovatív hozadéka: a leventeház és a helyi sportegyesület, a BUSE telephelye – mely egyben a leventék gyakorló pályája is volt – között 1928-ban gyalogjárót létesítettek.¹¹⁴ A vármegyeháza után ismét egy emeletes „ékszerdobozzal” gyarapodott a megyeszékhely, mely multifunkciós létesítményként számos területen hiánypótlást nyújtva járult hozzá a további fejlődéshez.

*2. kép. A leventeház úszómedencéje. Képes levelezőlap.
(Bihari Múzeum gyűjteménye, leltári szám: IV.89.154.1.)*

Előtérben az ifjúság

Az anyagi erőviszonyok fordulásával az addig szüneteltetett oktatási intézmények ügye is napirendre kerülhetett. A községi gazdasági népiskola, melyet az elemi iskolát befejezett, más felsőbb oktatási intézménybe nem járó tanulók részére szerveztek meg, 1905 óta működött Berettyóújfaluban, első tanára, később igazgatója a nagyközség és

¹¹³ Bihar, 1927. június 9. I. évfolyam 23. szám. 6.

¹¹⁴ Pótköltségvetés elrendelése. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalu, 1920. március 4. MNL HBML IV.406.b 190. d. 2069/1928.

vármegye oktatásában elévülhetetlen érdemeket szerző Brózik Dezső volt.¹¹⁵ Az eredetileg a vasútállomás szomszédságában működő iskola kezdettől fogva helyhiánnyal küzdött, éppen ezért szándékoztak volna még 1914-ben egy nagyobb komplexumot az iskola tanulói számára bocsátani, ha nem szólt volna közbe a nagyvonalas történelem. Mint később kiderült, az építkezés elhalasztása volt a kisebb probléma, sokkal nagyobb veszteségnek számított a háborús következmények és az azt követő román megszállás pusztítása: az épületben katonai járványkórházat rendeztek be, ami az iskolához tartozó kertészet pusztulását vonta maga után, a román hadsereg kivonulása-kor pedig valamennyi fellelhető értéket magával vitt. Az eredeti hely alkalmatlanná válása miatt 1921-ben a község általános tagosítás útján biztosította a honvédlaktanya melletti új területet, ahol mintegy öt év várakozás után, 1926 végén elkezdődhetett az építkezés.¹¹⁶ Az épület, melyet a leventeházhoz hasonlóan szintén Csanak József tervezett, 1927 augusztusában nyitotta meg kapuit a település 420 tanköteles diákja előtt. Az intézmény megépülésének költségei, nagyközség tulajdonában álló iskoláról lévén szó, ezúttal kizárólag Berettyóújfalut terheltek, a felvett kölcsönből a település 101 000 pengőt költött a beruházásra.¹¹⁷

A református elemi iskolák új, emeletes épületben való egységesítése szintén a régóta óhajtott álmok közé tartozott, amit végül állami segítséggel és hitelfelvétellel egyaránt élve, Berettyóújfalua és a református egyházközség közös beruházásaként sikerült tető alá hozni. A presbitérium által még 1924-ben elhatározott terv többérvényi kényszerszünet után végül az anyagi erőforrások előteremtésében kimagasló tehetséggel megáldott Fráter László közbenjárására mozdult el a holtpontról.¹¹⁸ Az alispán lob-bimunkájának köszönhetően a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 80 ezer pengős segéllyel támogatta, valamint ugyanekkor összegű kedvezményes hitelhez segítette hozzá az egyházközséget. Egy ekkora méretű kölcsön még jutányos kondíciói ellenére is túl nagy falatnak bizonyult volna a jóval szerényebb költségvetési keretek között

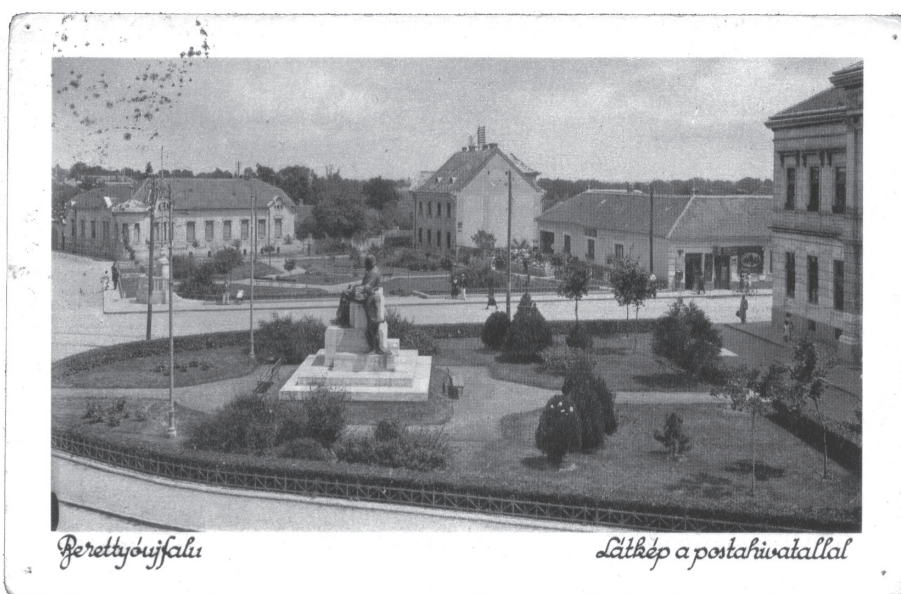
¹¹⁵ A felvidéki Turócligetén született 1884-ben. Az állami tanítóképzőt Znióváralján, a gazdasági szaktanító-képzőt Békéscsabán végezte el. 1905-ben került Berettyóújfaluba, mint az iskola egyedüli tanára, 1912-ben igazgatói kinevezést kap. Az 1927-ben átadott önálló gazdasági népiskola az ő szervező- és tanítói munkájá-nak köszönhetően tett szert országos hírnévre. Rendszeresen publikált a Gazdasági Népiskola című országos lapban, 1923–1928 között pedig szerkesztette is azt, erre az időszakra Berettyóújfaluba helyezve a lap ki-adását. Gazdasági tanfolyami jegyzetek címmel számos szakirodalmat írt, valamint a gazdasági szaktanítók országos egyesületének alelnöke. Mindezek mellett aktív közéleti tevékenységet folytatott, választott tagja volt Berettyóújfalua képviselő-testületének és Bihar Vármegye Törvényhatósági Bizottságának, 1920–22 kö-zött szerkesztője Szilágyi Lajos lapjának, a Bihari Újságnak. Sándor 2020b

¹¹⁶ Bihar, 1927. december 22. I. évfolyam 51. szám. 8.

¹¹⁷ Brózik 1938: 315.

¹¹⁸ Bihar, 1927. január 20. I. évfolyam 3. szám. 3.

mozgó helybeli egyháznak, ezért a projekt újabb elakadásának elejét véve Berettyóújfalú segítségével oldotta fel a gordiuszi csomót. Tehermentesítő lépésként a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesülettől felvett 12 000 dolláros hitel törlesztését a nagyközség vállalta magára.¹¹⁹ Az 1927 nyarán építeni kezdett tíz tantermes központi iskola bő egy év után, 1928. szeptember 13-án került átadásra. A minden igényt kielégítő, modern, emeletes komplexum elkészültével az elemi népoktatás végre magasabb színvonalra emelkedve, megfelelő körülmények között folytatódhatott. Szeptember 13-a az oktatás mellett a köztéri alkotások ünnepnapja is volt egyben: közvetlenül a református iskola avatása előtt leplezték le a nagyközség főterén, a községháza előtt felállított Tisza Kálmán-szobrot.¹²⁰

3. kép. Képes levelezőlap Berettyóújfalú főteréről az 1928-ban felállított Tisza Kálmán-szoborral. (Bihari Múzeum gyűjteménye, leltári szám: IV.89.154.3.)

Tudás minden korosztálynak

A vármegye földbirtokkal rendelkező gazdatársadalmának oktatása – alkalmazkodva a Trianon után megváltozott társadalomszerkezethez, melynek döntő részét a mezőgazdaságból élő népesség tette ki – kulcskérdésnek számított Csonka-Biharban.

¹¹⁹ Gyány 1930: 144.

¹²⁰ Bihar, 1928. szeptember 27. II. évfolyam 38. szám. 2.

Ettől a szükségszerűségtől vezérelve már 1923-ban kezdeményezés történt egy királyi téli gazdasági iskola felállítására, mely intézmény a vármegye gazdalfjai számára biztosította volna a mezőgazdasági szakismeretek elsajátítását. Berettyóújfalu hozzájárulásként – csakúgy, mint a községi gazdasági népiskola esetében – két katasztrális hold földadomány formájában biztosította a területet, ám a beruházás forgatókönyve a másik három oktatási intézmény történetéhez hasonlóan alakult: habár a finanszírozásért ez esetben nem a vármegye vagy Berettyóújfalu nagyközség, hanem a földművelésügyi minisztérium felelt, az anyagi erőforrás problematikája éppúgy megbénította a projekt elindulását.¹²¹ Az intézmény ügye a gazdasági fellendülést követően, 1927-ben került ismét napirendre. A vasút- és autóbusz-állomás szomszédságában elhelyezett épület Werner Frigyes tervei alapján 1928 őszére készült el, de az ekkor már működő leventeháznak köszönhetően a gazdasági iskola tanulói már 1927 őszén megkezdheték tanulmányaikat.¹²² Az iskola üzemeltetése a földművelésügyi minisztérium felügyelete alá tartozott, a finanszírozásban ugyanakkor a vármegye községei is részt vállaltak. A települések – az adott községből bejáró tanulók létszámával arányosan – összesen 71 alapítványi hely létrehozásával támogatták a tanulók ingyenes oktatását.¹²³ Bihar az első vármegyék közt volt az országban, ahol a korszakban az új oktatási intézmények közé tartozó téli gazdasági iskola megnyithatta kapuit, társadalmi haszna pedig rövid időn belül kifizetődött. Kétévnyi működés után ugyanis világosan látszott, hogy az iskola által közvetített szaktudásra nem csupán a tanulók, hanem a komplett gazdatársadalom részéről is elemi igény mutatkozik. Ennek a keresletnek a kielégítésére 1930. december 1-jén négy osztállyal kezdte meg működését Berettyóújfaluban az ország első gazdatanácsadó állomása.¹²⁴ Az iskola szomszédságában helyet kapó állomás – melynek helyéhez Berettyóújfalu 417 négyszögölnyi területet biztosított – szaktanácsadói munkáját az iskola tanárai látták el, segítséget nyújtva a mezőgazdasági kérdésekben hozzájuk forduló gazdálkodóknak.¹²⁵ A vármegye előremutató, kortársak által „előremenekülésnek” hívott politikájának (is) köszönhetően a leventeház után újabb intézmény kezdte meg működését elsőként Biharban, aminek renoméját tovább emelte az állomás további sikeres működése, és országos elterjedésére gyakorolt hatása.

A korábban évekig hiába várt három oktatási intézmény átadása a pénzügyi akadályok eltűnésével mintegy másfél év alatt lezajlott, ezzel Csonka-Bihar az elemi és al-

¹²¹ Szombath 1938: 308.

¹²² Bihar, 1927. október 6. I. évfolyam 40. szám. 6.

¹²³ Szombath 1938: 312.

¹²⁴ Szombath 1938: 313.

¹²⁵ Bihar, 1927. október 6. I. évfolyam 40. szám. 4.

sófokú mezőgazdasági oktatás, valamint a középfokú polgári és mezőgazdasági szakoktatás terén is jelentősen faragott le hiányosságaiból. A téli gazdasági iskola jelenléte vármegyei szempontból még inkább hangsúlyosabb volt, mivel a református elemi és polgári iskolák, valamint a gazdasági népiskola nagyrészt Berettyóújfalu tanuló lakosságát fedte le, ellenben a téli gazdasági iskola tanulói döntően a nagyközségeen kívülről érkeztek.¹²⁶

Az egészségügy visszatér

Berettyóújfalu megyeszékhellyé alakulásának utolsó, fontosságát és méretét tekintve abszolút „leg” kategóriába tartozó beruházása volt az 1928 októberében megépült Gróf Tisza István Közkórház.¹²⁷ A kórház, tudószanatórium, megfelelő létszámú orvos és egészségügyi szakember nélkül maradt megyének égetően nagy szüksége volt az egészségügy mihamarabbi fejlesztésére, azon belül is legfontosabb lépésként egy közegészségügyi intézmény létrehozására. Berettyóújfaluban a helyzetet némileg javította a házi orvosok létszámnövekedése: a nagyközség által fenntartott orvosi szolgálat a húszas évek végétől három főre bővült, a háború utáni változások miatt felbukkanó magánorvosok pedig a korszakban legtöbben hatan, de legkevesebb hárman mindig jelen voltak a településen.¹²⁸ A nagyközség orvosai ugyan a lehetőségekhez mérten a berettyóújfalui régió egészségügyi ellátásában is komoly segítséget nyújtottak, ugyanakkor egy hiányzó közkórházat értelemszerűen nem tudtak pótolni, a vármegye sok távolabbi községében pedig – az országos tendenciához hasonlóan – az orvosi jelenlétet is körorvosi rendszerben tudták biztosítani. Közkórház hiányában a megyében is működő egészségügyi karitatív szervezetek munkája is felértékelődött. A korszak népbetegsége, a tüdővész visszaszorítása érdekében 1920-ban megalakult Bihar Megyei Tüdővész Ellen Védekező Egyesület, az Amerikai Egyesült Államok pénzügyi támogatásából 1921-ben létrejött Anya- és Csecsemővédő Intézet, a Stefánia Szövetség, valamint az Országos Közegészségügyi Intézet által 1927-ben életre hívott Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat szakmai munkáját Berettyóújfalu orvosai felügyelték.¹²⁹ A tüdőgondozó egyesületet valamint a Zöldkeresztes szolgálatot dr. Fényes Pál, míg a Stefánia Szövetséget testvére, dr. Fényes Ákos vezette. A szervezetek a megyeszékhelyről kiindulva viszonylag rövid időn belül az egész vármegyében ki-

¹²⁶ Szombath 1938: 315.

¹²⁷ Sándor–Török 2011: 64.

¹²⁸ Bagdi 2019: 47.

¹²⁹ Bagdi 2019: 48.

épülve erőn felüli munkavégzéssel segítették a rászoruló lakosságot, ennek ellenére sajnos az egészségügy összképét nézve tevékenységük csupán sebtapasznak számított a fennálló problémán.

Egy kisebb méretű, 50 ágyas megyei közkórház létesítése röviddel a vármegye megalakulása után, már 1921-ben az első nagyszabású tervek között szerepelt – Berettyóújfalu hozzájárulásként természetesen ezúttal is élt egy „szokásos” telekfelajánlással – azonban a fennálló kezdetleges körülmények és bizonytalan anyagi helyzet miatt az építkezés sajnos csakhamar távoli látószögbe került.¹³⁰ Mindenki számára világos volt, hogy egy ekkora méretű beruházáshoz a vármegye és Berettyóújfalu összefogása mellett legalább egy külföldi kölcsönre és hathatós állami támogatásra egyaránt szükség lesz. Ezért nem meglepő módon érdemi lépésekre csak az évtized második felében, a vármegye hitelfelvétele után mutatkozott realitás, a gyakorlati megvalósítás szempontjából pedig nem meglepően az elveszett beruházást nem ismerő Fráter László nevéhez fűződik Csonka-Bihar legnagyobb vállalkozásának levezénylése. A tervek szerint az építkezésre fordított 7 milliárd korona kiegészítésére további 2 milliárd kölcsön igényével a vármegyei közgyűlés még 1926 augusztusában kérelemmel fordult a népjóléti miniszterhez, amit 160 000 pengő összegben 1927 januárjában meg is kapott.¹³¹ Az épületnek helyt adó, Berettyóújfalu Gaicsa-kert nevű részén fekvő, két megfelelő telek 3416 négyszögölt foglalt magába, 1928-ban pedig egy kiegészítő területtel bővült. Az építkezés 1927 őszén kezdődött el, de már a munkálatok megkezdése előtt pénzügyi problémák veszélyeztették befejezését.¹³² Az 1926-ban kidolgozott költségvetési tervek alapján rendelkezésre álló pénzügyi keret a beruházás 1927-re végleg kiforrott költségeitől mintegy 3 milliárd koronával maradt el. A vármegye a fennálló hiány orvoslására a hitelfelvétel és ismételten állami segítség kombinációjában látta a megoldást. Az új finanszírozási terveket decemberben siker koronázta, a 21 167 font összegű kölcsön mellé a belügyminisztériumtól – a magyar–román egyezmény terhére – 240 000 pengő támogatást kapott a közkórház ügye.¹³³ A probléma azonban ezekkel a pénzügyi támogatásokkal is csak részben oldódott meg, a még mindig hiányzó 150 000 pengő forrást a vármegye, más lehetősége nem lévén újra hitelfelvétel útján szerezte be, aminek fedezetéül a vármegye kárpótlási alapját szánták. Így tehát az egészségügyi intézmény elkészültéhez a vármegye 1926-ban felvett hitelének keretösszege mellé két további külföldi kölcsön, ezen felül két nagyobb összegű állami támogatás volt szükséges.

¹³⁰ Nagy 1938: 266.

¹³¹ Bihar Népe, 1926. augusztus 9. VI. évfolyam 32. szám. 2.

¹³² MNL HBML IV.402 106. k. 891/1927. Berettyóújfalu, 1927. február 10.

¹³³ MNL HBML IV.402 106. k. 11533/1927. Berettyóújfalu, 1927. december 21.

A végeletekig feszített anyagi nyújtózkodás meghozta eredményét, a projekt további lebonyolításában már nem történtek fennakadások.¹³⁴ A népjóléti minisztérium kérése alapján pavilonrendszerben épített kórház terveit ismét Csanak József építészmérnök készítette el. A kivitelezésben helyi, debreceni és budapesti cégek és vállalkozók egyaránt részt vettek. Az intézmény későbbi zavartalan működéséről már jóval elkészülése előtt igyekeztek gondoskodni: 1928 májusában a vármegyei törvényhatósági bizottságából nyolctagú kórházi bizottságot alakítottak, mely első számú feladata megfelelő orvos- és szakszemélyzet felvétele, berendezési tárgyak, valamint megfelelő mennyiségű és minőségű orvosi eszközök beszerzése volt.¹³⁵ Az egészségügyi dolgozók országos hiányának problémája a vármegyének is kellemetlen hónapokat okozott. Fél évvel a kórház megnyitása előtt egyik karitatív szervezet sem tudott ápolókat biztosítani a kórház számára, a várakozási idő mindegyik egyesületnél legalább három év volt. Mivel a pénzügyi keret már rendelkezésre állt, a kórház nővérhiánnyal való elindítását mindenképpen el akarták kerülni. Ezért más megoldást találva, önálló ápolótestületet létesítettek, egy főnővérrel, hat szakképzett és hat képzés alatt lévő ápolónővel. A férőhelyek kapacitása az első tervekben maximum 80 főt tett ki, ez a szám végül 106 ágyban véglegesült.¹³⁶ A berendezési tárgyak 1928 szeptemberétől október végéig sikeresen beszerzésre kerültek, ezzel minden akadály elhárult az intézmény átadása előtt. A munkálatok még nem fejeződtek be teljesen, amikor 1928. október 28-án ünnepélyes keretek között nyitotta meg kapuit Csonka-Bihar első közkórháza, mely gróf Tisza István nevét vette fel.¹³⁷ Az intézmény alapszabályzata egy igazgató főorvos, egy főorvos, és két alorvosi állást rendszeresített. A kórház első igazgató-főorvosa dr. Böszörményi Nagy Géza, a debreceni egyetem tanára volt, aki 1938-ig vezette az intézményt. A főorvosi megbízást a település háziorvosa, dr. Fényes Pál kapta, aki 1938-ban, Böszörményi Nagy Géza távozásával kap majd igazgatói kinevezést. Az első két alorvos dr. Csáky Gergely és dr. Hanzéros Géza voltak.¹³⁸

A közigazgatás, közlekedési és lakhatási infrastruktúra és oktatás ügyének rendezése után végre az egészségügy is fellélegezhetett Biharban. A kórházi ellátásra szorulókat ezentúl nem a Békés megyei Gyulára vagy a hajdúsági Debrecenbe kellett elszállítani, a létfontosságú intézmény immáron a vármegyén belül is elérhetővé vált, egyúttal pedig Berettyóújfalu helyzetértékét is tovább erősítette.

¹³⁴ MNL HBML IV.402 107. k. 3782/1928. Berettyóújfalu, 1928. március 21.

¹³⁵ A bizottság tagjai Balogh Elemér, Leszkay János, báró Vay László, dr. Miskolczi Pál, dr. Ertsey Péter, dr. Magyar Sándor, Kovács Mihály és T. Nagy Gyula voltak. A kórházi bizottság tagjainak kinevezése. Berettyóújfalu, 1928. május 19. MNL HBML IV.402 107. k. 6653/1928.

¹³⁶ Nagy 1938: 276.

¹³⁷ Bihar, 1928. október 31. II. évfolyam 40. szám. 1–3.

¹³⁸ Nagy 1938: 279.

4. kép. Gróf Tisza István Közkórház. Képes levelezőlap.
(Bihari Múzeum gyűjteménye, leltári szám: IV. 97. 118.)

A további fejlesztéseket a hazánkba 1930-tól begyűrűző világgazdasági válság megakadályozta, jóllehet 1940-ig további hivatalok Berettyóújfaluba költözése mellett több kisebb előrelépés is történik, a nagyszabású, megyeközponti státusz gerincét adó építkezések 1928-ig lezajlanak a településen.

„Ez a falu várost evett”

Berettyóújfalú 1921 és 1931 között egy rendkívül paradox helyzetben, a nemzet szörnyű tragédiájának árnyékában, egy kényszerpálya szerepébe kerülve története legnagyobb fejlődésén ment keresztül. Központi működésének első fázisát tekintve lehetősége kevés, sürgős kötelezettsége – a vármegye közigazgatásának megszervezésétől kezdve, a menekült köztisztviselők helyzetén át szinte valamennyi ágazat újraépítéséig – annál több akadt. A fennálló problémákra az újjáalakult vármegye gyorsan reagált, és kizsigerelt erőforrásai ellenére is már 1921-ben működőképesé tudta tenni a közigazgatást, 1925-re pedig lakhatást és megfelelő munkakörülményeket tudott biztosítani a Nagyváradról érkezett hivatalnokrétegnek, életet tudott lehelni a csonka megyébe – mindezt Berettyóújfaluban kivitelezve. Az ország gazdasági megerősödé-

se hozta magával Berettyóújfalu fejlődésének második, erőteljesebb szakaszát, mely időszak bő két éve alatt a nagyobb kategóriájú beruházások is megvalósulhattak. A kiemelkedő, „kirakat” beruházások mellett természetesen számos más típusú fejlesztés is végbement: a középületeket vízvezetékekkel látták el, valamint állandó lett a telefonszolgáltatás. Többek között épült egy új filmszínház, elkészült a baptista imaház és egy református lelkészlak. 1924 és 1928 között 256 új ház épült a településen, a korszak végére a lakosság szám 10 ezerről 13 ezerre emelkedett.¹³⁹ Ha az egyik napról a másikra központtá lett nagyközség nyilvánvalóan nem pótolhatta az ősi székhely Nagyváradot, a csonka vármegye 61 településének központi szerepéhez – nyilván a gazdasági fordulat adta lehetőségeknek köszönhetően – az évtized végére már fel tudott nőni. A Magyarországon első leventeház és gazdatanácsadó iroda átadásával pedig az ország közvéleménye előtt is sikerült bizonyítani, hogy a vármegye nem csupán az életképes működéshez szükséges teendőket képes elvégezni, hanem ezen felülteljesítve nagyobb eredmények elérésére is képes. Ugyanakkor a városi cím kérdése a nagyarányú fejlődés ellenére a későbbiekben sem merült fel, a nagyközség központi időszaka alatt sem foglalkozott a település várossá nyilvánításának kérelmével. A település ezekben az években kialakult identitására tūpontos meghatározás volt a „faluváros” kifejezés, mely a nagyközségben dolgozó költőtől, Nadányi Zoltántól származik. Közigazgatás és az infrastruktúra minden szempontjából Berettyóújfalu kétségkívül várossá fejlődött, ugyanakkor az időigényesebb társadalmi folyamatok – polgárosodott társadalmi csoportok, értelmiség és művészetlet fokozottabb, állandó jelenléte –, melyek a szükséges szellemi pluszt megadva várossá emelnek egy települést, az idő rövidsége miatt nyilvánvalóan nem mehettek végbe.

„Ez a falu várost evett” – állapította meg Nadányi, és aligha tévedett.¹⁴⁰ A kettős identitás jelensége természetesen nem csupán esztétikai, hanem társadalmi szempontból is megmutatkozott. A helybeli lakosság egy része büszke lokálpatriótaként üdvözölte a település nem mindennapi kihívását, és a korábbi évtizedekben zajló városiasodás betetőzését remélte. Egyesek ugyanakkor a nagyközség viharos gyorsaságú változásait más emóciókkal megélve, a körülményeket a falu-város ellentétbe helyezve az áttelepült köztisztviselőkben Nagyvárad, a „város” térfoglalását látták.

1940-ben a második bécsi döntés értelmében Nagyvárad újra Bihar székhelye lett, az az apparátus pedig, akik menekültként Berettyóújfaluból is központot faragtak,

¹³⁹ Nadányi 1938: 463.

¹⁴⁰ Molnár E. 1938: 69.

visszatelepült az 1920 előtti megyeközpontba.¹⁴¹ A II. világháború utáni új berendezkedésben rövid ideig, 1944–1950-ig újra a nagyközség lett a megyeszékhely, az 1950-es közigazgatási törvény értelmében pedig létrejött Hajdú-Bihar megye. Az új megyeközpont Debrecen városa lett, Berettyóújfalu pedig járási székhellyé visszaminősítve a fejlettebb hajdúsági települések és Debrecen mögött már kevésbé tudott érvényesülni, ismét nagyobb érdemi beruházásokra a hatvanas évek végéig nem kerül sor a „faluvárosban”.¹⁴²

5. kép. Költözik a vármegyeháza Nagyváradra. Dr. Barcsay László felvétele, 1940. december. (Bihari Múzeum gyűjteménye, leltári szám: IV.2009.53.)

¹⁴¹ Sándor–Török 2011: 66.

¹⁴² A tervezett ipari fejlesztések tárgyalása. Berettyóújfalu, 1969. augusztus 27. Berettyóújfalu Községi Tanács iratai. Tanácsi iratok. MNL HBML XXIII. 576.a 20. k. 18–24.

A központi időszak alatt végbement fejlődés természetesen a későbbi évtizedekben is kamatozott, a felépült intézmények többségét az 1979-ben várossá minősített település napjainkban is igénybe veszi. Az egykori vármegyeháza járási hivatalként működik, a leventeház Nadányi Zoltán Művelődési Házként a kultúrház szerepét tölti be, az oktatási intézmények, ha már más formában is, de fennállnak, a Gróf Tisza István Kórház pedig jelen időben is Csonka-Bihar területének egyetlen közegészségügyi intézménye. Ez a 19 évnyi, nehézségekkel teli, de végső soron mégis prosperáló időszak tehát az infrastruktúra kiindulópontjait letéve jelenleg is Berettyóújfalu közigazgatásának alapját képezi.

Irodalom

SZERZŐ NÉLKÜL

1930 Bihar reménye és büszkesége: a Levente-intézmény. In: Vermes Ernő (szerk.): Bihar vármegye tíz évvel Trianon után. Berettyóújfalu. 47–50.

BAGDI László

2019 A háziorvosi szolgálat története Berettyóújfaluban. In: Sándor Mária (szerk.): A Bihari Múzeum Évkönyve. XXIV. Berettyóújfalu. 37–64.

BAKÓ Endre

2017 Egy feledésbe merült versgyűjtemény: a Bihari lant (1920). In: Sándor Mária (szerk.): A Bihari Múzeum Évkönyve XX–XXII. Berettyóújfalu. 187–203.

BARCSAY László

1990–2001 Berettyóújfalu a 30-as években. Emlékmáradékok a régi utcákról. Barcsay-émlékiratok V. kötet. Berettyóújfalu, kézirat. Bihari Múzeum Adattára. Ad/2123-2006

BORSY Imre

1930 Bihar Trianon előtt és Trianon után. In: Vermes Ernő (szerk.): Bihar vármegye tíz évvel Trianon után. Berettyóújfalu. 7–19.

BRÓZIK Dezső

1938 Önálló gazdasági népiskolák. In: Nadányi Zoltán (szerk.): Bihar vármegye. Budapest. 314–323.

DÉKÁNY István

2018 Trianoni árvák. Budapest + DVD-melléklet

FLEISZ János

2011 Nagyvárad várostörténete. Nagyvárad

GYÁNY Ferenc

1930 Berettyóújfalu az utolsó tíz év alatt. In: Vermes Ernő (szerk.): Bihar vármegye tíz évvel Trianon után. Berettyóújfalu. 143–144.

KEREPESZKI Róbert

2014 Berettyóújfalu és Bihar vármegyei választások a két világháború között. Új Nézőpont I. évfolyam 1. szám. 7–19.

MAGYAR TÁVIRATI IRODA

1926 Napi hírek, 16. kiadás. 1926. szeptember 27. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1926_09/?pg=524&layout=s&query=beretty%C3%B3%C3%BAjfal (A letöltés ideje: 2021. 01. 10.)

MENDÖL Tibor

1938 Bihar vármegye földrajza. In: Nadányi Zoltán (szerk.): Bihar-vármegye. Budapest

MOLNÁR Endre

1938 Bihar vármegye vázlatos statisztikája. In: Nadányi Zoltán (szerk.): Bihar vármegye. Budapest. 60–73.

MOLNÁR Imre

1938 Hogyan lett Biharországból Csonka-Bihar? In: Nadányi Zoltán (szerk.): Bihar vármegye. Budapest. 9–21.

NADÁNYI Zoltán

1938 A világ közepe. In: Nadányi Zoltán (szerk.): Bihar vármegye. Budapest. 462–468.

NAGY Géza

1938 Bihar Vármegye Gróf Tisza István Közkórházának első tíz esztendeje. In: Nadányi Zoltán (szerk.): Bihar vármegye. Budapest. 266–281.

NEMES István

1938 Ipar, kereskedelem, hitélet. In: Nadányi Zoltán (szerk.): Bihar vármegye. Budapest. 246–261.

NYAKAS Miklós

1981 Berettyóújfalu politikai és társadalmi élete a polgári korszakban. In: Varga Gyula (szerk.): Berettyóújfalu története. Berettyóújfalu. 299–325.

ROMSICS Ignác

1999 Magyarország története a XX. században. Budapest

2001 A trianoni békeszerződés. Budapest

SÁNDOR Mária

2020a Fráter László. <http://old.biharimuzeum.hu/muzeum/fraterlaszlo>.

(A letöltés ideje: 2020. 03. 19.)

2020b Brózik Dezső. <http://old.biharimuzeum.hu/muzeum/brozik-dezso>.

(A letöltés ideje: 2020. 03. 13.)

SÁNDOR Mária–TÖRÖK Péter

2011 Adatok Berettyóújfalu két világháború közötti infrastrukturális fejlődéséhez.

In: Varjasi Imre (szerk.): Bihar vármegye a múltó időben. Debrecen. 53–74.

SZOMBATH Béla

1938 A Berettyóújfalusi magyar királyi téli gazdasági iskola és mezőgazdasági

szaktanácsadó állomás. In: Nadányi Zoltán (szerk.): Bihar vármegye.

Budapest. 308–314.

Közgyűjteményi források

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

IV.402 Bihar Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai

IV.406.b. Bihar Vármegye Alispánjának iratai. Közigazgatási iratok

IV.458 Bihar vármegye egyesületi alapszabályainak gyűjteménye

XXIII.576.a Berettyóújfalu Községi Tanács iratai. Tanácsi iratok. 20. k.

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. www.digitarchiv.hu

(A letöltés dátuma: 2020. 03. 13.)

K 149. Belügyminisztérium. Reservált iratok

Felhasznált folyóiratok

Bihar Vármegye Hivatalos Lapja XVII., XX., XXI., XXII., XXIII., XXIV., XXV.

évfolyam (1919–1927)

Bihar Népe I., II., III., IV., V., VI. évfolyam (1921–1926)

Bihar I., II. évfolyam (1927–1928)
Bihari Újság II., III. évfolyam (1922–1923)
Magyarország tiszti cím- és névtára XXIII. évfolyam (1904)
Honvédségi Közlöny LXIII. évfolyam (1936)
Pesti Hírlap XXII. évfolyam (1937)
8 órás újság XI. évfolyam (1937)
Az Est XXVIII. évfolyam (1937)

László Bagdi

*“Centre of the world” Transformation of Berettyóújfalu to a county town between
1920 and 1928*

The study examines the social, economic and administrative aspects of the most important eight years of the process during which Berettyóújfalu became a county town. Until 1921 there were 13 district centres of the county, and one of those was Berettyóújfalu. The town faced with the greatest challenge of its history when Bihar and Nagyvárad were ceded. The financial, cultural and infrastructural prerequisites of establishing a new county centre were missing from the settlement, furthermore the town had to deal with the situation of refugees, public officers and people living in wagons. The study presents this period in two stages, and details the sequence, history and circumstances of measures and developments together with national aspects in each cases.

Bagdi László–Török Péter

„HAZÁDNAK RENDÜLETLENÜL”... EGY KORSZAKOS KÖZSZOLGA ÜNNEPI BESZÉDÉ- NEK MARGÓJÁRA

Jelen tanulmány apropóját egy ünnepi beszéd felbukkanása adta, amely egy Berettyóújfalu történetében emblematikus szerepet betöltő, különleges személyhez köthető. Kerekes Gyula több mint negyven évig – 1873 és 1915 között –, hajszál híján a dualizmus egész időszaka alatt jegyzőként szolgált a településen. 1898. április 11-én, az 1848. évi törvények kihirdetésének 50. évfordulója alkalmából elmondott beszéde jócskán túlmutat az emléknap aktualitásán. A Berettyóújfalu 1848–1898 közötti fejlődését összefoglaló beszéd kordokumentumnak tekinthető, napjaink emberének is fontos adalékul szolgálva a település dualista korszakának megismeréséhez. A korszak hangulatát még inkább közelebb hozza a beszéd politikai töltete: a település változásainak tényszerű közlései mellett a köztisztviselői szerepből kilépve kortesbeszéd-jelleggel a politikai ellenzéknek címzett üzenetek és kritikák is helyet kaptak a köszöntőben.

Dolgozatunk bevezető része – néhány esetben a beszédben elmondott adatokra támaszkodva, vagy kiegészítve azokat – Berettyóújfalu dualista időszakának összefoglaló történetét ismerteti. A második rész Kerekes Gyula élettörténetéhez járul hozzá új, frissen feltárt adatokkal, a tanulmány harmadik egységében pedig magát a beszédet adjuk közre.

A városiasodás évtizedei Berettyóújfaluban

Berettyóújfalu történetét tekintve a dualizmus több mint öt évtizedes korszaka kiemelkedő időszaknak számított. Ezekben az évtizedekben a település jelentős fejlődésen ment keresztül, előnyös természeti fekvésére építve elsősorban kereskedelme, arculata és szellemi életének megerősödése emelte a korszak derekára regionális központtá. Ezt a folyamatot, megnevezve egyúttal a korszak legfontosabb célkitűzését, joggal nevezik Berettyóújfaluban a „városiasodás” éveinek.

Az 1865-ben lezajlott földbirtokrendezések során Berettyóújfalu több mint másfél évszázad után kikerült a felbomló derecskei uradalom fennhatóságából. A tagosítások után a település mezővárosi pozícióban megmaradva, de már nem az Esterházy család birtokában lévő uradalom részeként lépett át a kiegyezés korszakába.¹

Az 1871-es településrendezési törvény² Berettyóújfalut mezővárosi státuszából nagyközséggé sorolta át, ami elsősorban a városi kinevezésre számító helyi vezető és értel-

¹ Szikla 2013: 56. A derecskei uradalom történetéhez lásd: Szendrey 1979: 19–33. és Szendrey 1968.

² 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről.

miségi réteg köreiben keltett csalódást. A vármegyei járások egy évvel későbbi újraszervezésekor kompenzációként a település a Sárréti járásban Biharkeresztes, Derecske és Báránd mellett szolgabírói szakasz székhelyet kapott, ez a titulus azonban – bár hivatalosan előrelépésnek számított – a hétköznapi rögválóságban annál csekélyebb mértékben tudott érvényesülni. Jól mutatja ezt, hogy a mindenkori főszolgabíró a formális változások ellenére a hagyományt követve, hivatalát aktuális lakhelyén tartotta.³ Ez a kisebb pofon ugyanakkor nem változtatott a település jövőbeli irányvonalán, amit a sárréti térség vezető szerepében láttak kibontakozni. A település súlyának, befolyásának növelését elsősorban közhivatalok és intézmények Berettyóújfaluba való helyezésén keresztül kívánták megvalósítani. Ennek a folyamatnak az első jelentős eredménye a királyi járásbírói nagyközségben való felállítása volt 1872-ben. A bírósági hivatalért való lobbitevékenységet nagyban erősítette az a széles körben elterjedt vélekedés, miszerint azt a szomszédos település, Derecske is igyekszik megszerezni. Ezt az állítást pontos ismeretek hiányában sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudjuk, ugyanakkor kétségtelen, ebben az időszakban Berettyóújfaluban ezt kész tényként kezelték.⁴ Szintén 1872-től – nem függetlenül a járásbíróiságtól – a vármegyei igazgatás polarizálásának újabb szakaszaként, az adóhivatal és az állatorvosi székhely járási kirendeltsége is a településen került felállításra, utat nyitva további közigazgatási szervek megtelepüléséhez. 1874-ben kezdték építeni Berettyóújfalu első emeletes közintézményét, amit sokatmondóan nem község-házának, hanem városházának neveztek el.⁵ Az épület presztízsberuházásnak számított, az új hivatal minél hamarabb való átadásának érdekében a település az építési büdzsé kiegészítéseként 1873-ben jelentős összegnek számító, 30 000 forintnyi kölcsönhöz folyamodott.⁶ Az új épület a Berettyóújfalu „ékszeres dobozaként” funkcionálva az emeleti részen a „városháza” hivatalát, a földszinten pedig többek között a korszak második felében megnyitott Oroszlán Szállodát, kávézót és nyomdát fogadta be, a státuszszimbólum mellett így gazdasági vonalon is hozzájárulva a városiasodáshoz.⁷ 1881-ben, az adminisztráció szolgabírói szakaszokba való kiépülésének újabb mérföldköveként – a település lobbijával egybeesve – a járásbírói hatáskörét tovább bővítve,

³ Biharvármegye Hivatalos Lapja, [VII. évf. 36. sz.] 1909. szeptember 9. 16. Lásd még: Szikla 2016: 24.

⁴ Nyakas 1981: 300.

⁵ A korszakban a berettyóújfalu városházát ábrázoló képeslapon is „Városháza” felirat állt, így képviselve a külvilág előtt a település önképét. Nadányi 1938: 462.

⁶ A felvenni kívánt hitelösszeget ugyan jóváhagyta a vármegye törvényhatósági bizottsága, érdekesség viszont, hogy már az építkezés közben kisebb fennakadást okozott egy költségvetési vita a település és a vármegye között. Berettyóújfalu indítványozta a kivitelezéssel megbízott helyi vállalkozók, Papp Tamás és társainak javára a téglá árának módosított, ezenként két forinttal való megemelt elszámolását, amit a vármegye elutasított. MNL HBML IV.402 123. k. 119. bejegyzés, 1873. január. 7.

⁷ Bartha 2011: 16.

az intézményt telekkönyvi hatósági jogkörrel ruházták fel. Berettyóújfalu alkalmasságát többek között az ekkor már kilenc éve fennakadás nélkül működtetett járásbíróssággal bizonyította, jelezve, hogy komolyabb közigazgatási szerepeket is sikerrel tud betölteni. Szintén ugyanebben az évben sikerült véget vetni annak a hagyományelvű gyakorlatnak, miszerint a Sárréti járás főszolgabírója és csendbiztosa lakhelyén tartotta hivatalát.⁸ A kor változásaihoz igazodva 1883-tól mindkét tisztségviselőnek Berettyóújfalu lett az állandó székhelye, így ettől az évtől kezdve a település a közigazgatási hierarchiában szintet lépve, ha még hivatalosan nem is, a gyakorlatban a főszolgabírói szakasz mintegy 12 községének lett a központja.⁹ Ennek megfelelően a továbbiakban a Sárréti Népjegyző Egylet is Berettyóújfaluban tartotta üléseit. A vármegyei közigazgatások 1884-ben újabb nagyszabású rendezésen estek át, az új kialakítás értelmében a szolgabírói szakaszokat a járások váltották fel.¹⁰ A berettyóújfalu közélet bizakodva nézett a változások elé, ezúttal már jogosan: a több mint tíz éve tartó folyamatos közigazgatási súlypont-növelés meghozta eredményét: Bihar vármegye újonnan kialakított tizenhárom járása között már ott találjuk a Berettyóújfalu járást, Berettyóújfalu központtal. Érdeemes látni, hogy az olyan súlyponti szerepet betöltő hivatalok, mint a telekkönyvi hatóság, adóhivatal vagy járásbírósság léte a település vonzáskörzetét a hivatalos közigazgatási határokat átlépve, más járásokra is kiterjesztette.

A közigazgatási hivatalok létesítése mellett a település térségben való gazdasági befolyásának növelése – mint a központtá alakulás másik alapvetése – érdekében is érdemi lépések történtek. 1870-ben megalakultak Berettyóújfalu első pénzintézetei, az Angol–Magyar Bank fiókszervezeteinek számító, döntő részben a Sárrét lakosságának részvénytulajdonával rendelkező Sárréti Takarékpénztár és Sárréti Népbank. Mindkét intézet megalakításában kiemelkedő szerepet játszott Vass Jenő, a település dualizmus korai fejlődésében elévülhetetlen érdemeket szerzett gyógyszerész.¹¹ A pénzintézetek megjelenése lehetővé tette több helybeli és regionális lefedettségű gazdasági társaság

⁸ Gyöngyösi 1996: 77.

⁹ Szikla 2014.

¹⁰ Szikla 2014.

¹¹ Vass Jenő 1842. december 6-án született Debrecenben. Szülei Vass Benjámín és Bélyei Erzsébet. Középfokú tanulmányait a Debreceni Református Főgimnáziumban végezte, gyakorlati éveit mint gyógyszerészegéd Késmárkon töltötte, Budapesten diplomázott. 1866-ban került Berettyóújfaluba, amikor feleségül vette a település első gyógyszerészét, néhai Sárréti (Kalivoda) János leányát, Vilmát, átvéve a patika vezetését. Rendkívül agilis, progresszív személyiség volt, a település modernizációját szívügyének tekintette. Hivatása mellett az 1870-től működő Sárréti Takarékpénztár alapítója, 1873-ig alelnöke, később igazgató-titkára. Sokéves innovatív társadalmi munkájával a dualizmus kori Berettyóújfalu fejlődésében elévülhetetlen érdemeket szerzett, nevét napjainkban egy utca és egy óvoda is őrzi. Sándor 2021a; A Goldstein Mór nevéhez fűződő nyomdaipari vállalkozás az 1870-es évek elejétől jelen volt a településen, amit Vass Jenő 1877-ben „Sárrét könyv- és Műnyomdája” néven üzemeltetett tovább.

létrejöttét, mint például a Sárréti Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet, a Berettyóújfalui Hitelszövetkezet, a Sárréti Népbank Takaré- és Segélyegylet, a Mezőgazdasági Takaré- és Segélyszövetkezet, vagy a Berettyóújfalui Kosárfonók Termelő Szövetkezete.¹²

Fontos területnek számított a helyi sajtó és nyomda helyzete, aminek életre hívása és támogatása a környező településekkel szemben szintén kiugrási lehetőséget biztosított. 1874-ben alapította Vass Jenő az első berettyóújfalui közéleti lapot, a Bihar megyei Községi Értesítőt, amely 1875-től Sárrét, majd Sárréti Újság néven jelent meg.¹³ A lap helyi vonatkozása mellett legalább ugyanennyire fontos jelenségnek számított a térség közügyeiről való állandó tájékoztatás és megjelenés. A Sárrét tehát egyértelműen a régió újságjának volt tekinthető, ugyanakkor Berettyóújfaluban való szerkesztése és kiadása szintén a település központi szerepét erősítette.¹⁴ A tájékoztatás mellett a lap rendszeresen publikált szépirodalmi és ismeretterjesztő témájú cikkeket, így módon elősegítve az olvasóközönség általános műveltségének bővülését. Szintén a közérdek szolgálatának céljával indult útjának a Vass Jenő által egy évig (1880) szerkesztett „Bihari Gazda” elnevezésű, gazdasági kérdésekkel foglalkozó lap, amely Nagyváradon látta meg a napvilágot. Emellett a szintén Vass Jenő és Dengi János által komponált, a korszak kultúrharcába illeszkedve a ponyvairodalmat visszaszorítani hivatott, a humor és szórakoztatás eszközével népnevelést végző füzet, a „Falusi Könyvtár”.¹⁵ Utóbbi kiadvány finansziális problémák miatt tiszavirág-életűnek bizonyulva mindössze másfél évig, 1876 októbere és 1878 márciusa között jelent meg, utódkiadványa a „Híradó” nevű szépirodalmi lap, amely Vass Jenő 1883-ban bekövetkezett haláláig volt melléklete a Sárrétnek. A főszerkesztő halála után a lap egy majdnem két évtizedes nyomdacsendet követően, 1901-ben került ismét kiadásra, egy ötéves, 1904–1909 közötti holtidőszakot leszámítva, sűrű névváltoztatásokkal ugyan, de 1918-as megszűnéséig zavartalanul üzemelt.¹⁶ A dualizmus kori Berettyóújfalui sajtófejlődését tekintve országos viszonylatban átlagosnak, regionális szempontból viszont kiemelkedőnek értékelhetjük. A sajtó megjelenése a Sárrét lakossága számára a közélet eseményeit először naprakész formában elérhetővé, másrészt a „kötelezőn” túl, kulturális területen a helybeli irodalmárok mellett a korszak országos híró költői és írói is rendszeresen publikáltak ezekben az orgánumban.¹⁷

¹² Nyakas 1981: 302.; Központi Értesítő, 1876. augusztus 11. 1137.

¹³ Török 2012: 5.

¹⁴ Bartha 2010: 4.

¹⁵ Szabad 1979: 627.; Vasárnapi Újság XXV. évf. (1878) 13. sz., 205.

¹⁶ Török 2012: 6.

¹⁷ Bartha 2010: 5.

A közintézmények létesítése, a gazdaság és sajtó fellendülése a szellemi és kulturális élet felporzolását is felgyorsította, ami elsősorban társadalmi szervezetek kialakulásában mutatkozott meg.¹⁸ A társadalom széles rétegét képviselő szervezetek és egyletek közül a legjelentősebbnek a Sárreți Jótékony Nőegylet, az Izraelita Jótékony Nőegylet, a Polgári Kör, Sárreți Népdalkör, a Tűzoltó Egylet, és az 1911-ben Berettyóújfalu fogorvosa, a sportklubok alakításában jeleskedő Kiss Antal irányításával alapított sportegyesület, a BUSE (Berettyóújfalu Sport Egylet) számítottak.¹⁹

A közigazgatás kérdése – egy régiós központ ambícióval rendelkező település esetében természetes feladatnak számítva – az oktatási intézmények létesítését is magába foglalta.

A település első kisdudóvóját a kor civil aktivistáját megtestesítő Vass Jenő alapította 1877 őszén, létjogosultságát jól példázza, hogy már a megnyitást követő második hónapban több mint száz gyermek volt beíratva az intézménybe.²⁰ 1880-ban már önálló takarékpénztárral rendelkező hatosztályos izraelita népiskola is működik a településen.²¹ 1907-ben az állami kezdeményezésű nép- és vándorkönyvtár-hálózat 2000 korona értékű fiókkönyvtárat létesített a településen, melyet közvetlenül az elemi iskolák és ifjúsági egyesületeik kaptak használatba, a gyakorlatban azonban a szolgáltatást a lakosság számára is rendelkezésre bocsátották.²²

A lakosság tendenciózus növekedése leginkább a református népiskolákat érintette, a kor kihívásait lekövetve 1901-ben már kilenc népiskolával rendelkezik a felekezet.²³

A rohamos fejlődés a településen az addig láthatatlan katolikus hitéletre is pozitív hatást gyakorolt, ami egyúttal a népoktatás ügyének is lehetőséget jelentett. Az 1905 novemberére megépült római katolikus templom átadása után szűk egy évvel később megnyitotta kapuit a település első katolikus népiskolája, melynek kezdő, 80 fős létszáma az előzetes számításokat is jócskán felülmúlta.

¹⁸ Borsy 1930: 214.

¹⁹ (Dr.) Kiss Antal 1882-ben született Bihartordán. Budapesten járt egyetemre, majd gyakornokként több évet töltött külföldön. Hivatása mellett minden idejét a sportnak szentelte, mind szervezőként, mind aktív résztvevőként. Komoly szerepe volt Belgrád első labdarúgócsapatának létrejöttében, hosszútávfutóként pedig országos és nemzetközi versenyeket nyert. 1908-ban nyitotta meg fogászrendelőjét Berettyóújfaluiban, ahol több mint négy évtizedig praktizált. Az 1911-ben megalakult Berettyóújfalu Sport Egylet egyik alapító tagja, az egyesület háznagya. A világháborút tábori kórházakban szolgálta végig, a vöröskereszt hadiékítményes és koronás vaskereszt kitüntetésekben részesült. A sport mellett a község kulturális életéből is kivette a részét, megszervezte az első kabaré-műkedvelő társaságot, gyakran előadva saját szerzeményeit. Barcsay V. BM Ad/2123-2006. 12.; Gazdig 1938: 265.; Belügyi Közlöny [XXXII. évf., 31. sz.] 1928. július 15. 660. Sándor 2021a. A Vass Jenő által alapított óvodát később a település vásárolta meg. Lásd az 1. sz. mellékletet.

²¹ Budapesti Közlöny [XIV. évf., 8. sz.] 1880. szeptember 12. 3.

²² Múzeumi és Könyvtári Értesítő (1908) [II. évf., 2–3. füzet.] 174.

²³ Ugyanakkor, hiába folyt a fiú- és lánytanulók, valamint az alsó és középosztályok oktatása is elkülönítve, a meglévő tanítói helyiségek a korszak vége felé már nem tudtak lépést tartani a gyors ütemben gyarapodó gyereklétszámmal, így a zsúfoltság problémája a megoldatlan kérdések közé tartozott. Kilián 1981: 376.

Az első polgári iskola létrejött a korszak végéig váratott magára, a polgári fiúiskola 1913. szeptember 1-én nyitotta meg kapuit.²⁴

A községi gazdasági népiskola, melyet az elemi iskolát befejezett, más felsőbb oktatási intézménybe nem járó tanulók részére szerveztek meg, 1905 óta működött Berettyóújfaluban, első tanára, később igazgatója a nagyközség és vármegye oktatásában elvülhetetlen érdemeket szerzett Brózik Dezső volt.²⁵

A korszak végére az oktatási intézményekben „megizmosodott” Berettyóújfaluban az alap- és középfokú edukációnak is széles körben volt képviselője: 1914-ben a nagyközség egy kiseddóvóval, kilenc református, egy katolikus és egy izraelita népiskolával, egy iparostanonc- és egy gazdasági népiskolával, valamint egy polgári fiúiskolával rendelkezett, ami bihari és országos tekintetben is jó eredménynek számított.²⁶

A közegészségügy helyzete létfontosságán túl szintén a presztízs jellegű ügyek közé tartozott. A kiegyezés beköszöntekor Berettyóújfalun nem rendelkezett saját orvossal, márpedig a településvezetés hosszú távú perspektívájában alapvető célkitűzés volt egy kiszámítható és folyamatos egészségügyi jelenlét.²⁷

Az erőfeszítéseknek hála 1873. november 15-i hatállyal dr. Reichenberger Fülöp személyében Berettyóújfalun alkalmazta első saját háziorvosát, ettől az időponttól

²⁴ Kilián 1981: 377.

²⁵ A Felvidéki Turócligetben született 1884-ben. Az állami tanítóképzőt Znióváralján, a gazdasági szaktanítóképzőt Békéscsabán végezte el. 1905-ben került Berettyóújfaluba, mint az iskola egyedüli tanára, 1912-ben igazgatói kinevezést kap. Az 1927-ben új épületet kapó önálló gazdasági népiskola az ő szervező és tanító munkájának köszönhetően tett szert országos hírnévre. Rendszeresen publikált a Gazdasági népiskola című országos lapban, 1923–1928 között pedig szerkesztette is azt, erre az időszakra Berettyóújfaluba helyezve a lap kiadását. Gazdasági tanfolyami jegyzetek címmel számos szakirodalmat írt, valamint a gazdasági szaktanítók országos egyesületének alelnöke. Mindezek mellett aktív közéleti tevékenységet folytatott, választott tagja volt Berettyóújfalun képviselő-testületének és Bihar Vármegye Törvényhatósági Bizottságának, 1920–22 között szerkesztője Szilágyi Lajos lapjának, a Bihar Újságának. Sándor 2021b; lásd még: Török: 2008.

²⁶ Gyány 1930: 142.

²⁷ Bihar megye Sárréti járása 1871-től négy szakaszra oszlott, a Bárándi szakasz a Derecskeivel, míg a Berettyóújfalui a Mezőkeresztesivel esett egy közigazgatási besorolásba. Hivatalosan két szakaszra jutott egy körorvos, azonban a rendelkezés gyakorlati megvalósulása nemegyszer csupán papíron létezett. Jó példa erre Berettyóújfalun esete: 1872-től Mezőkeresztes és a szakaszába tartozó környező települések rendszeresen éltek panasszal a vármegye alispánjánál, mivel dr. Kránczli Sándor körorvos lakhelye Berettyóújfaluban volt, így a gyakorlatban „csak” a település és közvetlen régióját tudta ellátni, a Mezőkeresztesi szakasz orvosi ellátás nélkül maradt. Dr. Kránczli Sándor ugyan életvitelszerűen tartózkodott Berettyóújfaluban, körorvosi státusza miatt hivatalosan mégsem lehetett a település saját orvosának tekinteni. MNL HBML IV.406.b 2. d. 1872. november 24. p. 1–4.

kezdve van a településen végérvényesen állandó orvosi szolgálat.²⁸ Figyelemre méltó, hogy dr. Reichenberger Fülöp szolgálatát 1917-es nyugállományba vonulásáig, majdnem 44 évig látta el, ami a korszak vidéki orvosainak elsősorban a rossz körülmények miatti gyors cserélődését tekintve – a Sárréti járásra mint elmaradott térségre ez hatványozottan igaz volt – kivételes helyzetnek számított.²⁹

A 20. század első éveiben az orvosi létszám is növekedett, 1902-ben Reichenberger Fülöp mellett már dr. Grósz Ignác,³⁰ Berettyóújfalu szülötte is községi orvos, 1906-tól

²⁸ Dr. Reichenberger Fülöp 1844. október 17-én született. 1872. november 15-től kezdve 1917-es nyugdíjba vonulásáig volt a település orvosa, a község elismert, népszerű polgárai közé tartozott. 1913-ban ünnepelte – Berettyóújfalu másik prominens alakjával, Kerekes Gyula főjegyzővel együtt – pályafutásának 40. évfordulóját, a tiszteletükre városi (már akkor így kommunikáltak kifelé: város) díszközgyűlést és 150 fős ünnepi bankettet tartottak, köszöntésére a vármegye minden részéről érkeztek vendégek, az eseményről többek között az országos napilap, a Tolnai Világlapja is kiküldött tudósítóval számolt be. Gyakorlati munkája mellett rendszeres résztvevője és előadója az orvos társaságok szervezte tudományos összejöveteleknek. A Bihar Megyei Orvos-Természettudományi Társulat 1898-as nagyváradi konferenciáján kintüntetésben részesült. Hivatása mellett a Berettyóújfalu közéletben is aktívan részt vett, 1898–1904-ig a Sárréti Takarékpénztár igazgatósági tagja, 1905-től a Mezőgazdasági takaréki és segélyszövetkezet vezetőségi tagja, 1916-ban saját alapítvánnyal rendelkezik. Felesége, Bródy Cecília – akárcsak dr. Kránczli Sándor és dr. Grósz Ignác hitvese – a Berettyóújfalu Izraelita Nőegylet tagja volt. Házasságukból két leánygyermek született, Reichenberger Sarolta (később Bródy Sándorné), és Reichenberger Etelka (később dr. Lipscher Sándorné), Saroltának négy gyermeke született, Zsuzsa, Pál, Andor és Miklós, Etelkának pedig két fia, Imre és István. Felesége 1917. július 3-án, hosszan tartó súlyos betegség után hunyt el, Reichenberger Fülöp pedig 1923. március 14-én, 78 éves korában távozott az élők sorából. Őt és feleségét akkori elnevezéssel a Budapesti rákosi „új izraelita temetőben” helyezték végső nyugalomra. Tolnai Világlapja [XIII. évf., 49.sz.] 1913. december 9. 2.; Az Újság [XI. évf., 228.sz.] 1913. szeptember 25. 6.; Tolnai Világlapja [XIII. évf., 49. sz.] 1913. december 7. 11.; Fővárosi Lapok [XXX. évf., 119. sz.] 1893. május 1. 2.; Központi Értesítő [XXX. évf., 2. sz.] 1905. január 5. 34.; Orvosi Hetilap [XXXVII. évf., 47. sz.] 1893. november 5. 3.; Bihar Vármegye Hivatalos Lapja [XXIII. évf., 24. sz.] 1918. június 13. 3.; O'sváth 2009: 232.

²⁹ Orvosi Hetilap [XXIV.évf, 25. sz.] 1880. június 20. 5.; Fényes 1938: 286.

³⁰ Dr. Grósz Ignác 1862-ben született Berettyóújfaluban, édesanyja Kenyeres Rozália, édesapja Grósz Jakab. Pályafutását zsákai körorvosként kezdi, majd 1895-től járási körorvos, az évtized végétől pedig Berettyóújfaluban községi orvos. A tudógondozó 1913-as megnyitására már járási orvosi tisztséget töltött be, miután felkérték az egyesület szakmai vezetésére, lelkes buzgalommal vetette bele magát a szervezésbe, eredményeit utódja, dr. Fényes Pál is méltatta. Bihari szolgálata mellett a honvéd orvosi tisztikar tagja, 1895-től főorvossá léptetik elő. Az első világháborúban teljesített szolgálataiért 1916-ban megkapta a Vöröskereszt Hadiékitményes II. osztályú díszjelvény kintüntetését. Megromlott egészségi állapota miatt a Tüdővész Ellen Védekező Egyesület vezetéséről 1920-ban lemondott, a következő években, mint községi orvos teljesített szolgálatot. Pályafutása alatt a politikai szerepvállalás sem állt tőle messze, 1913-ban a berettyóújfalu országgyűlési képviselő-választások után több ellenzéki lap is kritikával illette a szavazatszámoló bizottság vezetőjeként a kormánypárti jelölt irányába tanúsított részlehajló magatartása miatt, míg az 1918. évi őszi forradalom idején a településen megalakult Nemzeti Tanács tagja volt. Az 1930. évi törvényhatósági választásokon, mint tiszteletbeli megyei főorvos került be a Bihar vármegyei bizottságba. 1944-es deportálások időszakában az ekkor 82 éves doktort haláltáborba küldték, ahonnan nem tért vissza többé. 1948-ban hivatalosan is holtak nyilvánították. Bihar Vármegye Hivatalos Lapja [XII. évf., 49. sz.] 1913. december 4. 2. és [XIII. évf. 24. sz.] 1914. június 16.1. valamint [XXVIII. évf., 47. sz.] 1930. november 20.1.; Magyar Közlöny 91–92. sz. 1948. április 21. 3.; Pesti Hírlap [XVII. évf., 298. sz.] 1895. október 30. 17.; Népszava [XXXXI. évf., 177. sz.] 1913. július 30. 4.; 8 órai újság [XXVI. évf., 229. sz.] 1930. október 20. 7.

pedig dr. Gazdig József,³¹ szintén berettyóújfalui származású, későbbi vármegyei tiszti főorvos személyében már egy magánorvos, 1908-tól Kiss Antal által pedig egy fogász is fellelhető a településen.

A kor legsúlyosabb népbetegségének számító tüdőbőr elleni védekezés jegyében 1913. december 1-jén átadták a Sárréti Tüdővész Ellen Védekező Egyesület berettyóújfalui gondozóintézetét, mely a település első államilag szervezett egészségügyi intézménye volt.³²

Ezen terület korszakos alakulását értékelve kijelenthetjük, a nagyközség elérte a célját: a törvény által előírt kötelezettségeken túl magasabb színvonalú egészségügyi szolgáltatások létesítésével a nagyközség és város közötti különbségből lefaragva újabb mérföldkövet lépett át a saját maga által felállított zsinórmértékén. A dualizmuskori Magyarországon 1913-ban 10 ezer lakosra átlagosan három orvos jutott, Berettyóújfalun 10 000 fős lélekszámával az országos szintet hol közelítette, hol elérte, ha pedig a település vonzáskörzetének helyzetét tekintjük, ahol a háziorvosi ellátás csupán körorvosi szinten volt jelen, ez az arány kimagaslónak számított a térségben.³³ A közigazgatásban való utolsó jelentős innovációs lépés a régi utcanevek 1901-ben történő lecserélése volt.³⁴ A település értelmisége szívügyének tekintette a gyűjtőnevekként funkcionáló, utcák helyett utcarendszereket jelölő régi nevek helyett új utcanevek bevezetését, mint egy modern település alapvető jellemzőjét.

A városiasodás folyamata a közigazgatás átalakulása mellett alighanem a népességszám gyarapodásában érhető tetten: a nagyközség lakossága a korszak kezdetén 5000 fő volt, ami 1913-ra megduplázódott.³⁵

Berettyóújfalun fejlődését az 1914-ben kitört I. világháború szakította félbe. Nem kérdés, a nagyközség életében a korszak bő négy évtizede sikertörténetnek számít: ugyan a városi státusz elérése mindezen előrelépések ellenére sem számított realitásnak, a róla elnevezett járásban Berettyóújfalun valódi központtá formálódott.

³¹ Dr. Gazdig József 1878-ban született Berettyóújfaluban. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, pályafutását a Pozsonyi Állami Közkórházban kezdte. 1906-ban tért vissza szülőhelyére, mint magánorvos. 1917-ben megválasztották községi, 1920-ban pedig járásorvossá. Az I. világháborúban a szerb, a román és az olasz harctéren is szolgálatot teljesített, koronás arany érdemkereszt, Károly csapattereszt és Signum Laudis kitüntetésekben részesült. 1929-től Bihar vármegye tiszti főorvosává nevezik ki. Társadalmi rangjához méltóan igyekezett tevékenyen hozzájárulni Bihar kulturális és közéletéhez, többek között az Országos Orvosszövetség Bihar vármegyei elnöke, tagja volt a megye törvényhatósági bizottságának és régészeti egyesületének is. Felesége a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége nevű karitatív szervezet berettyóújfalui elnöke volt. Borsy 1930: 8.; Nagyszebeni Főgimnázium 1907; Bihar Vármegye Hivatalos Lapja [XXV. évf., 2. sz.] 1927. január 13. 1. és [XXIV. évf., 2. sz.] 1936. január 9. 1.

³² Bagdi 2019a: 8.

³³ Romsics 1999: 306.; Molnár 1938: 60.

³⁴ Nyakas 1981: 309.

³⁵ Borsy 1930: 122.

Kerekes Gyula

Kerekes Gyula több mint négy évtizedes jegyzői szolgálatával városunk történetének egyik leghosszabb ideig hivatalban lévő köztisztviselője volt. 1850. november 17-én született Nagylétán, édesapja a szintén jegyzői hivatást gyakorló Kerekes Imre, édesanyja Csontos Zsuzsanna.³⁶ Édesapja irányvonalát követve Gyula is a jegyzői életutat választotta. Berettyóújfalui pályafutása 1873. augusztus 31-én indult aljegyzői státuszban, majd hivatásának valamennyi ranglétráját bejárva egy bő évtizeddel később már községi jegyzőként tevékenykedett, 1903-ban pedig, Berettyóújfalu jegyzői állományának három főre bővítéskor már főjegyzői minőségben látta el feladatát.³⁷ Köztisztviselői éveit mindvégig átlagon felüli munkabírás jellemezte, 1886-ban döntő részt vállalt Berettyóújfalu utca- és házszámjegyzékének elkészültében,³⁸ 1895-től pedig a település anyakönyv-vezetői teendőinek ellátásával szélesedett feladatköre, mindennapi munkája mellett rendszeres résztvevője és előadója volt az Országos Jegyzői Szövetség konferenciáinak. A közéletben való jelenléte szakmája iránti elhivatottságán túl lokálpatriotizmusában is megnyilvánult: jegyzői munkássága mellett elsősorban a település gazdasági ágazatában való aktív részvételével járult hozzá Berettyóújfalu fejlődéséhez. Igazgatósági tagja volt a Berettyóújfalui Kosárfonók Termelő Szövetkezetének, a Sárréti Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezetnek, a Berettyóújfalui Hitel-szövetkezetnek, a Sárréti Népbank Takaré- és Segélyegyletnek, igazgatója a helybeli Mezőgazdasági Takaré- és Segélyszövetkezetnek, felügyelő bizottsági tagja a Sárréti Népbank berettyóújfalui részvénytársaságának. A vármegye törvényhatósági bizottságának tagjaként Bihar politikai életében is igyekezett részt vállalni. 1905-ben az általa szerkesztett „Határidő Napló”, a jegyzők munkáját segíteni hivatott szakmai útmutató használatát az alispán a vármegye minden jegyzőjének figyelmébe ajánlotta.³⁹

³⁶ MNL HBML. IV.465.jj. 1/a. k. 108. bejegyzés, 1850. november 17.

³⁷ Bihar Vármegye Hivatalos Lapja [XI. évf., 49. sz.] 1913. december 4. 2.

³⁸ MNL OL S 79 No.242/2.

³⁹ A Határidő Napló az ügymenetek átlátható és gördülékeny lebonyolítására, valamint az előírt dátumok pontos nyilvántartására szolgált. A napló ára 10 korona volt, amit a jegyzők a vármegye településeinek költségeire rendelhettek meg Adler Béla berettyóújfalui papírkereskedésében. Bihar Vármegye Hivatalos Lapja [III. évf., 22. sz.] 1905. május 25. 184.

1. kép. *Kerekes Gyula portréja. (Tulajdonos: Berettyóújfalu Város Önkormányzata)*
Fotó: Szűcs Endre (Bihari Múzeum)

Lelkiismeretes munkája és humánus jelleme miatt a nagyközség megbecsült és közkedvelt hivatalnokai közé tartozott, segítőkész és közvetlen természete miatt személye a lakosság körében is pozitív visszhangot váltott ki.⁴⁰ Jól példázta népszerűségét az I. világháború utáni évtizedekben elterjedt legenda, mely második gyermekével, Ferencsel kapcsolatos. Kerekes Ferenc, a Magyar Királyi Debreceni 3. Honvéd Gyalogezred hadnagya – aki a galíciai fronton való bátor helytállása miatt kitüntetésben is részesült – 1915. január 16-án hunyt el végkimerültségben a debreceni császári és királyi tartalékkórházban.⁴¹ A történet szerint az elhunyt katona református templomban tartott ravatalánál a jegyző iránti tiszteletadás és szolidaritás okán annyi ember zsúfolódott össze, hogy leszakadt a templom

⁴⁰ Sárréti Újság IX. évf. 1.sz. 1911. január 8. 2.

⁴¹ Kerekes Ferenc 30 éves korában hunyt el, nőtlen, gyermekei nem voltak. Civil foglalkozását tekintve ügyvédként praktizált, valamint szerkesztőségi tagja volt a Berettyóújfalu és környékén megjelenő közéleti lapnak, a Sárréti Újságnak, későbbi nevén Sárréti Lapoknak. Sárréti Lapok [VII. évf., 29.sz.] 1909. augusztus 1. 3. A veszteséglistákat a Tolnai Világlapja is közölte, amelyben Kerekes Ferenc nevét találhatjuk: https://adplus.arcanum.hu/hu/view/TolnaiVilaglapja_1915_01/?query=kerekes%20ferenc&pg=120&layout=s

karzata. Ma már tudjuk, ez a legenda mindössze jóindulatú pletyka volt csupán, mindenestre a történet évtizedeken keresztül masszívan tartotta magát a lakosság körében.⁴²

1913. december 8-án ünnepelték – a nagyközség másik prominens alakjával, dr. Reichenberger Fülöp háziorvossal egyetemben – szolgálatának 40 éves jubileumát, köszöntésére Budapestről és a vármegye minden részéről érkeztek díszvendégek, az eseményről többek között az országos napilap, a Tolnai Világlapja is kiküldött tudósítóval számolt be.⁴³

Évszázadon átívelő karrierjét 1915 decemberében való nyugállományba vonulással fejezte be. Egy évvel visszavonulása után, 1916. december 15-én, 66 éves korában érte a halál.⁴⁴ Felesége, Nemes Vilma férjét csaknem tíz évvel túlélve 1926. július 7-én hunyt el.⁴⁵ 42 év közigazgatásban eltöltött munkaviszonya napjainkban is tekintélyt parancsoló szolgálati időnek számítana, mindezt pedig az Osztrák–Magyar Monarchia korszakában véghez vinni kiváltképp ritkaságszámba menő jelenségnek számított.⁴⁶ 2019. május 23-án, a Berettyóújfalu életében kiemelkedő eseménynek számító „város napján”, annak ünnepi közgyűlésén adták át Kerekes Gyula dédunokája, Kerekes Emese által a városnak adományozott, az egykori főjegyzőről készült portrét, melyet a Bihari Múzeum állandó kiállításában helyeztek el.⁴⁷

A forrás keletkezéséről

A beszéd múzeumban őrzött példánya nem az eredeti, 1898-ban megjelent munka. A múzeum munkatársa ezt a másolatot Kocsis Csaba berettyóújfalui népművelőtől kapta, aki nem tudott pontos adatokkal szolgálni az eredetileg 16 oldalas kisnyomtatványról. Azt sikerült felderíteni a kiadvánnyal kapcsolatban, hogy vélhetően az egyik rokonságban álló személy hagyatékából került elő még tíz-tizenöt évvel korábban,

⁴² A Berettyóújfalui Református Egyház halotti anyakönyvében szerepel Kerekes Ferenc, ugyanakkor a presbitériumi jegyzőkönyv semmilyen említést nem tesz az állítólagos történetekről. Márpedig a jegyzőkönyvek tartalmát vizsgálva eléggé életszerűtlen, hogy a sokkal kisebb méretű esetekkel is – például festés és padlózatjavítás – oldalakon át foglalkozó beszámolók pont egy ekkora horderejű ügyről ne tegyenek semmiféle feljegyzést. BREI halotti akv. 127. bejegyzés, 1915. január 18.; BREI presbitériumi jkv. 1915. passim.

⁴³ Érdekesség, hogy a Tolnai Világlapja cikkében az ünnepelt nevét elírva Kerekes Gyula helyett Kerekes Ferencet írtak. Mint ismert, Kerekes Ferencnek második fiúgyermekét hívták. Tolnai Világlapja. [XIII. évf., 49.sz.] 1913. december 9. 3.

⁴⁴ A halotti anyakönyvben az elhalálozás okát, a krónikus veseelégtelenséget a korszakban megfelelő „idült vesebaj” elnevezéssel tüntették fel. MNL HBML XXXIII.10.c 5. k. 188. bej.; Pesti Hírlap [XXXVIII. évf., 354. sz.] 1916. december 21. 11.

⁴⁵ MNL HBML XXXIII.10.c 5. k. 134. bejegyzés, 1926. július 7.

⁴⁶ Jól példázza mindezt az 1914-ben megkapott életjáradéka. A vármegyei községi, kör- és segédjegyzők illetményeit rendező kimutatásban egyedül Kerekes Gyula rendelkezett 40 évnél több szolgálati idővel, és az ehhez viszonyított 2400 koronás, a korszak köztisztviselői szférájában rendkívül magas összegnek számító járandósága is kivételes esetnek számított. Bihar Vármegye Hivatalos Lapja [XII. évf., 36. sz.] 1914. augusztus 27. 4.

⁴⁷ Az ünnepi közgyűlésen elhangzott, Kerekes Gyula élettörténetéről emlékező beszéd az interneten is olvasható: Bagdi 2019b

amelyről Kocsis Csaba készítettett pár másolatot saját költségén. Ezekből a másolatokból került az egyik példány a múzeum tulajdonába.⁴⁸

A forrás közlésénél alkalmazott elvek

A szöveg közreadásánál törekedtünk arra, hogy megőrizzük a szerző egyedi stílusát, szóhasználatát. Csak minimális mértékben változtattunk a központosáson és a szövegtagoláson. A rövidítéseket igyekeztünk minden esetben feloldani és *kurzív* betűtípussal jelezni a kiegészítést, illetve magyarázó jegyzet formájában megadni az adott szó jelentését.

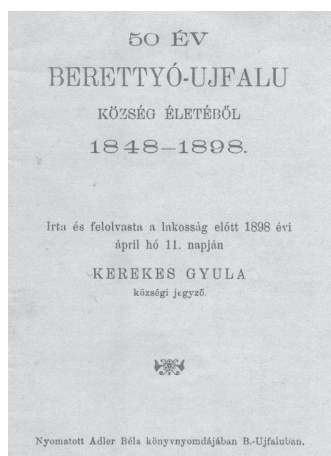
Az eredeti oldalszámozást és egy esetben egy értelemsegítő szó betoldását, amely korábban nem szerepelt a szövegben, [] között jeleztük.

Az egybeírható szavakat összevontuk, a – több esetben is – elütött ékezethibákat jelölés nélkül javítottuk.

Meghagytuk a jellegzetesnek számító aposztróf használatát, amely már a megjelenés korában sem számított modern jelölésnek, de úgy éreztük, hogy a forrás koherenciája így marad teljes.

A szövegben található vastag betűtípussal szedett kiemelések a szerző jelölései, amelyeken nem változtattunk.

A közölt forrást – a jobb érthetőség okán – magyarázó jegyzetekkel láttuk el. A forrás közlésénél Sipos Péter szakmai ajánlásait vettük figyelembe.⁴⁹

2. kép. *Kerekes Gyula ünnepi beszédének borítólapja (Bihari Múzeum gyűjteménye)*

⁴⁸ A beszéd gyarapodási száma: BM Gy. N/1403.

⁴⁹ Sipos 2000: 171–185.

1. sz. melléklet

**Berettyóújfalu
község életéből
1848–1898**

Írta és felolvasta a lakosság előtt 1898. évi április hó 11. napján
Kerekes Gyula
községi jegyző

Nyomatott Adler Béla könyvnyomdájában, Berettyóújfaluban. [1]

Igen tisztelt polgártársak!

Lezajlottak az 1848-iki események immár 50 évvel ezelőtt; hogy gyulladt ki a magyar nemzet kebelében a hazaszeretet tüze, mily körülmények jöttek közbe, hogy az isteni szikra kialudjék – azt önök már tudják, ez alkalommal nem célom azok felsorolásával becses türelmüket igénybe venni.

Meg kell emlékezmem azonban azon idők egy nagy eseményéről, arról *tudniillik* midőn ma 50 éve a király szentesítette az 1848. évi IX *törvény*cikket,⁵⁰ mely a jobbagyságot végképp megszüntette, felszabadította a nemzetnek nagy részét a rabigától, az Isten képére teremtett embert visszaadta önmagának, szabaddá tette, megadta neki az utat és módot arra, hogy minden testi és lelki ereje felhasználásával önmagának és családjának szerezze és takarítsa meg a földi javakat.

Ötven év egy emberi lénynél majdnem egy egész emberi élet, egy nemzetnél – egy községnél, melynek életideje ezer évekre terjed – elenyésző csekély idő, 's mégis hogy e parányi idő alatt becsületes munkával tisztességes életmóddal, kitaró szorgalommal mily bámulatosan haladhat elő a boldogulás útján egy község – arról akarok önöknek ez alkalommal beszámolni.

E nagyközség történetének lapjain aranybetűkkel lesz ez 50 év feljegyezve, annak fénye útmutató lesz az utódoknak, hogy folytatva a [3] megkezdett nagy munkát, a múltból merítsenek erőt és biztatást a község továbbfejlesztésének nehéz bár, de háládatos munkájához.

⁵⁰ 1848. évi IX. törvénycikk az úrbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot) dézsma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről.

Ezelőtt 50 évvel is itt állott a Berettyó folyó jobb partján e község, éppen olyan elhagyatott, mint a körülötte fekvő falvak. Lelki szemeink előtt még ott lebeg a község nádas viskóival, az egyszerű falusi házakat földmívesek lakták, ipar, kereskedelem csak hírből volt ismeretes... És ma, ellenállhatatlan benső öröm fogja el keblünket, ha végigtekintünk községünkön, hol a kis falusi házak helyén díszes épületek, az ipar és kereskedelem csarnokai emelkedtek. Az 50 év előtti csendet sürgés-forgás váltotta fel, virágzó iparunk és kereskedelmünk van. Ma önkénytelenül világítótornya e község a messze vidéknek, mely a környéken levő kisebb falvakat vonzza hozzánk! Mi nap nap után folyton szaporodunk lélekszámban, lakosaink növekednek vagyonukban, szívesen jönnek hozzánk az idegenek benn lakni, mert itt feltalálják megélhetésüknek biztos alapját, a nagy forgalom mindnyájunknak biztos kenyeret ad kezébe, aki becsületesen tud vele élni, annak az előmenetel biztosítva van!

Községünk lakossága még az 1848 előtti időkben is szabadságot élvezett, nem volt a szó szoros értelmében vett jobbágy igájával megterhelve, mégis el volt zárva a vagyonszerzéstől amiatt, mert különösen Szabolcs és Szatmár megyékből határunkon igen sok nagy- és kisbirtokos – nemesi jogon bírt ingatlanokat, melyek csak az 50-es évektől kezdve lettek elidegenítve 's lakosságunk által megszerezve.

Ez ötven év alatt szerezte a község a következő nagyobb kiterjedésű ingatlanokat úgy *mint* [4]

A szigeten levő Gúti föld	193 hold	39 600 frt ⁵¹
A szigeten levő Gyulai föld	620 hold	57 600 frt
A kozmai Dóry föld	620 hold	61 900 frt
Az Ökörközszik dűlőben levő „Pécsi” föld	510 hold	30 600 frt
Ugyanott „Csanádi” föld	603 hold	48 300 frt
A Csanádi Perde	444 hold	52 000 frt
Régi Balog Perde	336 hold	74 000 frt
Bagosi Perde	264 hold	27 000 frt
Új Perde	154 hold	34 000 frt
Csanádi Csurgó	80 hold	5000 frt
együtt	3492 hold ⁵²	430 000 frt

⁵¹ Frt. = forint

⁵² A számítás végeredménye helytelen. A helyes végeredmény: 3824 hold.

Ezenkívül az 1852. évi felvétel szerint volt a községben 921 ház, ma már meghaladja az 1100-at, tehát majdnem 200 ház épült fel újonnan, míg a régiek átalakításával a lakosság vagyoni értéke tetemesen növekedett, a lakóházak után befolyó évi bér igen nagy jövedelmet ad.

Tagadhatatlanul igaz, hogy a fent elősorolt ingatlanok vásárlásából a lakosságot némi adósság terheli. Sokan a kishitűek vagy rosszakaratúak közül ezen körülményt arra magyarázzák, hogy községünk lakossága rohamosan halad az elszegényedés útján a tátongó örvény felé, mely örökre elnyeli.

Legyen szabad ezekkel szemben ezen ünnepélyes pillanatban szavamat felemelni és a rendelkezésemre álló elég megbízható adatok alapján kimutatni, hogy egyáltalában nincsen oka a község lakosságának a kétségbeesésre, nincsen oka arra, hogy vesztén fájó könynyeket hullasson, mert amely község lakosságának anyagi helyzete olyan kedvező, mint a mi községünk lakosságáé, annak nem szabad elveszteni a jövőben vetett reményét, vétkes könnyelműség az ámitók [5] szavára hallgatni és minden igaz ok nélkül elcsüggedni!

Ha a község határán levő nagy birtokok, a vidékiek tulajdonát tevő földek – az állam – község – egyház tulajdonát képező ingó és ingatlanvagyon értékét az összesből leszámítjuk – kapjuk a mai tényleges vagyonra nézve a következő eredményt.

A község belső lakosságának tulajdonában levő vagyon:

A házak értéke teszen	1 400 000 ft
A földek értéke teszen	1 900 000 ft
Ingóságok, gazdasági felszerelés	700 000 ft
Összesen:	4 000 000 ft

azaz négymillió forintot.

Az 1890. évi népszámlálás szerint volt községünknek 7000 lakosa, ehhez véve az évi 120 főnyi szaporulatot, ma körülbelül 8000 lakosa van a községnek, melyből leszámítva a hivatalnokokat, vagyonnal nem bíró lakókat, a tanyai cselédséget – mintegy 1000 lelket –, marad a község állandó lakosságának létszáma 7000. Eközött megosztva a négymillió vagyont, a csecsszopó kisdedtől a sírja szélén álló öregig, minden lélekre esik 571 ft 42 kr.⁵³ vagyon, amely vagyonnak csekély kamatja az, ami a lakosság adósságát képezi, és mert ezen adósság is ingatlan vásárlására lett fordítva, az igen hasznosan hozza meg a maga gyümölcsét!

⁵³ Kr. = krajcár

Messze vidék látogatja heti és országos vásárainkat, ezeknél az évi forgalom rendes viszonyok között 50–60 ezer bejövő idegenre tehető, hogy ezek mily rengeteg pénzt hagynak községünkben, azt kiszámítani alig lehet, de hogy nagy hasznot hajtának közfogyasztásunkra, kétségtelen. [6]

Községünkben székel a főszolgabíróság, királyi adóhivatal, királyi járásbíróság, te-lekkönyv, királyi közjegyző, magyar királyi pénzügyőri szakasz, csendőrség – itt tartja állandó lakását 7 ügyvéd, 3 orvos, 2 állatorvos. Az ezekhez naponként beözönlő idegen temérdek pénzzel járul a község lakosságának vagyoni gyarapodásához; de eltekintve ettől, az említett hivataloknál alkalmazott egyének itten vesznek lakást, itten szerzik be élelmiszereiket, mely körülmények mind a mi anyagi előhaladásunknak nagy tényezője.

Ha figyelembe vesszük azt, hogy a község lakossága mindezen hivatalokat és hivatalos egyéneket itt helyben keresheti fel, nem kénytelen nagy költséggel azok felkeresése végett fuvart fogadni és a legnagyobb dologidőben is, sürgős mezeti munkáját elhagyva tetemes időt veszteni – ezen megtakarítás egy nagy vagyont képvisel, mely szinte a mi javunkra esik.

Községünkben vannak virágzó kereskedések, másfélszáz különféle iparos, úgy-hogy a lakosság legmesszebb menő igényét itthon saját tűzhelyén könnyen, költség és idővesztés nélkül beszerezheti, ami által igen tekintélyes összeget takarít meg magának naponta, 's itt rejlik egyik oka örvendetes anyagi gyarapodásának.

A községet vasút köti össze az egész világgal, a könnyű és gyors közlekedés ide-hozza az idegenek nagy számát, de nagy előny e község lakosságára is utazási kedvének fokozására, mert míg 50 év előtt Budapestre kocsin egy hét alatt lehetett felérni, ma a gyorsvonat 4 és fél óra alatt hidegtől, melegtől, esőtől és széltől teljesen védett kocsikban viszen fel bennünket, alig kerül többbe az utazás költsége, mint hajdan a kocsisnak adott ostopénz. Debrecen és Nagyvárad [7] két közel fekvő nagyvároshoz minden időben járható kényelmes, jó karbantartott országút vezet, mely míg egyfelől az idegenek idejövételére kínálkozó alkalom, másfelől említett nagyvárosokhoz tenge-lyen való eljutást nekünk is nagyon megkönnyíti.

Hol 50 év előtt a krajcáros ostornyelet, a fabicskát és a galandot⁵⁴ egy-két vállal-kozó szellemű szatócs kínálta odújában a közönségnek megvételre, egyéb portékáért a közeli nagyvárost kellett felkeresni, ma fényes bolti üzletében kínálja minden keres-letnek megfelelő árucikkeit 1 norinbergi⁵⁵ és díszmű-, 4 rőfös-, 6 fűszeres-, 2 vasáros kereskedő, 14 szatócs, 1 bőr- és egy papírkereskedő.

⁵⁴ Galand = szalag, esetleg rövidáru.

⁵⁵ Norinbergi = A 20. század elején a Nürnbergből származó aprócikkeket jelölték ezzel a megnevezéssel.

Van a községben ezenkívül két gazdasági gépraktár.

Az ipart képviseli:

asztalos	9
ács	24
bádogos	2
borbély	3
csizmadia	12
cipész	12
cukrász	1
esztergályos	1
hentes	5
kerékgyártó	3
kádár	2
kalapos	3
kályhakészítő	1
kelmefestő	1
kovács	11
könyvkötő	2
kötélverő	1
kéményseprő	1 [8]
kőműves	4
köszörűs	1
lakatos	2
géplakatos	1
mészáros	7
nyerges és szíjgyártó	5
órás	1
rostás	1
sütő	2
szabó	17
szobafestő	2
szűcs	7
szűrszabó	2
üveges	2
női szabó	1
összesen	150 kézműiparos ⁵⁶

ezekon kívül van két gőzmalom és egy könyvnyomda.

⁵⁶ A megadott végösszeg helytelen. A helyes összesítés: 149.

Van a községben két virágzó pénzüintézet a Sárreai Takarékpénztár és a Sárreai Népbank, melyeknek jótékony hatása kiszámíthatatlan. – Míg évtizedekkel ezelőtt a község egyes pénzes emberek uzsorás körmei közé kerülve tudott pénzhez jutni, hogy annak felhasználásával szerezzon valami csekély vagyont 's az évi termés legjobb viszonyok mellett is alig fedezte a nagy kamatokat. A gazda véres verejtéke egész éven át hiába áztatta a göröngyöket. Ma, tisztességes szándékú ember olcsó kamat mellett kap ezen intézeteknél nagyobb utánjárás nélkül pénzt, melynek okszerű felhasználásával magát kiséghetheti és vagyont szerezhethet.

A népoktatás terén is nagy haladás mutatkozik. Míg 50 év előtt 5 tanító vezetése alatt 450 gyermek tanulta a szükséges tudnivalókat, [9] az *evangélikus református* egyháznál ma 5 férfi és 3 nő tanító végzi a tanítást 650 tankötelessel, továbbá az *izraelita* iskolánál 3 tanító teljesíti nemes feladatát 132 növendék között, ezen kívül a község által fenntartott két nyilvános kisededóvoda ad menhelyet a kisededeknek 's ott csepegtetik fogékony kebelükbe a tudásnak elemeit.

Az emberi lény, ki csak arra törekszik, hogy anyagi javakat gyűjtsön 's a világtól magát elvonja, nem felel meg Istentől rendeltetett hivatásának; érzi azt az ember, hogy szüksége van emellett lelki kincsekre is, a melyeket az iskolában szerezhethet meg. – Nagyon szép adat e község lakosságának műveltségére azon számszerű bizonyíték, hogy a legutóbbi népszámlálás alkalmával beszerzett adatok szerint, az összes lakosságnál 100 közül egy volt, aki írni és olvasni nem tudott.

Aki tudja és szereti olvasni a Bibliát, az imádságos könyvet a maga csendes otthonában, mily sok lelki táplálékot talál abban. Aki olvassa az újságokat, azokból a napi eseményeket folytonosan tudja, mily magasan érzi magát azok felett, kik olvasni nem tudások miatt ettől elzárva vannak. Azok a hasznos könyvek, melyeknek minden betűje új életet, új tudást nyújt az embernek – az olvasni nem tudónál értéktelen tárgyak –, azoknak élvezetétől ő megfosztva van, oly nagy veszteség ez, melynek jelentőségét értékelni alig vagyunk képesek!

Ma már a jó kezelés alatti elegendő iskolák mellett alig van, de egyáltalában nincsen az új nemzedékből egyetlen sem, ki írni-olvasni ne tudna. Itten van sokszorosan visszafizetve az iskolákra fordított költség.

Fényes bizonyosságai szellemi téren a község [10] lakossága folytonos haladásának a községben fennálló közművelődési intézmények és pedig: a Kaszinó, az önképző népkör, népdalkör, önkéntes tűzoltó egylet.

A jótékonyág gyakorlására hivatott *izraelita* nőegylet – a háborúban sebesültek ápolását végzendő Vereskereszt-egylet.

A kiházasítási és temetkezési egyletek, melyek mindenikének hivatása az, hogy akár a vigalom, akár a szomorúság napja érkezett el, a meggyűjtött fillérek sokszoros gyümölcsökkel álljanak rendelkezésére az arra igénnyel bíró és arra utalt egyéneknek. Ne lépjen közbe a pénzbeszerzés iránti aggodalom sem az öröm tanyájába, sem pedig a bánat sötét hajlékába.

Gondolkozzunk kissé, nyúljunk szívünkhöz, az megadja az egyenes feleletet, hogy amit a tudás megszerzésére költséget fordítottunk, „**oly gyűjtött kincs, melyet a tűz-koha hévforrósága meg nem emészt soha, tűzben megpróbált arany ez a kincs, melynek párja egész világon nincs.**”⁵⁷

De nézzük közelebbről magát e nagyközséget, amelyben „**élnünk és halnunk kell**”.⁵⁸ Míg ötven év előtt egyetlen vagyon volt a náddal fedett ócska községháza, ma annak helyén díszes, emeletes épület áll, mely az építési költségnek sokszorosan hozza meg kamatját. A község tulajdona a tűzór anyaeépülete, a volt leányiskola, a jegyzői lak, a főutcán levő kisedővoda. A község megszerezte a Fényes-féle 750 holdas tagbirtokot, habár hosszú lejáratú kölcsön felvételével, de az évi bevétel a kötelezett járulékot mindég fedezi 's a késő utódoknak már ingyen megyen át tulajdonukba, 's annak jövedelme nagyban fogja a község terhét enyhíteni vagy talán az összes kiadásokat fedezni. [11]

A község vagyona mai állapot szerint:

vagyonérték	296 659 forint 43 kr.
teher	151 243 forint 86 kr.
tiszta vagyon	145 415 forint 57 kr.

Sokan rémképet látnak, a község pusztulását rövid időn [*belül*] biztosnak veszik; hogy a községnél levő hivatalos adatok alapján ezeket is igyekezzem felvilágosítani, szíveskedjenek alábbi előadásomat meghallgatni:

⁵⁷ Jel. 3,18 „*tanácsolom neked, végy tőlem tűzben izzított aranyat, hogy meggazdagodj, és fehér ruhát, hogy felöltözz, és ne lássék szegényletes mezítelenséged; és végy gyógyító irt, hogy bekend a szemed, és láss.*” Az ünnepi beszédben szereplő idézet bibliai alapja megkérdőjelezhetetlen, de a pontos idézőhelyet kutatásunk során nem sikerült megtalálnunk.

⁵⁸ Egyértelmű utalás a Szózat szövegére.

Mint igen jól tudjuk, a községnek egyedüli vagyona volt 50 évvel ezelőtt a községháza és a jegyzői lak, mondjunk sokat 8000 forint értékben 's ennek ellenében ma a tehermentes vagyon, 145 415 forint 57 kraj, emelkedés tehát 137 415 forint 57 kraj. Hogy ezen emelkedés fokozatosan miként állott elő, erre nézve a legközelebbi 10 év eredményét mutatom ki – miután előbbi időről semmi adat nincsen birtokomban.

A község tiszta vagyona volt

1888. év elején	73 163 forint 20 kraj.
1889. év elején	85 419 forint 72 kraj.
1890. év elején	123 520 forint 30 kraj.
1892. év elején ⁵⁹	127 460 forint 30 kraj.
1893. év elején	127 506 forint 16 kraj.
1894. év elején	135 293 forint 79 kraj.
1895. év elején	140 111 forint
1896. év elején	144 111 forint
1897. év elején	145 415 forint 57 kraj.

tehát 10 év alatt majdnem megkétszereződött.

A közvagyon ilyen emelkedésének okát, ha keressük, abban találjuk meg, hogy ezen 10 évi időköz alatt lett megvásárolva a **kisdédóvoda**, a **2. számú beltelek**, melyek ma tehermentes vagyont képeznek, ezen idő alatt lett megtoldva a déli szárnyal a **városháza épülete**, mely ezáltal [12] értékben növekedett. A **Fényes-föld** megvásárlására felvett kölcsönpenz évről évre mindég apad, ennek folytán míg a tehermentes alább száll, emelkedik a tiszta vagyonértéke.

Az emelkedésre nem kevés befolyással van azon körülmény is, hogy a kereskedelem és ipar fejlődése éppen a közel múlt 10 évre esik, fejlődött a vásár is. Ennek folytán az évi 600 forint helyett ma 2700 forint vásárvámbér fizettetik, ez alapon a több jövedelmet hozó jognak értéke is természetesen emelkedett.

A községi vagyon nem idegenké, az a község lakosságának javára esik 's bár a közterhek emelkednek is, évek múltán a megszerzett vagyonok adósságtól mentesülnek 's a tiszta vagyon jövedelme a lakosság közteherviselésén enyhít.

⁵⁹ Az 1891. év hiányzik a felsorolásból.

A község 8000 főre tehető lakosai közül hiteles összeírás szerint izraelita vallású egyén 366 család 1072 lélekszámmal, más vallású körülbelül 400 lélek, így marad a tisztán evangélikus református hívek számára (sic!) 6500, kik kevés kivétellel megtartották azon valláshoz való hű ragaszkodásukat, mely vallásért őseink vértanúi halált szenvedtek. Az utóbbi időben számosan léptek ki a *református* egyház kebeléből 's áttértek a **nazarénus** és **baptista** megtúrt vallásfelekezet hívei sorába, sőt a nagyon szabadtért (sic!) biztosító újabb törvények védelme alatt kilépett 's felekezet nélkülivé lett több egyháztag.

A ma is elég tágas és díszes templomon kívül, a *református* egyház tulajdonát képező házak, úgy *mint* lelkészlak, felekezeti iskola épületei, lelkész és tanítók fizetésére szolgáló földek, felszerelések és ingóságok értéke a 200 000 – kétszázezer *forintot* meghaladja, mely vagyon természetesen szinte az egyház kebeléhez tartozó egyháztagok osztatlan [13] közös vagyonát képezi 's az egyház fennálló adósságának fedezésére sokszorosán megfelel, így a végpusztulás még ma is csak rosszakaratú képzelődés vagy értetlenség alapolhat.

Létezik még a községben egy másik törvényes alapon álló község, az úgynevezett közigazdaság vagy **birtokosság**, mely a község azon lakosai egyeteméből áll, kik nyomásos gazdálkodás alatti ingatlanságot bírnak. Emez osztatlan vagyon áll a kórógyi pusztán levő földekből, a *berettyóújfalui* osztatlan állapotban használt közlegelőből, a gazdaság majorépületéből, mezei kutakból, tenyészjószágokból, ezen vagyon hozzávetőleges értéke: 240 000 – kétszáznegyvenezer forint, mely vagyon szinte az említett birtokossági tagokat illeti birtokuk arányában, azok vagyonát képezi.

Ha már most a község állandó lakosságának magántermészetű vagyonát, a község, egyház és birtokosság vagyonához való részesedést, mint közvagyon együvé adjuk, találunk a közlakosság javára:

magánvagyonában	4 000 000 frt
községi vagyonban	145 415 frt 57 kr.
a <i>református</i> egyház vagyonában ide számítva a templomot is	300 000 frt
birtokosság közvagyonában	240 000 frt
mindösszesen	4 685 415 frt 57 kr.

azaz: négymillió-hatszáznyolcvanötezer-négyszázötvenöt forint 57 kr.

Amennyire a kéznél levő adatokból egybeállíthattam – főntebbiekben számoltam be e község 50 éves múltjáról, hála a gondviselésnek ez a jó magyar nép szépen haladt előre, úgy az anyagiak gyűjtésében, mint a művelődés terén is [14] munkálkodott szorgalmasan, nem hallgatott az ámítók mézes-mázos csábító szavára, a szorgalom megtermette gyümölcsét, magának és családjának, valamint a községnek és egyháznak tekintélyes vagyont szerzett; békében élt e nép a községbe beözönlő idegen vallásúakkal együtt, midőn az ország más vidékein a zsidóellenes mozgalom lábra kapott – e nép csendes volt, ami a vallási türelemnek fényes példája. Most a legutóbbi időben, midőn lelketlen izgatók bujtogatására a múlt évi rossz termés miatt szűk viszonyok közé jutott lakosság az ország más vidékein lázadásban tört ki, e község lakossága meghallgatta a vele együtt élő vezetőknek intő szavát, nyugodt volt, mert véres verejtékével kereste meg Isten segedelmével földi javait – meg tudja azt becsülni, ragaszkodik ahhoz szívesen ’s ahelyett, hogy életét és vagyonát prédául dobja a percnyi felhevülésnek – túri a nélkülözést, reményét a jobb jövőben veti és nem csalatkozik meg soha.

Imádja e község lakossága az édes magyar hazát, melynek földjéből neki nem a legrosszabb rész jutott, midőn 50 év előtt a haza veszélyben forgott ’s honfiak annak megmentésére felszólítottak, számosan hagyták el e község lakói vagyonukat, családjukat, elmentek a hazáért harcolni ’s becsülettel töltötték be ott is helyüket.

E község lakosságának erkölcsi élete jó, csak alig számba vehető csekély esetben fordul itt elő verekedés, gyűjtás, tolvajlás. Általában úgy tekinti a közönség magát, mint egy ugyanazon családnak édes gyermekét.

Ha ezeket figyelembe vesszük, biztos reményt vethetünk a jövőbe, hogy a következő ötven év alatt a szorgalom, jó erkölcs, egymás iránti kölcsönös [15] szeretet községünket naggyá fogja tenni, hogy úgy legyen, szívemből kívánom, valamint lelkem mélyéből óhajtom, hogy e nagyközségnek igaz magyar, szorgalmas, becsületes lakosságát a gondviselés minden javával áldja meg, és tegye gyümölcsözővé ennek hasznos munkálkodását!

Isten áldja meg önöket! [16]

Irodalom

BAGDI László

- 2019a A háziorvosi szolgálat története Berettyóújfaluban. In: Sándor Mária (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve. XXIV.* Berettyóújfaluba, 37–64.
- 2019b Egy korszaknyi hűség. <https://www.berettyohir.hu/index.php/kultura/8526-egy-korszaknyi-huseg> (A letöltés ideje: 2021.03.11.)

BARTHA Ákos

- 2010 Berettyóújfaluba sajtóéletének szépirodalmi értékei 1920 előtt. In: Kolozsvári István–Török Péter (szerk.): *Bihari Diéta VI–VII.* Berettyóújfaluba, 145–159.
- 2011 Élet Berettyóújfaluban a dualizmustól a rendszerváltozásig. In: Kállai Irén (szerk.): *Berettyóújfaluba az újkortól napjainkig.* Berettyóújfaluba, 50–78.

BORSY Imre

- 1930 Bihar Trianon előtt és Trianon után. In: Vermes Ernő (szerk.): *Bihar vármegye tíz évvel Trianon után. Csonka-Bihar vármegye revíziós emlékalbuma.* Berettyóújfaluba, 7–19.

FÉNYES Pál

- 1938 A tüdővész ellen. In: Nadányi Zoltán (szerk.): *Bihar vármegye.* Budapest, 290–301.

GAZDIG József

- 1938 Visszapillantás Bihar-vármegye egészségügyének 12 esztendejére (1926–1937). In: Nadányi Zoltán (szerk.): *Bihar vármegye.* Budapest, 261–266.

GYÁNY Ferenc

- 1930 Berettyóújfaluba az utolsó tíz év alatt. In: Vermes Ernő (szerk.): *Bihar vármegye tíz évvel Trianon után.* Berettyóújfaluba, 141–147.

GYÖNGYÖSI László

- 1996 A „maradék” Biharország fővárosa: Berettyóújfaluba. *Tér és Társadalom*, 10. évfolyam, 2–3. szám, 77–90.

KILIÁN István

- 1981 Adatok Berettyóújfaluba közoktatás-, könyvtár- és sajtótörténetéhez. In: Varga Gyula (szerk.): *Berettyóújfaluba története*, 339–379.

MOLNÁR Endre

- 1938 Bihar vármegye vázlatos statisztikája. In: Nadányi Zoltán (szerk.): *Bihar vármegye.* Budapest, 9–21.

NADÁNYI Zoltán

1938 A világ közepe. In: Nadányi Zoltán (szerk.): *Bihar Vármegye*. Budapest, 462–468.

NAGYSZEBENI FŐGIMNÁZIUM

1907 A Nagyszebeni M. Kir. Állami Főgimnázium értesítője az 1906–907. iskolai évről. Közli: Az Igazgatóság. Nagyszeben

NYAKAS Miklós

1981 Berettyóújfalu polgári és társadalmi élete a polgári korszakban.
In: Szerkesztő: Varga Gyula *Berettyóújfalu története*. Berettyóújfalu, 299–323.

O'SVÁTH Pál

2009 *Bihar vármegye Sárréti járás leírása*. Kiadásra előkészítette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Seres István. Budapest

ROMSICS Ignác

1999 *Magyarország története a XX. Században*. Budapest

SÁNDOR Mária

2020a Vass Jenő. <http://old.biharimuzeum.hu/muzeum/vass-jeno>
(A letöltés ideje: 2020. december 17.)

2020b Brózik Dezső. <http://old.biharimuzeum.hu/muzeum/brozik-dezso>
(A letöltés ideje: 2021. március 13.)

SIPOS Péter

2000 A XX. századi forráskiadás problémái és ajánlás a forráskiadás szabályzatára.
Fons VII. évf. 1. sz., 171–185.

SZABAD György

1979 Az önkényuralom kora (1849–1867). Katus László (szerk.): *Magyarország története 1848–1890*. VI/1. kötet. Budapest. 435–772.

SZENDREY István

1979 A derecskei uradalom kiépítése. In: Gazdag István (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 6*. Debrecen, 19–33.

1968 *Egy alföldi uradalom a török hódoltság után*. Budapest

SZIKLA Gergő

2013 Bihar vármegye egy évszázada. A közigazgatási rendszer változásainak kutatása a levéltári források és a helységnévtárak alapján.
In: Bartha Ákos–Szálkai Tamás (szerk.): *Interdiszciplinaritás a régiónkutatásban III*. Debrecen, 55–79.

- 2014 Bihar és Hajdú vármegyék és Hajdú-Bihar megye közigazgatási beosztásának története 1850–2013. In: Szálkai Tamás–Szikla Gergő–Szilágyi Ferenc (szerk.): *Bihar és Hajdú megye közigazgatási beosztásának története (1552–2013)*. Debrecen, (CD-ROM) Online elérhető: <http://data.hbml.hu/kozigazgatas/jaras.htm>
- 2016 Bihar és Hajdú vármegyék közigazgatási változásai a 19. század második felében. *Századok*, 150. évf. 5. sz., 1289–1304.

TÖRÖK Péter

- 2008 Két életrajz Gulyás Pál gyűjteményéből – Bölöni Bakó Zoltán, Brózik Dezső. *Rálátás. Zsákai helytörténeti – honismereti, kulturális tájékoztató*. IX. évf. 4. sz. (negyedik negyedév), 39–45.
- 2012 Egy új levéltári sorozat: A Hajdú-Bihari Levéltári Füzetek. *Levéltári Szemle*, 62. évf. 4. sz., 53–55.

Közgyűjteményi és kéziratári források

BM = Bihari Múzeum

BARCSAY László

- 1990–2001 *Berettyóújfalu a 30-as években. Emlékmáradékok a régi utcákról*. Barcsay-émlékiratok V. kötet. Kézirat. Bihari Múzeum Adattára. Leltári szám: BM Ad/2123-2006. (Az emlékiratok a Barcsay család történetét feldolgozó tanulmányokat tartalmazó kötet DVD-mellékletében láttak napvilágot: Sándor Mária (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve XXIII*. Berettyóújfalu, 2018)

GY. N. = Gyarapodási napló

BREI = A Berettyóújfalui Református Egyházközség Irattára

Berettyóújfalui Református Egyház halotti anyakönyvei 1915.

Berettyóújfalui Református Egyház presbitériumi jegyzőkönyvei, 1915.

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

IV.402 Bihar Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai

IV.406.b. Bihar Vármegye Alispánjának iratai. Közigazgatási iratok

IV.465.jj Nagyléta község református anyakönyvei. Születési anyakönyvek

XXXIII.10.c Berettyóújfalu nagyközség anyakönyvei. Halotti anyakönyvek

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

S = Térképtár

79 = Iratok

Felhasznált folyóiratok

8 órai újság
Az Újság
Belügyi Közlöny
Biharvármegye Hivatalos Lapja
Budapesti Közlöny
Fővárosi Lapok
Központi Értesítő
Magyar Közlöny
Múzeumi és Könyvtári Értesítő
Népszava
Orvosi Hetilap
Pesti Hírlap
Sárréti Lapok
Sárréti Újság
Tolnai Világlapja
Vasárnapi Újság

Internetes források

1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. <https://net.jogtar.hu/get-pdf?docid=87100018.TV&targetdate=&printTitle=1871.+%C3%A9vi+XVII-I.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (Utolsó letöltés: 2021.03.18.)

1848. évi IX. törvénycikk az úrbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézsma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800009.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyi%3Fpagenum%3D27> (Utolsó letöltés: 2021.03.18.)

László Bagdi – Péter Török

“Hazádnak rendületlenül”⁶⁰... Notes to the speech of a public servant marking an era

On March 15, 1898 Gyula Kerekes, Chief Notary of Berettyóújfalu gave a speech to the residents of the large village. The published speech was found in a family heritage a few years ago. There are no certain information available about the original document; the museum received a copy granted by a local folk culture professional in early 2021. The study reveals the whole text, and also highlights moments of the contemporary life of Berettyóújfalu and Gyula Kerekes himself.

⁶⁰ “To your homeland without fail”, quoted from “Szózat” (“Appeal”), a Hungarian patriotic song

Gyönyörűné Erdei Judit

ERDŐHÁTI KÁROLYNÉ SZÜRRÁTÉT-KÉSZÍTŐ HAGYATÉKA

2020 tavaszán került be a Bihari Múzeumba Erdőháti Károlyné konyári szürrátét-készítő hagyatéka. Jelen írásom az alkotót, munkáit és eszközeit kívánja bemutatni, kitekintéssel a háziipari szövetkezetek történetére is.¹

A specifikusan bihari rátétes technika eredete

A jellegzetesen magyar felsőruházat², a szűr applikált, azaz posztórátétes díszítését Biharban, Nagyváradon alkalmazták először, a 19. század végén, és innen terjedt el a megyében,³ majd a Kárpát-medence más területeire.

A bihari rátétes vagy posztóvirágos szűrök jellegzetessége, az álló nyak,⁴ az elejre rávarrott lefelé keskenyedő szecc, a specifikus rátétes technika,⁵ a szűrgalléron található három nagy bokorvirág motívum, az ún. kerek és hosszú virágok tövénél elhelyezkedő kehelylevélke. A díszítmény jellegzetes virága a szegfű motívum.⁶

A szűrt⁷ az 1930-as évektől jóformán már csak a pásztorok viselték. A megrendelések alacsony száma miatt sok szűrszabónak más munkát kellett keresnie.

A szűrszabó mesterség kihalásával a magyarországi paraszti öltözködésből a durva, szűrposztó felsőruhák végérvényesen elmaradtak. A hagyományos kézműves mesterségek léte veszélybe került. A szűrszabó mesterség átalakult, az alkotók viseleti darabok helyett lakástextilek készítésében találták meg a továbbélést. A szürrátét-készítés a szűrök díszítményét használta fel és alakította a díszítendő felülethez, formához és funkcióhoz.

A háziipari szövetkezetek

Hazánkban a kiegyezés után került a figyelem középpontjába a háziipar lehetősége, Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter idejében⁸ kezdődött meg az állami megszervezése.⁹

¹ Bemutatásom egy különleges szemszögből, a szürrátétes alkotó szemével történik.

² Gáborján 2000: 7.

³ Bihar vármegyében.

⁴ Györfly 1930: 61. A nyakas szűrt Debrecenben Széchenyi-szűrnek nevezték.

⁵ A rátétet varrógéppel rögzítik az alsó anyaghoz. Többségében a minták közeiből a felesleges részeket különösen éles ollóval eltávolítják, kimetszik.

⁶ Gyönyörűné 2014: 71–83.

⁷ Többségében posztó alapanyagból készítették.

⁸ Benő-Nagy: 2017: 7.

⁹ Iványi 2021.

A II. világháború után a szűrők mintáinak továbbéltetésében az 1945–53 közötti időszak háziiparának és népi iparművészetének alakulása töltött be fontos szerepet.

Megalakultak a háziipari felügyelőségek. 1946–1948 között működött az Országos Háziipari Tanács. 1948-ban megalakul az Állami Háziipari Részvénytársaság, amely 1949-ben átalakul Népművészeti és Háziipari Vállalattá. Felkutatták a még élő népművészeket és számukra megrendelést adtak. A népművészeti osztály mellett egy hatagú bizottság jött létre, amely elbírálta, hogy mely termék hozható forgalomba népi iparművészeti termékként. 1952-ben életre hívták a Népi Iparművészeti Tanácsot.¹⁰ A győri ankét¹¹ óta nyert hivatalos rangot a népi iparművészet fogalma.¹²

A népművészet fenntartására és korszerűsítésére számtalan kísérlet történt. 1953-ban egy minisztertanácsi rendelet életre hívta a Háziipari és Népi Iparművészeti Szövetkezetek Országos Szövetségét.¹³ Ez egy ideológiai iránymutatás volt, a népművészeti tárgyak nagy mennyiségű termelését irányozta elő. Központi raktárral és vidéki részlegekkel bedolgozói rendszert hoztak létre. Nagy előnye volt, hogy a vidéki, főleg női lakosság helyben munkához, ezáltal bevételhez jutott.

Az ötvenes években megalakuló népi díszítőművészeti alkotásokat készítő háziipari szövetkezetek ott szerveződtek, ahol még élő hagyománya volt az egykori kézművességnek. Ezek közé tartozott Berettyóújfalú és Derecske is, amelyek korábban jelentős szűrszabó központok voltak. A későbbiekben az ott alkotó nagy tudású, jó rajzkészségű, kreatív mesterek által szűrrátétes központtá váltak.

Az alkotóknak szakmai segítséget a néprajzos szakemberek nyújtottak ahhoz, hogy a kor igényének, az új követelményeknek megfelelő tárgyak készüljenek. Ezáltal váltak nagy mennyiségben gyártható árucikké, egyes tájegységi sajátosságok országosan népszerűvé. Ekkor a szűrrátétes munkákon a legáltalánosabb színösszeállítás a piros-fekete, fekete-piros, zöld-drapp, drapp-piros volt. A sajátosan bihari technika és díszítmény országosan és nemzetközi szinten is ismertté vált a népművészeti bolthálózat révén.

Ezeket a munkákat találták akkor a legkönnyebben beilleszthetőnek a lakások enteriőrjeibe. Az egykor hagyományos színhasználat megváltozott. A szűrők színvilá-

¹⁰ A Népi Iparművészeti Tanács 1953-tól hatósági jogkört kap a népi iparművészeti alkotások bírálatára (zsűrizésére) és egyes alkotók részére a népi iparművész cím adományozására.

¹¹ 1952-ben a Népművészeti (később Népművelési) Intézet és a Néprajzi Társaság vándorgyűlése, ahol a népi díszítőművészetről tanácskoztak a szakemberek.

¹² Fekete 1983: 7–9.

¹³ Röviden: HISZÖV; 1953-ban 109 népművészeti és háziipari szövetkezet tartozott hozzá.

gától már jelentősen eltér a szűrkrét színpárosa, vagy színhármasa.¹⁴ Az alapanyag is megváltozott. Kizárólag filcet használtak az alapnak és a rátétnek is. A szűrökhöz hasonlóan a rátét vékonyabb, míg az alap vastagabb filcből készült.¹⁵

A munka kezdetben másolásból állt. Az új forma és funkció miatt azonban a díszítmény szerkesztésében is változtatásokra volt szükség.¹⁶

A háziipari szövetkezetek dolgozói közül hamar kiemelkedtek azok, akik a tervezésben is jeleskedtek,¹⁷ új motívumkombinációkat hoztak létre.¹⁸ A népművészet fejlesztése terén kimagasló eredményeket elért népművészek munkásságuk elismerésül a Népművészet Mestere címet és jelvényt kaphatták meg.¹⁹ A szűrők díszítményét legkreatívabban a derecskei **id. Erdei Lajos** és **ifj. Erdei Lajos**, a berettyóújfalui **Mezei András**,²⁰ illetve a Budapesten dolgozó **Tóth Lajos**²¹ alkalmazta.²²

A speciálisan bihari posztómetszett szűrők mintavilága és technikai megoldásai általuk maradhattak fenn az utókor számára.²³ Segítségükkel jelentős számú tanítvány sajátította el a szűrkrét-készítést. Sokan sokfelé alkottak, kísérleteztek. Ezek az évtizedek a népművészet megőrzésének, életben tartásának és továbbélésének útkereső időszaka volt. Erre, az 1958-ig tartó időszakra esik a népi iparművészet széles körű elterjedése.²⁴

A specifikusan derecskei jellegzetesség

Minden alkotónak a munkájában vannak egyéni jellegzetességek, egy-egy kedvelt motívum, színhasználat, mintaelrendezés. Így volt ez az **Erdei család** esetében is. Egy sajátos derecskei jellegzetességet, új virágformát alakítottak ki. Ezt a mintát az alkotó szabadsága, leleményessége és újító törekvés hozta létre.

Még **Kis Zsigmond** derecskei szűrőszabó rátétes szűrjein, díszítményében ún. kehelylevélkés szegfűket találunk. Akárcsak kezdetben **ifj. Erdei Lajos** minta-

¹⁴ Az aláakásos technikánál jelenik meg a két anyag között egy harmadik színű filc anyag.

¹⁵ Mivel a filcet a posztóval ellentétben nem szőtték, hanem géppel nemezelték, szükséges volt az, hogy az alsó rész erősebb, vastagabb legyen a felsőtől.

¹⁶ Gyönyörűné 2019: 110.

¹⁷ Ilyen volt például Gyenei Józsefné. Varga 1973: 3.

¹⁸ Az ő tudásukat népi iparművész címmel ismerték el.

¹⁹ 1953-as minisztertanácsi rendelet.

²⁰ V. Szathmári 2002: 21.

²¹ V. Szathmári 2002: 23.

²² Korszakalkotó tevékenységükért mindannyian megkapták a Népművészet Mestere kitüntetését.

²³ Gyönyörűné 2017: 144.

²⁴ Fekete 1983: 8.

gyűjteményében, a kehelylevélkét kívülre, majd később belülre varrta a virág tövekhez.

Újítás, hogy a virágokat – a kehelylevélke elhagyása miatt – teljesen körbeoleli egy cakkzor. Így a szegfű, mint bihari rátétes díszítmény fő motívuma, új formában jelenik meg.²⁵

Ez a bihari rátétminta az oktató, tudásátadó tevékenység következtében, a helyi jellegzetességből országosan ismert specifikummá vált.

Ifj. Erdei Lajos²⁶ tanítványai később a saját alkotásaikon a mesterük sablonjainak méretét, virágformáit, jellegzetes térkitöltési módjait használták. A Bihari Múzeum gyűjteményébe most került tárgyegyüttesen, mind a virágformákon, mind a szerkesztési módokon, a sablonokon, valamint a szín- és formahasználatban felfedezhetjük ifj. Erdei Lajos hatását.

Erdőhāti Károlyné szűrrátétes alkotói munkássága

Erdőhāti Károlyné Vezendi Erzsébet néven 1940. augusztus 19-én született Derecskén, „egyszerű paraszti család negyedik lánygyermekéeként.”²⁷ „Már kislány korában jól megtanulta a varrógép kezelését és szerelését is. Általános iskolai tanulmányai után kitanulta az angol–francia női szabó mesterséget.”²⁸ A szakmunkásvizsga után nem tudott elhelyezkedni. Ebben az időszakban indított ifj. Erdei Lajos²⁹ szakkört. Itt tanulta a szűrrátét-készítés fortélyait. Elsajátította a sablonkészítést, varrást és metszést. Mestere tehetségesnek tartotta, ezért segítette a mesterség apró szakmai fogásai-ban is.

1960-ban Konyárra költözött, majd itt ment férjhez.³⁰ Olyan sikere volt a munkái-nak, hogy felhagyott a női szabó mesterséggel, és mestere javaslatára jelentkezett a Népművészek Háziiipari Szövetkezetébe bedolgozó-nak.³¹ 1964-től 20 évig volt főállá-sú bedolgozó.³² Kezdetben kisebb darabokat küldtek neki a központból, ahogy fejlődött, egyre nagyobb tárgyakat készített.

²⁵ Ilyen virágok láthatók az Erdei Lajos által készített, alá-akásos díszpárnán. Leltári szám: BM I.2014.106.

²⁶ V. Szathmári 2002: 25.

²⁷ Barta Imre: *Javaslat a „néhai” „Erdőhāti Károlyné szűrrátétes munkássága és emlékei Konyárról Települési Értéktárba történő felvételéhez.* Konyár, 2017. október 16.

²⁸ Részlet a 2010. október 29-i kiállítási meghívóból.

²⁹ Ifj. Erdei Lajosnak néhány munkája már található a Bihari Múzeumban.

³⁰ 1961-ben kötött házasságot Erdőhāti Károllyal.

³¹ Konyár Község Önkormányzat Települési Értéktár Bizottsága Iktatószám: KON/152-1/2019/ jegyző-könyv

³² Akkori címe: Budapest V. Kecskeméti u 13.

A szövetkezet központjából postán³³ érkezett havonta az előre kiszabott, esetenként kiütött varrnivaló, az alkotók a varrás és metszés után a készterméket szintén postán küldték vissza.

A szövetkezet a bedolgozók munkájának minőségére nagy figyelmet fordított: a munkatársak időről időre meglátogatták és személyesen ellenőrizték a bedolgozók alkotásait.

Konyáron több családnak is jelentett jövedelemkiegészítést a bedolgozói munka.

Erdőháti Károlyné kedvtelésből saját tervezésű falvédőket, lakástextileket készített magának. Mivel igényes, szép alkotások születtek, a háziipari szövetkezetnél javasolták, hogy bíraltassa azokat. Erre azonban nem került sor. Tehetségét bizonyítja, hogy munkáinak minősége miatt 1970. november 5-én, még így is népi iparművész³⁴ elismerést kapott³⁵ a Magyar Művelődési Intézettől.³⁶ (I. tábla 2. kép)³⁷ Erről az értesítést néhány nappal később meg is kapta (I. tábla 1. kép).

Eszközei a kisolló, a cakkos olló és egy speciális varrógép voltak. Leggyakrabban a derecskei szív, dohánylevél, szegfű és kör mintákat használta.

Munkamódszeréről így nyilatkozott a helyi újságnak: *„elgondolom, milyen lesz az elkészült terítő, milyen motívumokat teszek majd bele, s az hogy áll össze egy egészzé. Aztán le is rajzolom. Először megkeresem az anyag közepét, onnan indulok ki. Aztán kis sablonok segítségével elkészítem az anyagra a tervet, majd körbe vágom azt kisollóval, de úgy, hogy a motívumok »fogják« egymást. Ezt előbb a nagyobb alapra, a valódi terítőre ráfercelem, utána pedig a szűrrátét varrásához beállított varrógéppel rávarrom, végül a szegélyét – illetve ahol még szükséges – a cakkos ollóval körbe vágom.”*³⁸

Erdőhátiné Erzsike néni megrendelésre is dolgozott. Leggyakrabban használati tárgyakat készített. Párnahuzatot, kisebb terítőket, szemüvegtokokat, zsebkendőtartókat, ballagótarisznyákat, falvédőket, mellényeket, napló- és fényképalbum-borítókat.

³³ Postacím: Népművészek Háziipari Szövetkezete, Érd, Parkváros

³⁴ Domanovszky–Varga 1973 (népi iparművészek jegyzéke)

³⁵ Népi iparművész igazolványszáma 0371. Érvényesítések 1993, 1998, 2003. Valószínűleg volt korábbi is, mert amikor az igazoló pecsétek száma már nem fér a nyomtatványba, az alkotó új igazolványt kap.

³⁶ 1/1992-es NKM rendelet 3. § (2) bekezdése alapján.

³⁷ Az utókor számára jelentős, hogy Erdőháti Károlyné szűrrátét szakágban kapta a népi iparművész címet. Ugyanis később már csak *hímző* szakágban ítélték oda a szűrrátét-készítő népi iparművész címet. Jelenleg is hímzőként lehet elnyerni a Népi Tárgyalkotó Iparművész elismerést. Az elmúlt évtizedek szervezeti változásai miatt, ma már a Hagyományok Háza Népi Iparművészeti Osztályánál kérelmezhető, adott feltételek teljesítése után a cím.

³⁸ Konyári Hírmondó 2006/1.

A legkedvesebb tárgya a családi fényképalbumuk borítója volt, amin nagyon sokat dolgozott. „*Azt hiszem, azért áll ez a legközelebb a szívemhez, mert tanítómra, Lajos bácsira emlékeztet, az ő felügyelete és irányítása alatt készült el. S ő volt az is, aki az album hátuljára a monogramomat belehímezte.*”³⁹

Erdőhátiné továbbadta tudását. Helybeli tanítványa Nagy Sándorné Budai Jolán volt.⁴⁰

Mivel a szövetkezet által biztosított fizetés nem volt jelentős,⁴¹ egy időre abbahagyta a bedolgozói munkát és varrodát nyitott, ahol munkásruhákat varrtak. De a szíve a szűrrátétéhez húzta.

Felkérésemre Sárádon, a Kossuth Lajos Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola szűrrátétes tanulóinak egyik vizsgáján a vizsgabizottsági elnöki tisztét töltötte be egy alkalommal 1998-ban.

2010-ben bekövetkezett halála után családja Konyáron rendezett munkáiból kiállítást, amelyben saját tervezésű, a család használatára készült és a családtagok által megőrzött munkák mellett a település lakóinál fellelhető darabok is helyet kaptak. Az eseményről a Hajdú-bihari Napló 2010. október 30-i számának első oldalán egy rövid képes hír jelent meg.

A kiállítás átfogó képet nyújtott az alkotó munkásságáról. *(kihajtható színes melléklet)*

Konyáron is, mint bárhol más településen, fontos megélhetési forrást jelentettek a háziipari szövetkezetek.⁴² Itt is főleg nők voltak a bedolgozók, akik mellékállásban vagy főállásban végezték ezt a tevékenységet. A szövetkezetnek Erzsike nénivel egy időben Major Vince és felesége, Nagy Gyula és felesége dolgozott még, majd egyre többen lettek. Nagy Gyula oktatói munkája által növekedett a bedolgozók száma.⁴³

Az az ismeretanyag azonban, amit a szűrrátét-készítés terén a szövetkezet keretén belül az egyes alkotók továbbéltettek, fennmaradt és igen gazdag formában él tovább.⁴⁴

Erdőhátiné Erzsike néni munkássága elismerését jelenti azt, hogy 2019-ben felvételt nyert a konyári értéktárba.⁴⁵

³⁹ Konyári Hírmondó 2006/1.

⁴⁰ Erdőhátí Imréné, Sáránd szóbeli közlése.

⁴¹ Több akkori bedolgozó, vagy még élő hozzátartozója egybehangzó véleménye volt. Pl.: Major Vincéné, Fekete Zoltánné.

⁴² Különösen a téli időszakban.

⁴³ 10 tanítványról vannak adatok.

⁴⁴ Gyönyörűné 2017: 143.

⁴⁵ 8/2019 (V.20) sz. *TEB hat. „néhai” Erdőhátí Károlyné szűrrátétes népi iparművész munkássága, emlékei Konyárról a helyi értéktárba történő felvételre.*

A hagyaték bemutatása

Erdőháti Károlyné hagyatékából az alább részletezett tárgyegyüttes került be a Bihari Múzeum gyűjteményébe 2020. év májusában az alkotó lányától, **Erdőháti Erzsébettől**, részben vásárlás,⁴⁶ részben ajándékozás útján.

Erzsike néni mesterének, ifj. Erdei Lajosnak néhány munkája már található a múzeum textilgyűjteményében.⁴⁷ (*III. tábla 1. kép*) Az intézmény célja, hogy a szúrrátét későbbi továbbélésének idejéből, az 1960-as–70-es évekből, a tanítványoktól is minél több gyűjteményi darabot szerezzen be annak érdekében, hogy minél jobban megismerjük a hagyományörzésnek és tudásátadásnak ezt az időszakát. Ehhez a célhoz nagymértékben hozzájárul Erdőháti Károlyné hagyatékának most megvásárolt része.

A műtárgyak gyűjteménybe kerülésével immáron a „bihari specifikumnak” mondható szúrrátét-készítés jelentős emlékeit őrzi Bihar területi múzeuma.

Az egész megvásárolt textilanyag 1961 és 2000 között készült különböző funkciójú darabokat tartalmaz (összesen 14 tétel 22 darab). Ezenkívül az alkotó leánya 3 tételnyi (9 darab) munkát ajándékozott a múzeumnak. Anyaguk filc, Rába nemez. A szintén fennmaradt, szúrrátét-készítésnél használt eszközöket pedig ajándékba kapta meg a múzeum.⁴⁸

I. Erdőháti Károlyné munkái

*1. Fekete alapon piros rátétes falvédő*⁴⁹ a teljes felületen nyers színű aláakással. Az alapszín keskeny sávja keretezi a teljesen kitöltött rátétes felületet, amelyben jellegzetesen derecskei ú. n. kerek és hosszú virágos motívumok⁵⁰ találhatóak. Szélén körben 8 centiméteres sávban koszorúval szegélyezett sorminta: a cakkos inda között hullámvonalban hosszú virágok hajladoznak. A fő motívum két egymás melletti rombusz koszorúmintából van formázva, benne és körülötte derecskei kerek és hosszú virágok, cakkos levelű és virágú szegfűk. A rombuszok közötti területeken visszatérő motívum a hullámvonal. A falvédő széle félköríves szélcakkozóval van formázva. Mérete: 190x60 cm, készítési ideje: 1970-es évek eleje. (*III. tábla 2. kép*)

⁴⁶ A vásárlást a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjteményi Kollégiumának pályázata tette lehetővé.

⁴⁷ Leltári szám: BM I.2014.106.

⁴⁸ Köszönetet mondok Erdőháti Erzsébetnek a hagyaték megőrzésért és a segítségért, *Kállai Irénnek*, a Berettyó Kulturális Központ igazgatójának és *Török Péternek*, a Bihari Múzeum vezetőjének, hogy lehetőséget biztosítottak a kutatásra. Külön köszönettel tartozom *dr. V. Szathmári Ibolya* etnográfusnak, a Déri Múzeum nyugalmazott igazgatójának, *dr. Krajczárné Sándor Mária* etnográfusnak, a Bihari Múzeum főmuzeológusának és *Szűcs Endre* múzeumi munkatársnak a munkám során nyújtott messzemenő szakmai segítségért és támogatásáért és a végtelen türelmükért.

⁴⁹ Leltári szám: BM. I.2020.1.

⁵⁰ A bihari és derecskei motívumok fajtáira, elnevezéseire lásd: Gyönyörűn 2019.

2. *Kék alapon fehér rátétes terítő.*⁵¹ Körben a díszítmény szélén 8 centiméteres sávban levelezett koszorúmotívumos sorminta található. Két sor koszorú között hullámvonalban koszorú, amely a sarkokból indul és az oldalak közepén összetalálkozva kapcsolódik össze. Ebből a koszorúból levelek és derecskei hosszú virágok hajladoznak. A terítő közepén a fő motívum a rombusz, benne négy dohánylevél, amelynek széle koszorúminta, belső részüket derecskei hosszú virágok: cakkos levelű bimbós szegfűk foglalják el. A dohányleveleket farkasfog szegélyezi. A sorminta és a rombusz közötti részeket nem töltötték ki. Az alap szélét cakkos ollóval díszítették. Különleges alkalomra, keresztelőre készült. (IV. tábla 1. kép) A hagyaték legkorábbi darabja, 1961-ben készült. Mérete: 90x67 cm.

3. *Zöld alapon drapp, hat darabos szekrény terítőszett,* jellegzetes derecskei szegfűs motívumokkal, készítési ideje: 1970-es évek eleje.

*Az első darab*⁵² szélén körben levelezett koszorúmotívumok 8 centiméteres sávban, a sorminta között hullámvonalban koszorúmotívum, ezek között derecskei hosszú virágok. Mind a négy oldalon a sorminta töve két virág közül indul ki az oldal közepén, és a sarkoknál folytatódik irányt váltva. A terítő közepén a fő motívum élére állított négyzet, benne szív formában derecskei hosszú virágok (szegfűk) koszorúmintával szegélyezve. A négyzet széleit szintén koszorúsor zárja le. A sorminta és közép-motívum közötti tér kitöltetlen. A terítő szegélye szélezővel, félköríves szélcakkozással van kialakítva. Mérete: 62x64 cm. (V. tábla 1. kép)

*Két téglalap alakú, azonos mintájú és szerkesztésű terítő,*⁵³ szélén 5 centiméteres sávban kívül koszorúmotívum, belül farkasfog szegély között derecskei kerek és hosszú virágok, szegfűk, amelyek egy leveles indából indulnak ki és a virág fejével kifelé néznek. A sarkoknál egy-egy hosszú virág. A felület közepén nincs fő motívum. A terítő szegélye félköríves szélcakkozással van kialakítva. Mérete: 35x46 cm, illetve 37x43 cm. (V. tábla 2–3. kép)

*A futó*⁵⁴ szélén körben 5 cm-es sávban kívül koszorúmotívum, belül farkasfog szegély között derecskei kerek virágok. A sarokmegoldás cakkos levél. A terítő közepén nincs fő motívum. A terítő szegélye félköríves szélezővel kialakítva. Mérete: 51x27,5 cm. (V. tábla 4. kép)

A kor jellegzetes bútora a tükrös szekrény, amelyet *két négyzet alakú terítő* díszített közepén drapp rátéttel.⁵⁵ A négyzet alakú terítőknél élére állított díszítmény: négy de-

⁵¹ Leltári szám: BM. I.2020.2.

⁵² Leltári szám: BM. I.2020.3.1.

⁵³ Leltári szám: BM. I.2020.3.2–3.

⁵⁴ Leltári szám: BM. I.2020.3.4.

⁵⁵ Leltári szám: BM. I.2020.3.5–6.

recskei hosszú virág, amely egy töből fakad. A terítő szegélye félköríves szélezővel kialakítva. Mérete: 21x21 cm, illetve 20x20 cm. (V. tábla 5. kép)

4. *Terítő fekete alapon piros rátéttel, fehér aláakással.*⁵⁶ Az aláakás csak a leveles koszorúk alatt jelenik meg. A cakkozott fekete szélét kivéve felülete teljesen kitöltött rátéttel, tipikus derecskei kerek és hosszú virágos motívumokkal: cakkozott levelű és virágú szegfűkkel. Körben 8 centiméteres sávban sorminta, leveles aláakott koszorúval szegett, közöttük hullámvonalban szintén leveles aláakott koszorú, amelyből hosszú virágok és levelek nőnek ki. Fő motívuma középen 4+2 szíves elrendezésű koszorúmotívumban, bennük két kerek és egy hosszú virág helyezkedik el. A terítő szegélye félköríves szélezővel kialakítva. Mérete: 45x95 cm, készítési ideje: 1970-es évek vége. (IV. tábla 2. kép)

5. *Futó fekete alapon piros rátéttel,*⁵⁷ a koszorúminta alatt fehér aláakással. Felülete teljesen kitöltött rátéttel, jellegzetes derecskei kerek és hosszú virágos motívumokkal, szegfűkkel. Szélén körben 7 centiméteres sávban sorminta, amely mindkét oldalon levelezett koszorúval szegett, közöttük hullámvonalban leveles koszorú, amelyből derecskei hosszú virágok nőnek ki az indák mellett. Fő motívuma két egymás melletti rombusz farkasfog motívumban, benne és körülötte egy központi töből fakadó derecskei kerek és hosszú virágok. Keskeny széle cakkozott. Mérete: 101x43,5 cm, készítési ideje: 1970-es évek vége. (VI. tábla 1. kép)

6. *Barna alapon drapp rátétes díszpárna.*⁵⁸ A barna széléin kívül teljes felső felülete rátéttel kitöltött: hullámvonalban elhelyezkedő zárt, levelezetlen koszorúminta között derecskei kerek és hosszú virágok. Fő motívuma középen levelezett koszorúval kialakított, rombuszban elhelyezett szív, benne két kerek és egy hosszú cakkos levelű és virágú szegfű. A rombusz és a szív közötti területet a szív felső részéből kiinduló indák, levelek és virágok töltik ki. Jellegzetes a szív feletti keretezett levélminta. Mérete: 36x50 cm, készítési ideje: 1990-es évek. (VI. tábla 2. kép)

7. *Kétoldalú díszpárna*⁵⁹ fekete alapon piros rátétes, teljes felületen kitöltve. A két oldala különböző időben, különböző mintával készült.

⁵⁶ Leltári szám: BM. I.2020.4.

⁵⁷ Leltári szám: BM. I.2020.5.

⁵⁸ Leltári szám: BM. I.2020.6.

⁵⁹ Leltári szám: BM. I.2020.7.

1. *oldal*: A virágok és a levelezett koszorú alatt nyers színű aláakással, jellegzetes derecskei kerek virágos-bimbós szegfűs motívum 4+2 szíves elrendezésben koszorúmintával szegélyezve, derecskei kerek és hosszú virágos motívumokkal kitöltve. Készítési ideje: 1970-es évek. (VII. tábla 1. kép)

2. *oldal*: Középen levelezett koszorúból szerkesztett rombuszban szintén leveles koszorújú szív motívum. Levarrott széllel, amely nyargalással van szegélyezve. A felület derecskei kerek és hosszú virágos motívumokkal, azaz kinyílt cakkos levelű és virágú szegfűvel vannak kitöltve. Készítési ideje: 1980-as évek. Mérete: 67x92 cm. (VII. tábla 2. kép)

8. *Zöld alapon drapp rátétes mellény*⁶⁰, három részből van varrva. Karöltőjénél, nyakánál, mellrész záródásánál és alján körbe futó farkasfog motívum levarrott széllel. Elején és alján 5,5–8,2 centiméteres sávban, két széle felé keskenyedő sorminta, körben a farkasfog mellett, hullámvonalban futó zárt koszorú között derecskei kerek és hosszú virágok, szegfűk. A háta közepén álló, levelezett koszorúval keretezett dohánylevél motívum, mellette szimmetrikusan a sorminta egy részlete. Készítési ideje: 1970-es évek. Mérete: H: 58 cm. (VIII. tábla 1–2. kép)

9. *Fekete szövet miniszoknya*,⁶¹ alján piros filc rátéttel. Derekánál fekete műanyag gombbal és arany színű fémcipzárral záródik. Alján 6 centiméter szélességben álló sorminta, a farkasfog felett kerek virágos, leveles díszítés: a virágok párosával egy-többől indulnak. Méret: H: 43,5 cm, sz (derék): 35 cm, alja: 53 cm. (VIII. tábla 3. kép)

10. Különleges darab a 6 részből összeállított, barna alapon drapp rátétes sapka. Széle levarrással megerősített.⁶² Díszítése egy részben cakkozott dohánylevélben derecskei kinyílt szegfű, hosszú virág motívum. A részek összevarrásánál, a tetején drapp filcből kialakított dísz, amely a megerősítést is szolgálta. *A mester, Erdei Lajos jellegzetes tárgytipusa*. Átmérő (alja): 18 cm. (VII. tábla 3. kép)

11. A ballagótarisznyák két színváltozata is megtalálható a hagyatékban. Az egyik *fehér alapon piros rátétes ballagótarisznya*⁶³ piros zsinórral, alján piros filcből készült rojttal. Felső részén középre rendezett virágmotívum: három derecskei bimbós rózsale-

⁶⁰ Leltári szám: BM. I.2020.7.

⁶¹ Leltári szám: BM. I.2020.9.

⁶² Leltári szám: BM. I.2020.10.

⁶³ Leltári szám: BM. I.2020.11.1.

vél hosszú virággal. Mérete: 14,5x 6 cm (elöl, rojttal), zsinór hossza: 104 cm. (IX. tábla 1. kép)

A piros alapon fehér rátétes ballagótarisznya⁶⁴ fehér zsinórral, alján fehér filcből készült rojttal. Felső részén jobb oldalra rendezett virágmotívum, két derecskei bimbós rózsalevél hosszú virággal és egy keretezett levéllel, amely így egy szegfű virágfejnek is megfelel. Méret: 14,5x15 cm (elöl, rojttal), zsinór hossza: 105 cm. (IX. tábla 2. kép) Mindkét esetben a rojtok anyaga utólag lett rávarrva és cakkos ollóval bevágva.

12. További egy ballagótarisznyát⁶⁵ ajándékba kapott a múzeum, ami egy piros alapon fehér rátétes darab, felső részén középre rendezett virágmotívum: három derecskei kerek virág. Széle cakkozott. Mérete: 14,5x16 cm, zsinór hossza: 96 cm. (IX. tábla 3. kép)

13. Kis futó⁶⁶, barna alapon drapp rátétes. A virágminták mérete eltérő, a hely mérete miatt. Farkasfog keretben derecskei szegfűs kerek és hosszú virág motívumok. Egy középpontból kiinduló elrendezésű. A középső négy hegyével befelé álló hosszú virág. A terítő széle cakkozott, az alap nagyobb a rátétnél. Méret: 19x24 cm. (VIII. tábla 4. kép)

14. Drapp alapon sötétzöld rátétes díszítésű naplóborító⁶⁷ derecskei kerek és hosszú virágos motívumokkal. Csak az eleje díszített. Középen azonos színű megerősítésként könyvgerinc varrással. A fedőlap szélei körben zárt koszorúval keretezettek. Középen a négy virág egy tőből fakad. Körülöttük leveles indás szövvényben elhelyezkedő kerek és hosszú virágos szegfű motívumok, amelyek alul és felül két-két összehajló hosszú virággal a téglalap alapformában egy ovális alakzatot hoznak létre. Megerősített széllevarrással. Iskolai osztálynapló díszborítása céljára készült. Mérete (előlap): 21x29 cm. (IX. tábla 4. kép)

15. Egy adott felület térkitöltésének több módja lehet. Erre jó példa a három szemüvegtok. (X. tábla 1–3. kép)

A barna filcből készült ovális alakú szemüvegtok⁶⁸ felső felületén drapp rátétes díszítés farkasfog hullámvonal mellett elhelyezve: két derecskei bimbós szegfű kerek és egy hosszú virág. A minta a felső rész teljes felületét betölti. Méretei: H.: 17 cm, Sz.: 8,6 cm.

⁶⁴ Leltári szám: BM. I.2020.11.2.

⁶⁵ Leltári szám: BM. I. 2020.11.3.

⁶⁶ Leltári szám: BM. I.2020.12.

⁶⁷ Leltári szám: BM. I.2020.13.

⁶⁸ Leltári szám: BM. I.2020.14.1.

A kék filcből készült ovális alakú szemüvegtok⁶⁹ felső felületén a fehér rátétes díszítés cakkozott hullámvonal mellett két derecskei bimbós szegfű kerek és egy hosszú virág. A minta a felső rész teljes felületét betölti. Méretei: H.: 17,1 cm, Sz.: 8,5 cm.

A fehér filcből készült ovális alakú szemüvegtok⁷⁰ felső felületén a drapp rátétes díszítés egy derecskei bimbós szegfű kerek és három hosszú virág. A minta a felső rész teljes felületét betölti. Méretei: H.: 17,1 cm, Sz.: 9,5 cm.

Mind a három szemüvegtok szélét cakkos ollóval vágják körül.

16. Szintén ajándékba kapta a múzeum a 7 darabos *poháralátétszettet*,⁷¹ amelynek a legnagyobb darabja a barna alapon drapp rátétes kis, négyzet alakú *terítő*. Díszítése: levelezett koszorúminta keretben derecskei szegfűs hosszú virág motívumok. Középső motívuma kerek, négyágú szegfű cakkos koszorúmintában, mellette a terítő négy sarka felé mutató levelekkel, benne négy, hegyével kifelé álló hosszú virág. A terítő széle félköríves szélezővel kialakított. Mérete: 28x28 cm.

Ehhez a terítőhöz tartozik 6 darab barna alapon drapp rátétes, kis kerek *poháralátét*. Díszítésük: kerek, négyágú szegfű befelé cakkos koszorúmintában, széleik cakkozottak. Méret: átmérő: 9,5–10 cm (*X. tábla 4–5. kép*)

17. Az utolsó, ajándékként bekerülő munkadarab egy *kis futó*,⁷² téglalap alakú, barna alapon drapp rátétes mintával. Díszítése: farkasfog keretben derecskei szegfűs hosszú virág motívumok. Középső motívuma két kör, benne szegfű levelezett koszorúmintában, mellettük a terítő négy sarka felé mutató levelekkel, benne négy, hegyével kifelé álló hosszú virág. A terítő széle félköríves szélezővel kialakított. Méret: 38x19 cm. (*X. tábla 6. kép*)

II. Erdőhúti Károlyné eszközei

1. *Sablonok mintaszerkesztéshez*: 17 darab alumíniumlemez fémsablon (15 darab kerek⁷³ különböző méretben, 4–15 centiméter átmérőjűig, gyári méretjelzéssel (*XI. tábla 1. kép*), illetve két négyzet alakú, lemezből kivágott⁷⁴), továbbá 34 darab házi készítésű papírsablon.⁷⁵ Az utóbbiak között megtalálhatók egy papucs alakú tűpár-

⁶⁹ Leltári szám: BM. I.2020.14.2.

⁷⁰ Leltári szám: BM. I.2020.14.3.

⁷¹ Leltári szám: BM. I.2020.15.1–7.

⁷² Leltári szám: BM. I.2020.16.

⁷³ Leltári szám: BM. I.2020.20.1–15. A sablonok nagy száma a nagy mennyiségű sorozatgyártásra utal.

⁷⁴ Leltári szám: BM. I.2020.16–17.

⁷⁵ Leltári szám: BM. I.2020.21.1–34.

na felső része, dohánylevélformák (XI. tábla 2. kép), bokorvirágsablonok, az Erdei Lajos-féle sapka egy-egy cikkejének alaklemeze (XI. tábla 3. kép), méret szerint, továbbá a mellények elejének nagyobb mintasablonjai (XII. tábla 1. kép). Ezekon kívül a gyűjtemény tartalmaz sarok- és belső megoldásokat különböző méretben. Egy kokárda alakú papírsablon különösen érdekes, máshol még nem talákoztam ezzel a sablonformával.

2. Szerszámok: 2 darab ún. csipkéző olló,⁷⁶ 2 darab fém szélcakkozó (XII. tábla 2-3. kép),⁷⁷ illetve egy nagy körző (XII. tábla 4. kép).⁷⁸

A felsorolt tárgyak mind a szűrrátét-készítés nélkülözhetetlen munkaeszközei. Megkönnyítik a pontos, szabályos munkát, segítenek, abban, hogy kevesebbet kelljen mérni. Előnyük a tartósság, újra felhasználhatóság.

A hagyaték sokféle típusú tárgya jelentős betekintést ad az alkotó tevékenységébe, szakmai életútjába. A mesterség szinte minden fontos eszközét tartalmazza. Jelentőségét az adja, hogy az eszközök nagyon fontos láncszemet képviselnek a szűrők motívumvilágának továbbélésében.

III. Korabeli okmányok, dokumentumok

1. Népi iparművész igazolvány és értesítés, amelyen a Háziipari Szövetkezet emblémája és címe is megtalálható. (I. tábla 1–2. kép)

2. A Konyári Hirmondó cikke 2006-ból archív fotókkal és fontos életrajzi adatokkal.

3. A Szövetkezet tervezője⁷⁹ által készült, zsúrizett mintadarabok *munkafotói*,⁸⁰ amelyek kész darabokat: többek között kisebb-nagyobb futókat, nagypárnahuzatot, fotóalbum-borítót ábrázolnak. (XIII. tábla) A képek alapján és a kiszabott alapanyagokra varrta rá és metszette ki a mintákat a bedolgozó.

Összegzés

Mezei András és Erdei Lajos szűrszabó mesterek úgy alakították át a szűrők rátétdíszítményeit, hogy a motívumok teljes rendszerét megőrizték és az új formának, funkciónak megfelelően továbbfejlesztették azokat. Munkásságuk felbecsülhetetlen

⁷⁶ Leltári szám: BM. I.2020.19.1–2.

⁷⁷ Leltári szám: BM. I.2020. 18.1–2.

⁷⁸ Leltári szám: BM. I.2020.17.

⁷⁹ Külön erre a célra, sorozatgyártás terveinek készítésére alkalmazott személy.

⁸⁰ A készítendő munkadarab fotója.

értéket képvisel, amelyet tanítványaik továbbadtak és széles körben elterjesztettek a Háziipari Szövetkezet bedolgozói és bolthálózata által.

Erdőháti Károlyné a specifikusan bihari rátétdíszítmény derecskei jellegzetességét sajátította el és adta tovább. Tehetsége és a mesterség szeretete által lett bedolgozó, majd kedvtelésből alkotott még nyugdíjasként is. A család értékmegőrző hozzáállása is példaértékű. A nekik köszönhető hagyaték által kapunk teljes, hiteles képet Erdőhátiné Erzsike néni alkotói munkásságáról, valamint a háziipari szövetkezetek értékközvetítő és megőrző tevékenységéről, arról az időszakról, amikor a szűrrátét-készítés virágkorát élte.

Irodalom

BENŐ-NAGY Réka

2017 *Bedolgozott idők. A Debreceni Háziipari Szövetkezet Nádudvari Szűrrátétes Részlegének története. „Szülőföldünk, Nádudvar Öröksége és Jövője”*
Alapítvány

DOMANOVSKY György–VARGA Marianna

1973 *Népi iparművészet 1953–1973.* Magyar Nemzeti Galéria, Népi
Iparművészeti Tanács, Háziipari és Népi Iparművészeti Szövetkezetek
Országos Szövetsége Révai Nyomda, Budapest

1983 *Mai magyar népi iparművészet.* Képzőművészeti Kiadó, Budapest

FEKETE Aladárné (szerk.)

1983 *A magyar népi iparművészet harminc éve* (kiállítási katalógus). Budapest

GÁBORJÁN Alice

2000 *Cifraszűrök.* Néprajzi Múzeum, Budapest

GYÖNYÖRÚNÉ Erdei Judit

2014 *Rátétes cifraszűrök a Bihari Múzeum gyűjteményében.* In: Sándor Mária
(szerk.): A Bihari Múzeum Évkönyve XVII–XIX. Berettyóújfalu. 71–94.

2017 *Szűrrátét díszítésű tárgyak a Bihari Múzeum textilgyűjteményében.*
In: Sándor Mária (szerk.): A Bihari Múzeum Évkönyve XX–XXII.
Berettyóújfalu, 139–168.

2019 *A bihari rátétes szűrök motívumainak változása a rátétdíszítmények
továbbéltetésében a Bihari Múzeum gyűjteménye alapján.* In: Sándor Mária
(szerk.): A Bihari Múzeum Évkönyve XXIV. Berettyóújfalu, 95–126.

GYÖRFFY István

1930 (2004) *Magyar népi hímzések. A cifraszűr.* Karcag, a szerző kiadása.
(Reprint kiadás: Nap Kiadó Kft.)

IVÁNYI Krisztina

2021 *A háziipar szerepe a vidéki lakosság foglalkoztatásában.*
http://www.szovetkezetikutato.hu/letoltes/kozlesre_01.pdf
(A letöltés ideje: 2021. 04. 30.)

V. SZATHMÁRI Ibolya

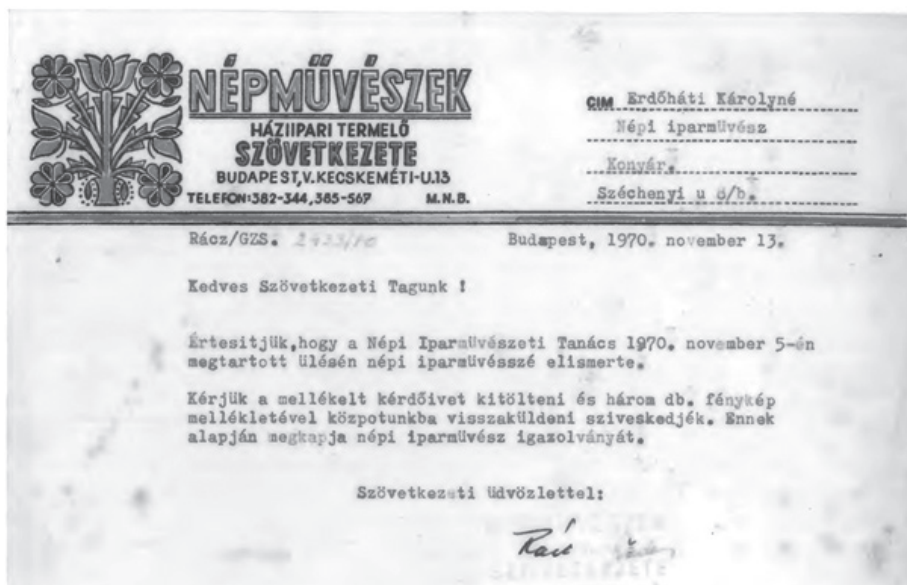
2002 *A szürkészítés, szűrhimzés, szürszabó mesterség, szürrátét.*
In: *Élő népművészet Hajdú-Bihar megyében I. A népművészet mesterei.*
Debrecen, 13–29.

Judit Gyönyörűné Erdei
Heritage of Károlyné Erdőháti, felt overlay maker

In spring 2020 a larger collection of objects were received by Bihari Museum, which is a significant part of the heritage of Károlyné Erdőháti, felt overlay maker folk artist. These objects purchased are wall carpets, tablecloths of various sizes and shapes and clothing items all designed by herself. Also numerous patterns and tools were granted by the daughter of the deceased.

This study is intended to introduce these objects and the artist behind. Károlyné Erdőháti learned felt overlay making from Lajos Erdei, felt coat tailor from Derecske. Her passion for this handicraft and talent let her become an outworker of the Homecraft Association of Folk Artists. She was also awarded the folk artist title. In this study the author analyses the items of the heritage, and we can also gain insight to the decades of the artist's life, and understand the so called "outworker" activities of the national homecraft association.

I. tábla

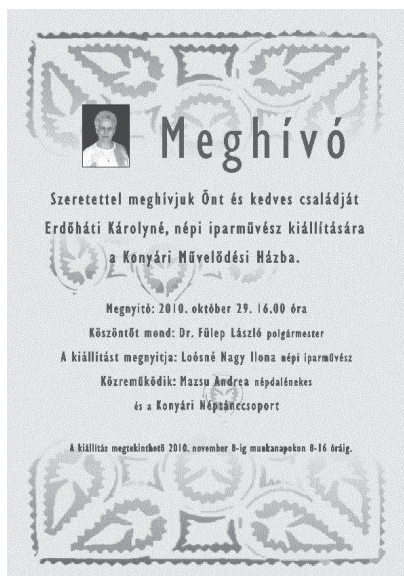

1. kép. Értesítés a Népi Iparművészeti Tanácstól

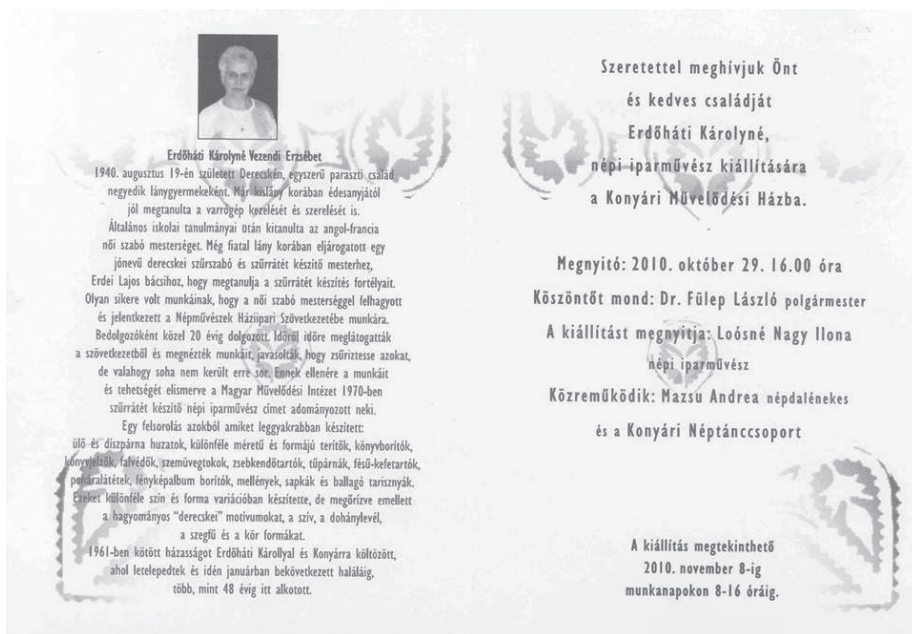

2. kép. Erdőháti Károlyné népi iparművész igazolványa

II. tábla

1. kép. Erdőháti Károlyné emlékkiállításának meghívójának borítója

2. kép. A meghívó belső oldala életrajzi adatokkal

III. tábla

1. kép. Erdei Lajos díszpárnájának jellegzetes virágformái minden tanítványnál tovább hagyományozódott és jól felismerhetők. (Leltári szám: BM. I.2014.106.)

2. kép A tanítvány falvédője, a jellegzetes derecskei szegfűkkel (Leltári szám: BM. I.2020.1.)

IV. tábla

1. kép. Kék alapon rátétes keresztelőtérítő (Leltári szám: BM. I.2020.2.)

2. kép. Különleges szerkesztésű fekete alapon piros, a koszorúk alatt aláarakásos terítő
(Leltári szám: BM. I. 2020.4.)

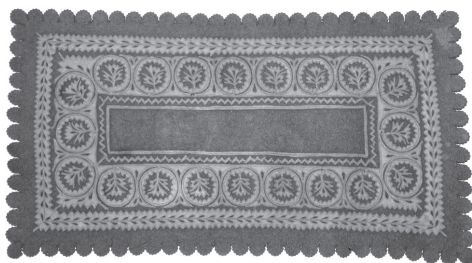
V. tábla

1. kép. Zöld alapon drapp négyzet alakú terítő
(Leltári szám: BM. I.2020.3.1.)

2–3. kép. Zöld alapon drapp
éjjeliszekevényterítő
(Leltári szám: BM. I.2020.3.2–3.)

4. kép. A futó mintája az előző két terítővel azonos, eltérést csak a sarokmegoldások mutatnak. (Leltári szám: BM.I.2020.3.4.) mellé az 5. kép és aláírás:

5. kép Tükrösszekevény-terítők
(Leltári szám: BM. I.2020.3.5–6.)

VI. tábla

1. kép. Fehér alárakásos falvédő. (Leltári szám: BM. I.2020.5.)

2. kép. Barna alapon drapp szív motívumos díszpárna (Leltári szám: BM. I.2020.6.)

VII. tábla

1. kép. A két oldalán díszített párna aláarakásos oldala (Leltári szám: BM. I.2020.7.)

2. kép. A díszpárna másik oldalán nincs aláarakás (Leltári szám: BM. I.2020.7.)

3. kép. Az Ifj. Erdei Lajos terveit és mintáját alapján készült szűrrátét díszítésű sapka.
(Leltári szám: BM. I.2020.10.)

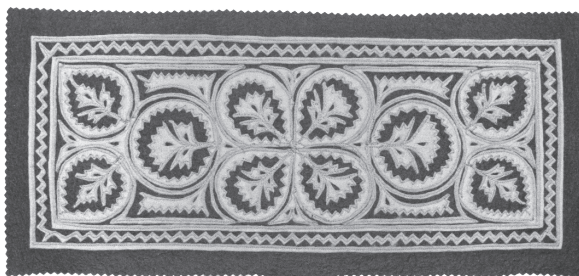
VIII. tábla

1–2. kép. Szegett szélű női mellény (Leltári szám: BM. I.2020.7.)

3. kép. Alkalmi rövid szoknya, sormintával. (Leltári szám: BM. I.2020.9.)

4. kép. A nagy virágok mellett az íj. Erdei Lajostól tanult jellegzetes keretezett levelű térkitöltéssel. (Leltári szám: BM. I.2020.12.)

IX. tábla

1–3. kép. Ballagótarisznyák szín- és mintaváltozatokban
(Leltári szám: BM. I.2020.11.1–2–3.)

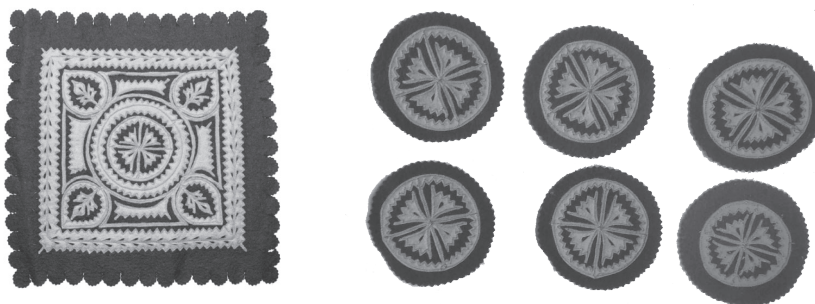

4. kép. Naplóborító függőlegesen szimmetrikus elrendezéssel
(Leltári szám: BM. I. 2020.13.)

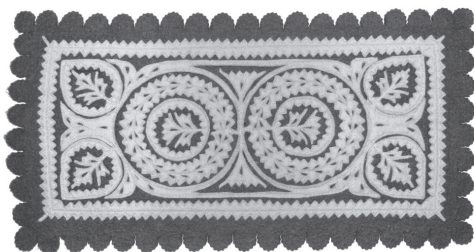
X. tábla

1–3. kép. Variációk szemüvegtokra (Leltári szám: BM. I.2020.14. 1–3.)

4–5. kép. Poháralátétszett terítővel. (Leltári szám: BM. I.2020.15.1–7.)

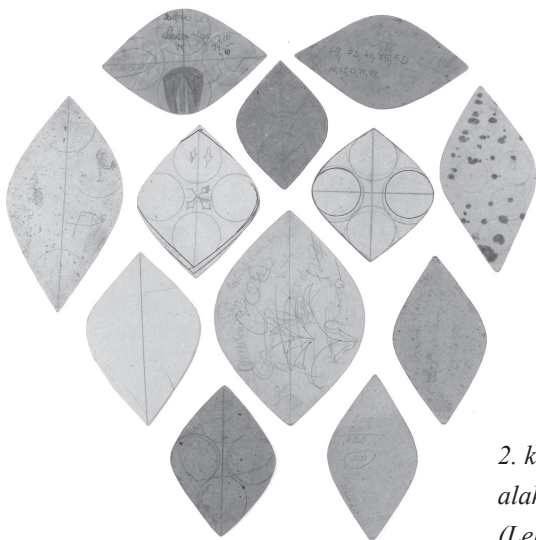
6. kép. Kis futó. (Leltári szám: BM. I.2020.16.)

XI. tábla

1. kép. Kerek fém sablonok
mintaszerkesztéshez.

(Leltári szám: BM. I.2020. 1–15.)

2. kép. Dohánylevél formájú
alaklemezek adott méretekhez.

(Leltári szám: BM. I.2020.5–16.)

3. kép. A sapka cikkejei,
különböző fejméret
szerint. (Leltári szám:
BM. I.2020.21.20–22.)

XII. tábla

1. kép. Mellények rátétének sablonja mintatervekkel. (Leltári szám: BM. I.2020.1–4.)

2–3. kép. A terítők szélének kiütővasai (Leltári szám: BM. I.2020.18.1–2.)

4. kép. Fakörző mintatervezéshez (Leltári szám: BM. I. 2020.17.)

XIII. tábla

1. kép. A nagy kedvenc a fotóalbum munkafotója. A fénykép hátulján T-932 jelzéssel.

H-72- 1/267

2. kép. Kis futó munkafotója. A kép sarkában a zsűriszámmal, amely az zsűrizés évszámával kezdődik. T-1225. Méret: 28x40cm

Sándor Mária

ADATOK A CSÖKMŐI BÁBÁK TÖRTÉNETÉHEZ

A Bihari Múzeum újonnan készülő, az emberélet fordulóit bemutató állandó kiállítására kapcsán került a kezembe néhány történeti dokumentum: Híj Antalné csökmői baba oklevele¹, bizonyítványai², két bábanaplója³, és Kádár Dánielné nevével egy nyomtatvány: a „Szülésznők esküje”⁴. Utóbbi bábáról a későbbi kutatások során kiderült, hogy szintén csökmői illetőségű, sőt Híj Antalnéval rokonságban is állt. A két asszony leszármazottaival sikerült kapcsolatba lépnem.⁵ További kutatásaim során bukkantam rá Katona Károlyné baba hagyatékára, amelyet a család Csökmőre adott megőrzésre.⁶ Jelen írásomban a három szülésznő fellelt dokumentumai, illetve levéltári források segítségével kívánok néhány adatot szolgáltatni a csökmői bábák történetéhez.

Az ember születése mindig közösségi esemény volt, csak ritka esetben maradt magára a vajúdo asszony. A 20. század közepéig, a kórházi szülések elterjedéséig az életadás a női közösség meghatározó eseménye volt, amelyen részt vettek a szülő asszony nőrokonai, akik maguk is általában többszörös anyák voltak. Segítségre akkor is szükség volt, ha a folyamat a „természet rendje szerint”, problémamentesen alakult. A különböző praktikus feladatok elvégzése a baba vezetésével az asszonyok közötti spontán munkamegosztás szerint történt.⁷

Évszázadokon keresztül, egészen a modern korig, a babaasszonyok szerepe alapvető és meghatározó volt egy-egy közösség életében. Sok esetben, főként a kisebb településeken ők voltak egykor az „egészségügy”, a nőgyógyászat egyetlen képviselői. A terhesgondozásban és a szüléskor nyújtott közreműködésük – és sok esetben

¹ Bihari Múzeum Általános Dokumentumok Gyűjteménye. Leltári szám: IV. 90. 71.22.

² 1. Bábaoklevél másolata, Nagyvárad, 1909 (leltári szám: IV.91.6.); 2. Községi igazolás, Csökmő, 1909 (leltári szám: IV.91.7.); 3. Bizonyítvány, M. Kir. Bábaképezde, Nagyvárad, 1909 (leltári szám: IV.91.8.); 4. Bizonyítvány ismétlő bábatanfolyam elvégzéséről, Szolnok, 1929 (leltári szám: IV.91.9.)

³ Leltári szám: IV.91.11.

⁴ Leltári szám: IV.91.10.

⁵ Köszönetet mondok Z. Nagy Tibornak, a Csökmői Tájház vezetőjének és feleségének, akiknek közvetítésével eljutottam a két baba leszármazottjaihoz, kik igen nagy segítségemre voltak kutatásaimban. Hálával tartozom Kádár Dánielnek, aki fényképet és adatokat, illetve Gut Bélánének, aki további dokumentumokat bocsátott a rendelkezésemre, ezzel nagy mértékben megkönnyítve munkámat.

⁶ Ismét Z. Nagy Tibor közbenjárásáért kell köszönetet mondjak, továbbá Angyal Jánosnénak, a Csökmői Nyugdíjasokért Egyesület elnökének, aki nagylelkűségéről és a nagyfokú hagyománytiszteltről tett bizonyosságot, amikor a család által rábízott hagyatékot átadta a csökmői Örökségünk Háza gyűjteménye számára, további megőrzésre. Hálával tartozom Katona Jolánnak, Katona Károlyné leányának, aki hozzájárult a hagyaték muzeális intézményi elhelyezéséhez, illetve sok adattal szolgált munkámhoz.

⁷ Deáky-Krász 2005: 125.

a tiltott terhességmegszakításban, az „angyalcsinálásban” végzett tevékenységük is – ismertséget, rangot biztosított számukra.

A 18. század közepétől a felvilágosodás egészségügyi reformjai következtében a bábák tevékenysége fokozatosan állami szabályozás alá került. Az évszázadokig tapasztalati úton működő bábák tevékenységét ettől kezdve elméleti és gyakorlati vizsgálóhoz kötötték. Megjelent az egyetemi bábakurzuson oklevelet szerzett, ún. okleveles bábák viszonylag kis számú rétege, és a megyei orvos vagy sebész által tartott szülészeti kurzuson alapvető elméleti tudást elsajátított és vizsgázott cédulás bábák valamivel nagyobb csoportja.⁸ Így vált a bábaság az első államilag oktató, fizetett és ellenőrzött női hivatássá.⁹ Ugyanakkor gyakorlatilag a 20. század közepéig megtaláljuk a bábatársadalom legalján álló paraszt- vagy kontárbábákat, akik engedély és felesketés nélkül működtek, tevékenységüket hivatalosan tiltották. Felettük a vizsgát tett, felesketett bába állt, akinek tevékenységét jóváhagyta a megyei vagy járási bába és orvos. 1787-től működtek a főorvos képezte cédulás bábák, egy évszázaddal később, az ún. másodrendű bábaképzők megnyitásától az itt végzeteket is ezzel a jelzővel illették.¹⁰ A rangsor csúcán az egyetemi tanintézetben tanult okleveles bábákat találjuk.

Az egészségügy javítását célzó rendezési törekvésekkel párhuzamosan, 1766-tól jelentek meg az első magyar nyelvű bábaoktató tankönyvek is.¹¹ Az első, okleveles képzést nyújtó intézmény 1770-ben alakult meg Nagyszombaton, ezt követte a 19. század elejéig még négy nagyváros.¹² Bár egyre többen jelentkeztek a tanfolyamokra¹³, még mindig kevés településen volt tanult bába.¹⁴ A 19. század során egyre több különböző szintű javaslat született az országos egészségügyi viszonyok és az egészségügyi személyzet rendezésének tárgyában. A sürgetések eredményeként 1873-ban két bábaoktató intézmény is nyílt: az egyik Pozsonyban, a másik Bihar vármegye székhelyén, Nagyváradon.

⁸ Deáky–Krász 2005: 134.

⁹ Simon 2021

¹⁰ Deáky 1996: 161.

¹¹ Deáky 1996:136.

¹² Buda (1777), Pest (1783), illetve Kolozsvár (1775), Nagyszében (1750-70 között már, de hivatalosan 1809-ben). Deáky: 156.

¹³ A jelentkezés feltétele általában a jó erkölcs, az írás, olvasás ismerete, a község elöljáróinak és papjának ajánlása, valamint a tandíj befizetése akár közösségi pénzből, akár magánerebből. Deáky 1996: 140.

¹⁴ Bár néhány hallgató számára biztosítottak ösztöndíjat és tandíjmentességet, mégis a falvak – ritka kivétellel – nem tudták megfizetni a tandíjat, de nem is érezték szükségét. Úgy gondolták, a szülés női ügy, az öregasszonyok és a bába dolga volt az ezzel kapcsolatos feladatok megoldása, így felesleges dolognak vélték a bába taníttatását. Ugyanakkor az öt hónapi távolléti a családtól, a nagyvárosban való tanulás a 18–19. századi asszonyok számára szinte megoldhatatlan feladatnak tűnt, és nem illett bele a zárt, patriarchális szemléletű családok rendjébe. Deáky 1996: 140.

A váradai bábaképző iskolában¹⁵ az első világháborúig sokan szereztek szülésznői végzettséget.¹⁶ Kezdetben évente két tanfolyamot tartottak, a téli tanfolyam október 1-től február végéig, a nyári március 1-től július végéig tartott, az oktatás magyar és román nyelven folyt¹⁷. A bábaképző népszerűségét növelte, hogy a hallgatók ösztöndíjat igényelhetek, melyet a tandíjra, az 5 hónapnyi internátusi ellátásra, a felszerelt bábátáskára és az utazási költségekre lehetett fordítani.¹⁸ A jelentkezés feltétele volt, hogy a hallgató férjezett legyen, hiszen házassági bizonyítványt kellett bemutatni a keresztlevél, az erkölcsi, az illetőségi és orvosi bizonyítvány mellett.¹⁹ A jelentkezők felső korhatára 40 év volt, ennél idősebbek csak miniszteri korengedménnyel vehettek részt a képzésben.²⁰ 1913-tól az alsó korhatárt is megszabták: 20 év alattiak nem vehetők fel. Ugyanakkor a közlönyökben, lapokban megjelent felvételi hirdetések kitérnek arra, hogy az írni-olvasni tudás nem feltétel, mert az intézetben „arra is tanítatnak”.²¹

A bábaképzés terén az első világháború kirobbanása, majd elhúzódása komoly megtorpanást jelentett. Az oktatási intézmények egy részét a sebesült katonák ápolására vették igénybe, az orvos-előadókat is behívták katonának.²² Ekkorra már a képzés időtartamát ismét növelelték: 10 hónapos elméleti és 2 hónapos gyakorlati szakaszra osztották fel a tanulmány időt.²³

A nagyváradai intézet a trianoni békediktátum következtében határon túlra került, csak a második bécsi döntés határmódosításai során visszakerülő megyeszékhelyről van újra adatunk működéséről. 1942-től a képezdek a hallgatók alsó korhatárát 18 évre módosították.²⁴

A bábák *tevékenységi köre* a fő feladat, a gyermek világra segítése mellett sok mindenre kiterjedt: ide tartozott többek között a terhesség gondozása, az újszülött és a frissen szült, majd gyermekágyas asszony ellátása, gyógyítási feladatok, valamint a

¹⁵ A bábaképző működése két esztendő múlva az épület alkalmatlansága miatt kérdésessé vált. Az intézet 1881-ben indult újra. Edelmann é. n. 339.

¹⁶ Sajnos a bábaképzőről és tanulóiról csak szórványadataink vannak: ebben a témában még nem született összegző publikáció, az iskola dokumentumairól nincs tudomásunk.

¹⁷ Fekete 1970: 178.

¹⁸ Vö. Alispáni utasítás minden főszolgabírónak a bábaösztöndíjak adományozására az 1909. évre. Biharvármegye Hivatalos Lapja. 1908. december 31. 460.

¹⁹ Orendt 2018:

²⁰ Biharvármegye Hivatalos Lapjában megjelent felvételi hirdetések. pl. 1905. november 30. 366.; 1906. április 5. 111. stb.

²¹ Orendt 2018

²² Werling 2000

²³ A trianoni Magyarországon 1930-ben vezették be ezt a képzési időt. Werling 2000

²⁴ Werling 2000

szüléshez, születéshez kapcsolódóan a közösség, az egyház és a népi vallásosság által elvárt sokféle szokáscelemekény végrehajtása.²⁵

A bábák fizetsége sokban függött végzettségüktől, státuszuktól. A falvak állami képzésben nem részesült parasztbábája elvégzett munkája után megkapta az előre kiakudott fizetését, többnyire terményben, természetben, ennek mértékét az adott község szokásjoga garantálta.²⁶ 1876 után rendeletileg előírták, hogy az 1500 lakosnál nagyobb községeknek képzett bábákat kell alkalmazniuk, a díjazás kérdése azonban konfliktusokat robbantott ki.²⁷ Végül településenként eltérő módon szabályozták a különböző tanult bábák fizetését abban az esetben, ha hivatali alkalmazásban álltak.²⁸

A magyarországi bábaság történetében az 1950-es évek hoztak nagy változást: a II. világháborút követő nagy társadalmi-gazdasági átalakulás viszonylag rövid idő alatt minden szülészeti tevékenységet intézményi feladattá tett.²⁹ Ebben az időszakban jelentősen megnőtt a szülőotthonok, majd a kórházi szülészetek száma. Ennek következtében az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó első rítus, a születés kiszakadt a megszokott, otthoni környezetből és áthelyeződött a szülő nők számára ismeretlen helyre, és – mivel a kórházi közeg nem tette lehetővé – számos hagyományos szokás elem gyakorlását, azok rövid időn belül megszűntek.³⁰ Az intézeten kívüli szülések kora lejárt, vele együtt végleg eltűnt a már korábban is a kisebb falvakba, a tanyavilágba visszaszorult egykori „bábamesterség”.³¹

A csökmői bábákról levéltári források alapján

Csőkmő község a történeti Bihar vármegye Berettyóújfalui járásában található, lakosainak száma 1869-ben 2693 fő volt, többségük (2499 fő) református vallású.³² A településen 1900-ban már 3579 helyben lakót írtak össze.³³

Csőkmőn feltehetően mindig is több baba működött. Pontos ismereteink számukat, státuszukat tekintve nincsenek. Kivételt képez egy nagyon rövid, a 19. század végé-

²⁵ A bábák tevékenységi köréről részletesen lásd: Deáky 1996: 39–130.

²⁶ Deáky 1996: 165.

²⁷ Deáky 1996: 169.

²⁸ Deáky 1996: 167.

²⁹ Fekete 1994: 538.

³⁰ Svégel 2018: 238.

³¹ Fekete 1994: 538.

³² Simon 2005: 42. Ebben az évben összeírtak még 79 fő római katolikus, 31 fő görög keleti és 9 fő evangélikus vallású személyt, ezen kívül 75 izraelitát.

³³ A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása: 282. A vallási megoszlás arányaiban annyiban változott, hogy a görög katolikusok száma (179 fő) került a második helyre a reformátusok (3103 fő) után.

tól a 20. század elejéig tartó időszak, amikor is a polgári anyakönyvezés bevezetése kapcsán számos csökmői bába nevét fellelhetjük. Az egyházi anyakönyvezés mellett 1895. október 5-ével állami rendelettel válik kötelezővé a polgári anyakönyvek vezetése településenként.³⁴ A legkorábban használt polgári születési anyakönyvi nyomtatvány tartalmaz egy rovatot, amely a születés tényét bejelentő nevét, illetve foglalkozását regisztrálja. Bár általában valamelyik családtag – leginkább az apa – volt az a személy, aki megjelent az anyakönyvvezetőnél, hogy az újszülött születésének adatait rögzíttesse, többször előfordult (leggyakrabban a polgári anyakönyvezés kezdeti éveiben), hogy a bába teljesítette ezt a kötelezettséget.³⁵ Ennek köszönhetően 1895 végétől kezdve hét helyi bábát is ismerünk név szerint, egészen 1906 végéig, ameddig ezt a típusú anyakönyvet Csökmőn használták.³⁶ Ettől az időponttól kezdve azonban újabb fajtájú nyomdailag előállított anyakönyvre váltottak, amelyben már nem szerepel a bejelentő foglalkozása, így a bábák beazonosítása nem lehetséges.

A születési polgári anyakönyvek alapján név szerint ismert bábák³⁷:

- *Özv. Mezei Józsefné szül. Piros Juliánna* (1895: 7-szer; 1896: 13-szer; 1897: 2-szer; 1898: 2-szer; 1899: 2-szer; 1900: 1-szer; 1901: 1-szer; 1903: 2-szer; 1904: 2-szer; 1906: 2-szer). További névváltozatok: Piros Juliánna, Piros Juliánna férjzett Nagy A. Józsefné. Több helyen szülésznő, illetve okleveles bába foglalkozásnévvel.
- *Kádár Dánielné szül. Tóth B. Juliánna* (1895: 6-szor; 1896: 5-ször; 1897: 3-szor; 1898: 1-szer; 1899: 3-szor; 1900: 1-szer; 1902: 1-szer; 1903: 1-szer; 1905: 1-szer). További névváltozatok: Tóth B. Juliánna. Több helyen szülésznő, egy helyen okleveles bába, valamint egy-egy alkalommal községi bába és okleveles szülésznő foglalkozásnévvel.
- *Kádár Juliánna* (1895: 3-szor; 1896: 3-szor; 1897: 2-szer; 1898: 1-szer; 1899: 3-szor; 1900: 3-szor; 1902: 1-szer; 1903: 5-ször; 1904: 1-szer; 1905: 2-szer). Több helyen szülésznő, illetve okleveles bába, valamint egy-egy alkalommal községi és okleveles bába.
- *M. Nagy Sándorné Makai Erzsébet* (1895: 1-szer; 1897: 1-szer; 1898: 1-szer; 1899: 1-szer; 1900: 3-szor; 1901: 1-szer; 1902: 4-szer; 1903: 2-szer; 1904: 5-ször;

³⁴ 1894. évi XXXIII. tc. Az állami anyakönyvezésről.

³⁵ Erre rendelet is kötelezte

³⁶ MNL HBML XXXIII. 16 a/1.

³⁷ Zárójelben az év, melyben említésre kerülnek és az említési alkalmak száma. Feltüntetjük továbbá az anyakönyvekben szereplő névváltozatokat, illetve azt, ha a bába megnevezésén kívül valamilyen más névvel illették a bejelentő foglalkozását – ez utóbbi segít a státuszuk behatárolásában.

1905: 5-ször; 1906: 6-szor). További névváltozatok: Makay Erzsébet, Makai Erzsébet. Több helyen szülésznő, egy helyen okleveles bába, kétszer községi bába, valamint 5 esetben községi szülésznő foglalkozásnévvel.

- *Karacs (Kovács) Józsefné szül. Török Rozália* (1899: 2-szer; 1900: 2-szer, 1902: 1-szer) További névváltozatok: Török Rozália. Egy helyen községi bába foglalkozásnévvel.
- *Papp Sándorné született Kádár Zsuzsánna* (1902: 1-szer).
- *Szalay Juliánna* (1904: 1-szer; 1906: 1-szer), szülésznő foglalkozásnévvel.

A nevek és az évszámok összesítésével láthatjuk, hogy egy időben több, akár 5-6 bába is működött Csökmőn, közülük egyet-egyet a település alkalmazott községi szülésznőként.

Az anyakönyvek tanúsága szerint Csökmő bábáinak a belterületen kívüli ellátási körzetébe tartoztak a környező puszták is, közülük az 1896–1906 közötti időszakban Darvas-puszta került név szerint említésre.

Bihar vármegye 1908-ban rendeletben határozza meg a községi szülésznők díjazását³⁸, amely szerint a községi magánbába eseti díja 2 korona, azt követő két napon 1 korona, további látogatásért nappal 40, éjjel 80 fillér jár. A szabályozás 2 kilométer távolságon túl természetbeni fuvar kötelezettséget vagy kilométerenkénti 20 fillér fuvardíjváltást állapít meg. Csökmő község a rendeletet jóváhagyja, azzal a módosítással, hogy a látogatások díját 40 fillér helyett 60 fillérben határozta meg.³⁹ A csökmői bábák fizetségének alakulásáról még egy későbbi levéltári forrás tájékoztat: az előző évi határozat jóváhagyásával 1923-ban a községi szülésznő 8 napi látogatásának díját a településen 1000 koronában határozták meg.⁴⁰

Csőkmőn a községi bába személyére vonatkozóan a II. világháborút követő időszakról is van adatunk: ezt a feladatot özv. Madarasi Sándorné látta el,⁴¹ feltehetően 1949-ig.⁴² vele 1942-től párhuzamosan, majd őt követően pedig a későbbiekben részletesebben ismertetett Katona Károlyné, a község utolsó bábája.

³⁸ MNL HBML IV.B.402.64. k. 203/2497 határozat.

³⁹ Uo.

⁴⁰ MNL HBML IV. 406/b. 100. d. 8132/1923. határozat

⁴¹ Katona Károlyné községi bába állásra jelentkezését 1947-ben a település képviselőtestülete elutasítja, arra való hivatkozással, hogy özv. Madarasi Sándorné községi szülésznő is képes ellátni a községi szülésznői teendőket. MNL HBML V.619/b. 2. k. Csökmő község képviselőtestületi közgyűlésének jegyzőkönyvei és névmutatója 1947-1950. 5/1947. véghatározat

⁴² 1948-ban a községi főorvos a 65 évét betöltő Madarasi Sándorné községi bába szolgálat alóli felmentését javasolja, amely indítványt azonban Csökmő község képviselőtestülete elutasít, arra hivatkozva, hogy a szülésznőnek életkora ellenére teljes a munkabírása, a kinevezését még egy évvel meghosszabbítja. MNL HBML V.619/b. 2. k. 54/1948. véghatározat

A csökmői bábák muzeális intézményben őrzött dokumentumok alapján

Kádár Dánielné

Kádár Dánielné neve szerepel egy a Bihari Múzeumban őrzött kisnyomtatványon⁴³, amelynek első oldalán a „Szülésznő esküje” áll, a következő két oldalon 14 paragrafusban az „Utasítás bábák” számára című rendelet szövege olvasható.

Kádár Dánielné Tóth B. Juliánna személyéről keveset tudunk. Neve bábaként már a polgári anyakönyvezés kezdetétől, 1895-től szerepelt a csökmői születési anyakönyvekben mint bejelentő – bő 10 év alatt összesen 26 alkalommal. Minden bizonnyal korábban és 1907 után is működött Csökmőn mint bába.

Annyi bizonyos, hogy legalább 4 gyermeke született⁴⁴, fia, Lajos Híj Eszterrel, Híj Antalné csökmői bába lányával kötött házasságot.⁴⁵

A 18. század közepétől, az állami szabályozás életbe lépésének kezdetétől rendeletileg adtak ki utasításokat a bábák számára. Az első ilyen, Torkos Justus János pozsonyi főorvos Taxáját a helytartótanács 1744-ben elfogadta, és országos érvényűvé tette.⁴⁶ Ezt követte Mária Terézia 1770-ben életbelépő szabályrendelete⁴⁷, mely 9 paragrafusból állt⁴⁸, a 18., majd a 19. század során, a magyarországi bábaság fejlődésével tulajdonképpen ezeket módosították, bővítették.

A Bihari Múzeumban őrzött nyomtatványon nem találunk utalást rendeletszámra, évszámra, tartalma alapján valamikor a 19. század végéről származhat, leginkább az 1879. évben kiadott szabályzattal tudjuk azonosítani.⁴⁹ Ez az utasítás 14 paragrafust tartalmaz szabályozza a bába működési kereteit, és néhány szakmai kérdéssel is foglalkozik: ilyen többek között az orvos hívási kötelezettség komplikáltabb esetekben, a szükségkeresztség⁵⁰, a titoktartás⁵¹. A bábák számára tiltva volt – az orvosnak kon-

⁴³ Leltári szám: BM.IV.91.10.

⁴⁴ MNL HBML IV.B 465/1. 2. k.

⁴⁵ A házasságkötés dátuma: 1919. november 1. MNL HBML XXXIII. 16. b/3. 56/1919 bejegyzés.

⁴⁶ Deáky 1996: 133.

⁴⁷ Generale Normativum is re Sanitatis. A szabályrendelet az egészségügyet általános érvénnyel szabályozta. A bábákra vonatkozó előírásokat az *Istructio obsetetricum* c. rész foglalta össze. Deáky 1996: 135.

⁴⁸ Balázs 2007: 18.

⁴⁹ 12521. számú rendelet. Fekete 1970: 178.

⁵⁰ Ha élve, de nagyon gyengén, vagy súlyos életellenes rendellenességgel született a gyermek, és életben tartására nem volt remény még néhány órára sem, a család és a bába volt a felelős azért, hogy ne keresztletlenül haljon meg. Ha már nem volt idő templomba vagy a paphoz vinni vagy papot hívni, akkor a római katolikusoknál általánosan, a reformátusoknál és evangélikusnál szórványosan a bába keresztelte meg a gyermeket. Erre a bábát a keresztletlenül meghalt gyermekhez fűződő hiedelmek, illetve a katolikus egyház előírása és elvárása szorította. Deáky 1996: 92.

⁵¹ A házakba, otthonokba bejáró bábákat titoktartásra kötelezték, de ha „bűnös” dolgot észleltek, azonnal jelenteniük kellett az illetékes hatóságnak. (11. paragrafus)

kurenciát jelentő – gyógykezelés, a magzatelhajtást⁵² pedig törvényileg büntették. Az „utasítás” teljes szövegét mellékletben közöljük, a nyomtatvány első oldalán szereplő esküszöveggel együtt.⁵³

Híj Antalné Somogyi Eszter

Somogyi Eszter 1874. július 27-én született Szeghalmon, Somogyi Lajos csizmadia és Nádasi Zsófia házasságából.⁵⁴ Híj Antallal, az Orczyfalváról származó cipész-mesterrel 1896-ban kötött házasságot, akivel Csökmőn telepedtek le. Négy gyermekükből három érte meg a felnőttkort.⁵⁵ Híj Antalné a nagyváradai bábaképző intézetben egyéves tanfolyam elvégzése után 1909. július 16-án szerezte meg bábaoklevelét. Naplója bejegyzése szerint már azon hónap 18-án levezette első szülését Csökmőn.⁵⁶ Ismétlő tanfolyamát 1929-ben, Szolnokon végezte, bizonyítványa október 29-én kelt.

Oklevele megszerzésekor Híj Antalné 35 esztendő volt, feltételezhető, hogy ezután még 30 évig üzte mesterségét.⁵⁷ 1969. május 29-én hunyt el Csökmőn. Eszközei nem maradtak az utókorra, bábatastkáját – unokája visszaemlékezése szerint – egy fiatalabb bába még 20 évig használta.⁵⁸

Híj Antalné bábanaplói

A Bihari Múzeum jelenleg két bábanaplót őriz Híj Antalnéétől⁵⁹: az egyik⁶⁰ 1919. október 2. és 1932. április 1. között, a másik⁶¹ – az előző folytatásaként–1932. április 28-tól 1934. november 3-ig tartalmaz bejegyzéseket. A szülésznő unokája, Kádár

⁵² A nem kívánt terhesség esetén (általában házasságon kívül megesezt leányok, vagy sokadik gyermeküket szülő nők) gyakran fordultak a bábához. Bár a magzatelhajtást a törvény szigorúan büntette (és nemcsak a tiltott műtétet elvégző személyt, hanem az anyát is), ezt a faladatot a bábák különböző okok miatt mégis sokszor vállalták. (Vö. Deáky 1996: 127.) A magzatelhajtásban segédkező bábát a 19. században eltiltották tevékenységétől. Ugyanakkor a bábák közül „angyalcsinálásért” a magzatelhajtás gyakorlásához viszonyítva törvényesen csak keveseket ítélték el. Deáky 1996: 125–126.

⁵³ A szöveget a mai helyesírásnak megfelelően közöljük, a szavak régies formáját meghagytuk. A szöveg közlésénél Sipos Péter ajánlásait vettük figyelembe. Sipos 2000.

⁵⁴ Kádár 1984: 5.

⁵⁵ Bábanaplói tanulsága szerint unokái közül is többet segített a világra.

⁵⁶ Kádár 1984: 9.

⁵⁷ Utolsó naplóbejegyzése 1939. május 29-én kelt. Kádár 1984: 10.

⁵⁸ Kádár 1984: 6.

⁵⁹ Leltári szám: IV.91.11.1-2.

⁶⁰ Szülések jegyzőkönyve, Hangos Géza kiadása. 14,8 x 21,5 cm, 40 oldal, fűzve, bőrral borított kemény táblával.

⁶¹ Szülések jegyzőkönyve, Budapest, 1931, Aurora Nyomda. 15 x 22 cm, 20, fűzve, bőrral borított kemény táblával.

Lajos írásos visszaemlékezéséből⁶² tudjuk azonban, hogy a családban megőrzött hagyatékban szerepelt még két „Szülések jegyzőkönyve”. Az egyik a bábaoklevél megszerzését követően, 1909. július 18-tól 1919. október 25-ig tartalmaz 241 bejegyzést.⁶³ A másik Híj Antalné bábái működése utolsó öt évének dokumentuma: 1934. december 3. és 1939. május 29. közötti időszakról 126 bejegyzéssel.⁶⁴

A négy bábanaplót a többi dokumentummal együtt⁶⁵ a berettyóújfalui Dr. Zöld Sándor Kórház történetét bemutató kiállítására adta át a család, szándékaik szerint innen a Bihar Múzeumba kerültek volna. Napjainkban azonban csak a két – 2. és 3. sorszámmot viselő – „Szülések jegyzőkönyve”, és a már felsorolt dokumentumok szerepelnek a Bihar Múzeum nyilvántartásában, így elemzésünkben csupán ezt a két naplót tudjuk vizsgálat alá venni.

Mindkét fennmaradt napló a Szülések jegyzőkönyve címet viseli, ugyanazon formátumban készültek. Az előírás szerint a bábának a folyószámon kívül be kellett jegyeznie: a szülés dátumát órára pontosan, a szülő nevét, korát, állapotát lakását, hányadszor szül. A magzatról a születéskori fekvését (koponya-, arc-, far-, lábtartás, keresztfekvés), az újszülött nemét, nevét és hosszúságát, továbbá élve vagy halva született-e, illetve érett, koraszülött vagy éretlen-e. Rögzíteni kellett, hogy a bába az ellátás során mennyi szublimátlepenyt⁶⁶ használt fel, továbbá azt, hogy szülés közben volt-e valamilyen rendellenesség. Az anya egészséges maradt-e, volt-e gyermekágyi betegsége, a gyermek egészséges maradt-e a születését követő 8-10 napban, vagy meghalt. Az utolsó rovat a naplóban az egyéb megjegyzés, ide került az orvos bejegyzése, ha ellenőrizte a naplót, ha jelen volt a szülésnél, vagy kórházba szállításról kellett intézkedni.

Híj Antalné két naplója 1919. október 2. és 1934. november közötti időszakról⁶⁷ összesen 299 bejegyzést tartalmaz, ezek közül 14 terhesség végződött vetéléssel. A 285 szülés során 17 gyermek született halva⁶⁸ vagy hunyt el közvetlenül illetőleg pár nappal a születése után. A 10 koraszülöttből csupán három maradt életben. Híj Antalné 4 ikerszülésnél segédkezett, közülük egy ikerpár elhunyt. Az orvosi megjegyzés rovatot 111 esetben töltötték ki, innen megtudhatjuk, hogy Híjné 15 alkalommal

⁶² Kádár 1984

⁶³ Kádár 1984: 9.

⁶⁴ Kádár 1984: 10.

⁶⁵ Az átadott dokumentumok között szerepelt még egy szülésznői tankönyv 1904. évből.

⁶⁶ A szublimát (HgCl₂) fertőtlenítésre használt, vízben oldódó vegyület. A szülés során elhasznált szublimát lepenyek száma utal a felhasznált fertőtlenítő oldat mennyiségére. Svégel 2018: 243.

⁶⁷ Az első napló 1921-ben egy bejegyzés után megszakad, és csak 1925. május 25-ével folytatódik, ebben az évben a december 13-i bejegyzés az utolsó, és csak 1926 májusában folytatódott.

⁶⁸ Ha a halálozás a szülést megelőzően vagy aközben, még az anyaméhben állt be, a halva született bejegyzés olvasható a jegyzőkönyvben. Svégel 2018: 239.

– általában vetelés, ikerszülés vagy egyéb fellépő komplikáció alkalmával – hívott orvost ellátottjaihoz és ezek közül a szülő (vagy elvetélt) nő, illetve az újszülött kórházba szállításáról 7 ízben kellett intézkedni⁶⁹. Anyai halálozás Híj Antalné praxisának ezen időszakában nem történt.

Év	Bejegyzések száma	vetelés	halvaszületés (érett magzat)	meghalt	koraszülött			ikerszülés	orvos látta	orvos működött közre	kórházba szállítás
					halva	meghalt	életben maradt				
1919. okt.-tól	6	–	1	1	–	1	1	–	–	–	–
1920	49	–	–	1	–	–	–	1	–	–	–
1921	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1925 május 19.-tól	12	1	–	–	–	–	1	1	8	–	–
1926. május 20-tól	15	1	1	1	–	1	–	1	7	1	–
1927	22	1	–	–	–	–	–	–	11	–	–
1928	28	1	–	1	–	1	–	–	15	–	1
1929	28	–	–	–	–	–	–	–	13	2	1
1930	37	5	1	–	1	1	1	–	17	1	2
1931	16	–	–	–	1	–	–	–	7	1	–
1932	25	–	–	1	1	–	–	1	10	1	–
1933	26	3	–	1	–	–	–	–	11	6	1
1934. nov. 3-ig	34	2	–	1	–	–	–	–	12	3	2
Összesen	299	14	3	7	3	4	3	4	111	15	7

1. táblázat. *Híj Antalné bábanaplóinak adatai évenként*

A jegyzőkönyvekből a csökmői anyákról is képet kaphatunk: a két napló időszakában a legfiatalabb szülő nő 18 éves, a legidősebb 43 éves volt. Ebben az időben átlagosan 3-4 gyermek született egy családba, előfordult azonban 7-8-szoros terhesség is; a Híjné által kezelték közül négyen 9 alkalommal voltak várandósok.

⁶⁹ Egy alkalommal a debreceni női klinikára, egyszer a gyulai, míg három esetben a berettyóújfalui kórházba. Egy bejegyzésnél nincs jelölve a fogadó kórház székhelye.

A bábanaplókból kiderül az is, hogy Híj Antalné Csökmő külterületén is látott el szolgálatot, a feljegyzésekben előforduló földrajzi nevek: Cirkópuszta, Szöcsködpusztta és Kóróssziget.

A csökmői születési polgári anyakönyvek⁷⁰ adataival a bábanapló bejegyzéseit összevetve⁷¹, látható, hogy az adott időszakban hány születésnél volt jelen Híj Antalné.

ÉV	Csökmőn és külterületein születtek száma	Híjné bábanaplóiban szereplő újszülöttek száma
1927	190	14
1928	170	21
1929	192	27
1930	172	28
1931	174	32
1932	187	16
1933	178	25

2. táblázat. *Csökmőn születettek száma a polgári születési anyakönyvek szerint és Híjné segédletével születtek száma a bábanaplók szerint évenként*

A táblázatból láthatjuk, hogy Csökmőn és külterületén születetteknek csak töredékét segítette világra Híj Antalné, így biztosan megállapítható, hogy mellette több bába is dolgozott, akiknek személyére vonatkozó adatok feltárása a jövő kutatásainak feladata.

Katona Károlyné

Máté Jolán Csökmőn született 1918. március 26-án. 1937-ben kötött házasságot Katona Károly csökmői földművessel. Bábaoklevelét 1942-ben szerezte meg Nagyváradon. Ezután szülőfalujában működött bábaként. 1955-ben átképezték ápolónőnek. Ebben a minőségében a körzeti orvos mellett dolgozott, de Csökmőn és a külterületein kívül a szomszédos Darvason, később Újirázon tevékenykedett, várandós asszonyokat továbbra is gondozott, illetve szükség esetén szüléseket vezetett le. 1973-ban körzeti ápolónőként ment nyugdíjba, 2001-ben hunyt el.⁷²

⁷⁰ MNL HBML XXXIII.1. 16 a/4. Polgári anyakönyvek.

⁷¹ A bábanapló bejegyzések évenkénti számának és az adott esztendő polgári anyakönyvi bejegyzések számának egyszerű összevetése nem ad hiteles képet a szülések számáról, hiszen a bábanaplók a vetéléseket is tartalmazzák, amelyek az anyakönyvekbe nem kerültek bejegyzésre, továbbá az ikerk születése a bába-jegyzőkönyvekben egy bejegyzést jelent (hiszen a szülést rögzíti), míg a születési anyakönyv a személyt tartja nyilván, így abban az ikerszülés két bejegyzésben jelenik meg. A helyzetet bonyolítja továbbá, hogy bizonyos években egy korábbi esztendőben születettek rögzítésére is sor került (pl. 1927-ben: 1925-ről). A táblázatba a számadatok így csak pontosító korrekciók elvégzése után kerültek be.

⁷² Katona Jolán írásbeli közlései. (Katona Károlyné leányával Messenger-üzenetváltásunk dátuma 2020. szeptember 24., melynek során osztotta meg velem Édesanyjára vonatkozó adatokat, amit ezúton is köszönök.)

Katona Károlyné bábanaplói

Katona Károlyné 10 bábanaplót hagyott ránk⁷³, ezek a teljes szülésznői tevékenységét lefedik, a bábaoklevél megszerzésétől, 1942-től 1967-ig. Ezek a naplók – bár különböző időben, más-más nyomdában készültek⁷⁴, hasonló rovatú fejléccel rendelkeztek, mint Híjné jegyzőkönyvei. Az 1. és 2. sorszámú napló kivételével – melyek fejlécében 15 rovat van – a többi 8 jegyzőkönyv oldalanként 17, sorszámozott rubrikát tartalmaz. Az első helyre került a bábai ellátás során használt gyógyszer, a Neomagnol⁷⁵ jelzése – ezúttal már nem csupán feljegyzéssel jelölve, hanem a felhasznált gyógyszer csomagjában lévő bélyeg beragasztásával igazolva. Csak ezután következik az év szerinti sorszám, majd a szülés (vetelés) időpontja órára pontosan. A szülő nő nevét, korát, lakását, foglalkozását kellett feljegyezni a 4. rovatba, az 5. számúba pedig, hogy az adott eset hányadik terhessége az anyának. A következő 5 rubrika a magzatra vonatkozik: külön fel kellett jegyezni a fekvését, hogy élő-e vagy halott, érett vagy koraszülött-e, ide került a neme, és hogy egészséges, esetleg megbetegedett vagy meghalt-e a szülés után. (A fő különbség Híjné bábanaplóihoz képest, hogy a született magzat nevét nem kellett rögzíteni.) A 11–13. rovat a szülésre (vetelésre) vonatkozott: és az, hogy ez a terhesség hányadik hónapjában következett be, a szülő nő hőmérsékletét, illetve pulzusát, továbbá az esetleges rendellenességeket (pl. szűk medence) jegyezték ide. Ezt két, a gyermekágyra vonatkozó rovat követte: 8 napon keresztül kellett az anya hőmérsékletét mérni, illetve az anya egészségi állapotát feljegyezni. Az utolsó két rubrika a közreműködő orvosra vonatkozott: az esetleges kikerkezésének ideje, illetve megjegyzése, aláírása itt szerepelt.

Katona Károlyné 10 naplója 1942. november 12. és 1967. október 9. közötti időszakról összesen 1136 bejegyzést tartalmaz, ezek közül 30 terhesség végződött veteléssel. A 674 szülés során – amelyekről részletes adatunk is van⁷⁶ – 15 gyermek született

⁷³ Az egyes bábanaplók az alábbi időszakokat ölelik fel: 1. 1942. nov.18–1948. szeptember 2. 1948. szept. 5–1951. jún. 30. 3. 1951. júl. 12–1953. szept. 27. 4. 1953. okt. 1–1956. ápr. 30. 6. 1958. márc. 24–1961. február 6. 7. 1961. febr. 15.–1963. márc. 20. 8- 1963. márc. 10.–1964. aug. 12. 9. 1964. okt. 7–1967 okt. 9. 10. 1964. szept. 7–1967. szept. 5. (2-es körzet) 1965-től párhuzamosan két naplóban, II. körzet: csak esőmőiek, I. körzet: újjirázaiak is.

⁷⁴ 1. és 2. sorszámú: 1. sz. melléklet az 1.01/1940 BM számú rendelet, 815. raktári szám, Magyar állami nyomda 1941, ill. 1946; 3., 5 és 6. sorszámú: 3135/1949 (260.) N. M. rendelet 1. sz. nyomtatványa, Hírlapnyomda, Bp.; 4., ill. 6010. számú napló: 8100-2/1952. sz. utasítás 1. sz. nyomtatványa, Nyomtatványellátó Vállalat. Állami Nyomda

⁷⁵ A korban használt modern fertőtlenítőszer, a Neomagnol a korábban használatos, ám erősen mérgező szublimátot (HgCl₂) váltotta fel. A Népjóléti Minisztérium 3134/N/2/1949.XI./1. sz. rendelete a bábátáska kötelező elemeként határozza meg a szert. Svégel 2018: 242.

⁷⁶ A szülés előtt intézménybe kerülőkről részletes adat a szülés kimenetelét érintően nem került be a bábanaplóba. (Lásd 3. sz. táblázat)

halva vagy hunyt el közvetlenül illetőleg pár nappal a születése után. A 24 koraszülöttből 16 maradt életben. Katonáné 9 ikerszülésnél segédkezett, közülük három ikerpár elhunyt. Katonáné 128 alkalommal hívott orvost ellátottjaihoz – általában vetelés, ikerszülés vagy egyéb fellépő komplikáció alkalmával –, és összesen 57 esetben kellett intézkedni a szülő (vagy elvetélt) nő, illetve az újszülött kórházba szállításáról. Ha az orvos nem volt jelen a szülésnél, a bába naplóbejegyzését gyakran utólag ellenőrizte

Katonáné praxisában is előfordult többször, hét-nyolc alkalommal is szülő nő, 1965-ben bejegyzésre került egy asszony, aki a tizenötödik gyermekével volt várandós, illetve 1952-ben volt egy tizedszerre terhes, 44 éves darvasi asszony. A legfiatalabb szülő nő ebben az időszakban 17 éves volt, de 1958-ban találunk egy bejegyzést egy 19 esztendő anyáról, aki a harmadik terhességével került be a naplóba. A legidősebb anya 46 esztendő volt. Anyai halálozás Katonáné gyakorlatában sem történt.

A bejegyzések számát tekintve szembeűnő, hogy a Katonáné által levezetett szülések száma az 1950-es évektől megugrik, és 1956-ban éri el a csúcst 70 bejegyzéssel. (Ennél is nagyobb számot találunk ugyan 1964-ben és 1966-ban is, de ezekben az években a bejegyzéseknek csaknem harmada már nem csak csökmői, hanem újírázi illetőségű anyára vonatkozik – Lásd 4. táblázat.) Ezt az időszakot nevezik az állami születésszabályozási rendeletekről elhíresült Ratkó-korszaknak, amikor országosan megemelkedett a világra jövő gyermekek száma.⁷⁷

⁷⁷ A Ratkó-korszak Ratkó Anna egészségügyi miniszterségének a népesedéspolitikára utaló elnevezése. Az 1004/1953-as rendeletében abortusztilalmat hirdetett, melynek következtében a szaporodás üteme ezekben a következő 3 évben jelentősen nőtt. A terhességmegszakítás tilalmát 1956 júniusában oldották fel. A korszak mintegy 2 és fél-3 éve alatt az előző évek születési számához képest körülbelül 80 ezerrel több gyermek jött a világra. Pongrácz 2013: 1–2.

Év	Bejegyzések száma	vetélés	halvaszületés	meghalt	koraszülött			iker-születés	orvos ellenőrizte	orvos működött közre	kórházba szállítás	
					halva	meghalt	életben maradt					
1942. nov 12.	2	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	
1943	20	1	–	–	–	–	–	–	3	2	1	
1944	11	1	–	1	–	–	1	–	5	1	1	
1945	15	1	1	–	–	–	1	1	1	1	–	
1946	28	1	1	–	–	–	–	–	1	3	1	
1947	38	1	–	–	1	1	1	1	3	4	1	
1948	37	3	–	–	–	–	2	1	3	5	1	
1949	47	4	–	3	–	1	2	–	47	6	1	
1950	56	5	–	–	1	1	–	–	7	7	–	
1951	36	4	–	–	–	–	1	–	4	5	1	
1952	63	4	–	–	1	–	1	2	10	6	1	
1953	43	1	–	–	–	–	1	–	4	14	3	
1954	49	2	–	–	–	–	1	2	6	16	6	
1955	38	–	–	–	–	–	2	–	7	6	12	
1956	70	–	–	–	–	–	–	–	4	6	13	
1957	57	1	1	–	1	1	1	–	8	9	7	
1958	63	–	–	–	–	–	1	–	6	10	6	
1959	31	1	–	–	–	–	–	–	7	13	2	
1960	32	Az intézményi szülés általánossá válásával hiányzó adat.						1	Az intézményi szülés általánossá válásával nem releváns adat.			
1961	38							1				
1962	63	Az intézményi szülés általánossá válásával hiányzó vagy nem releváns adat.										
1963	36											
1964	77											
1965	58											
1966	83											
1967	45											
Össz.	1136	30	3	4	4	4	16	9	126	114	57	

3. sz. táblázat. *Katona Károlyné bábanaplóinak adatai évenként*

Katona Károlyné bábanaplói szerint az utolsó években Csökmön már kevés asszony szült otthonában, hamarosan pedig végleg megszűnt ez a gyakorlat. Születést 1961-től már csak sürgős esetben vezetett helyben⁷⁸. 1956-tól találunk utalást azokra az anyákra, akik még a szülés előtt intézménybe (a szeghalmi szülőotthonba) mentek, 1960-tól a bejegyzett szülések másik helyszíne továbbá a berettyóújfalui kórház is.

⁷⁸ Például 1962-ben fordult elő az az eset, hogy a Szeghalomról érkező mentő egy félreértés miatt Csökmő helyett Vésztőn kereste a vajúdo asszonyt. Mire Katonáné a helyszínre érkezett, a magzat megszületett, a kierkező mentő a berettyóújfalui kórházba szállította az anyát és gyermekét. (9. sz. bábanapló, 62/1962. bejegyzés)

Egyéb helyszínek voltak még Debrecen (1964-ben 2, 1966-ban 2, 1967-ben 2 alkalom), a füzesgyarmati (1964-ben 1-szer), komádi szülőotthon (1965-ben 3, 1966-ban 1 alkalommal), továbbá a gyulai kórház (1965-ben 1-szer). Kórházba szállítás otthon-szülés után 1962-ben történt két alkalommal.

Év	Összes bejegyzés	Ebből újírázi illetőségű	szülés helye				
			otthon	Szeghalmi szülőotthon	Berettyóújfalu, kórház	egyéb	nincs bejegyzés
1956	70	–	66	4	–	–	–
1957	57	–	55	2	–	–	–
1958	63	–	60	3	–	–	–
1959	31	–	29	2	–	–	–
1960	32	1	28	4	11	–	–
1961	38	8	4	19	14	1	–
1962	63	14	8	23	31	–	1
1963	36	10	–	22	14	–	–
1964	77	19	2	35	36	3	1
1965	58	17	1	21	29	5	2
1966	83	23	–	37	42	3	1
1967	45	10	1	24	18	2	–

4. sz. táblázat. *Az intézményi szülések alakulása Katona Károlyné bábánaplói alapján*

Katonáné eszközei

Katona Károlyné hagyatékának része a naplókön kívül a bábátáskája, benne néhány, szülésnél használatos eszköz, illetve nyomtatott oklevele, két csoportkép (5. és 6. sz. kép) és két könyv.⁷⁹ Az eszközök között megtaláljuk a magzati szívhang hallgatására használt hengert, a beöntések elvégzésére használt csöveket, tartályokat. Többféle fogó is található a táskában, többségük ollóhoz hasonló eszköz: érfogó, magfogó (hosszabb, egyenes végű eszköz a tamponok és kötszerek eltávolítására). A köldökzsinór elvágása előtt az újszülött köldökcsomkjára fémcsipeszt helyeztek, a vágást olyan tompa végű ollóval végezték, amely kötszer szabására is alkalmas volt.⁸⁰ Katonáné a fogókat, csipeszeket textilből készült zsebes tartóban helyezte a bábátáskába, míg az egyéb eszközöknek piros fonallal hímzett felirattal ellátott zsákocskákat varrt. A hagyatékból hiányzik a baba szülésnél használt öltözéke: kötény, fejkendő stb.

⁷⁹ Szülésznők tankönyve, 1946; illetve dr. Bloch Iván: Korunk nemi élete

⁸⁰ Svégel 2018: 242.

Összegzés

Az előzőekben három, Csökmőn praktizáló szülésznő ránk maradt dokumentumai és egyikük eszközei alapján betekintést nyerhettünk falusi bábák szerteágazó munkájába. A levéltári források segítségével láthattuk, hogy egy időben mindig több bába működött a településen, a 20. század elején párhuzamosan 5-6 bába is. A megismert szülési jegyzőkönyvekből megtudhatjuk, hogy az idő előrehaladtával a falusi bábák munkájukat egyre gyakrabban végezték orvosi felügyelet mellett. Az 1950-es évektől, az intézményi szülés elterjedésével pedig egyre ritkábbá váltak azok az esetek, amikor a gyermekek helybéli bába közreműködésével, otthonukban jöttek világra, így a vizsgált utolsó esztendőkből a bábai teendők már csak a terhesség gondozására szorítkoztak.

Az előzőekben tárgyalt és leírt bábanaplókból – a szülésznői munka korokkal változó jellemzőin és jelentőségén kívül – a forrásművek tartalmi korlátai által meghatározott, így nem mindenre kiterjedő, de hiteles ismereteket kapunk a dokumentált korszak népességének egészségi állapotáról, például az élve és halva születések megoszlásáról, továbbá – indirekt módon – a népegészségügyi adminisztráció aktuális fejlettségéről is.

Irodalom

A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása.

1900 1. r. A népesség általános leírása községenként. http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statistika/Manda/MSK/MSK_001.pdf (A letöltés ideje: 2021. 04. 13.)

BALÁZS Péter

2007 Péter Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete 1–2. kötet. Sajtó alá rendezte: Gazda István. A MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI INTÉZET TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI 73. Magyar Tudománytörténeti Intézet Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Piliscsaba – Budapest. http://real.mtak.hu/30273/1/balazs_kozegeszsegugy_1-2kotet.pdf (A letöltés ideje: 2021. 04. 13.)

DEÁKY Zita

1996 *A bába a magyarországi népi társadalomban. (18. század vége–20. század közepe).* Budapest

DEÁKY Zita – KRÁSZ Lilla

2005 *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század).* Budapest

EDELMANN Menyhért

é. n. Közegészségügy. In: Borovszky Samu (szerk.) Bihar vármegye és Nagyvárad. Magyarország vármegyéi és városai. 336–346.

FEKETE Sándor

1970 A bábaoktatás története Magyarországon. In: Antall József (szerk.) Ovostörténeti Közlemények 55–56. 175–186.

KÁDÁR Lajos

1984 *Fáradságos hosszú évek, mesterségek.* Kézirat. Híj család magánirattára

ORENDT Mihály

2018 A nagyváradai bábaképezde története. http://hegykozcsatar.lapunk.hu/tarhely/hegykozcsatar/dokumentumok/201809/orendt_mihaly_a_nagyvaradi_magyar_kiralyi_babakepezde_tortenet.pdf (A letöltés ideje: 2021. 04. 13.)

PONGRÁCZ Tiborné

2013 A Ratkó-korszak. KorFA. Népesedési hírlevél. 2013. március, XIII. évf. 1. szám. 1–4. <http://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/korfa/article/view/727/191> . (A letöltés ideje: 2021. 05. 13.)

SEBŐK László (összeáll.)

2005 AZ 1869. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS VALLÁSI ADATAI <https://mek.oszk.hu/05900/05936/05936.pdf>. (A letöltés ideje: 2021. 05. 13.)

SIMON Beáta

2021 Bábahivatás a 19. század derekán Zalában. https://mnl.gov.hu/mnl/zml/hirek/babahivatas_a_19_szazad_derekan_zalaban?fbclid=IwAR14zQjU1nKyE6bwClpIWYaOJ0011_N-PRpNdfnXPramd-uEOnlSIUD1CWQ (A letöltés ideje: 2021. 05. 13.)

SVÉGEL Fanni

2018 A bábamesterség átalakulása a XX. század közepén. A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei. Kaposvár. 237–254. http://smmi.hu/publikaciok/2018/19_SveglFanni_237-254.pdf (A letöltés ideje: 2021. 02. 21.)

SIPOS Péter

2000 A XX. századi forráskiadás problémái és ajánlás a forráskiadás szabályzatára. *Fons* VII. évf. 1. sz., 171–185.

WERLING Józsefné Forrai Márta

2000 A magyarországi bábaképzés főbb állomásai. In: Kéri Katalin (szerk.): Ezerszínű világ. Mozaikok a nevelés történetéből V. Pécs, 109–120. <http://mek.niif.hu/01800/01887/html/ezersz13.htm> A letöltés ideje: 2021. 02. 21.)

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

- IV.402.64.k Bihar Vármegye Bizottsága közgyűlésének jegyzőkönyvei
IV. 406/b. Bihar vármegye alispánjának iratai, Közigazgatási iratok.
100. d. Csökmő község határozatai
IV.B 465/1. Bihar vármegye református egyházi anyakönyvi
másodpéldányainak gyűjteménye
2. k. Csökmő, házassági anyakönyvek, 1876–1884
XXXIII. 16/a. Csökmő állami anyakönyvi másodpéldányainak gyűjteménye
1895–1980. Születési anyakönyvek
XXXIII. 16/b. Csökmő állami anyakönyvi másodpéldányainak gyűjteménye
1895–1980b. Házassági anyakönyvek

Mária Sándor

Details to the history of midwives of Csökmő

For many centuries women gave life to their children in their home, and midwives helped them. In Hungary training was obligatory for midwives from the 18th century. Based on remained documents of three certified midwives of Csökmő, a small village of Bihar, this study examines how the responsibilities of village midwives had changed in those days. There is only one document inherited from Dánielné Kádár, the “The oath of midwives” from the end of the 19th century, which also includes the official guidelines for midwives. Beside the certificate of Antalné Híj (1874-1963) also midwife’s logs are kept by Bihari Museum including records about childbirths and also miscarriages handled by her. Károlyné Katona (1918-2001) received her certificate in 1942, and she immediately started working in her hometown. Her midwife’s logs preserved by her daughter list records about women in labour in the village and two neighbouring villages (Darvas and Újiráz) until 1967. From the second part of the 20th century the government increasingly urged childbirths to take place in professional institutes, so the number of home births gradually decreased; women went to birth centres or hospitals to give birth to their children, so midwives were called to home births only in emergency.

[1] **Szülésznő esküje**

Én Kádár Dánielné esküszöm és fogadom, hogy kötelességemnek minden szülésnél lelkiismeretesen és gondosan megfelelni fogok. Minden mellétekintet nélkül eljárók és senkinek szándékosan ártani nem fogok; Fogadom, hogy a reám bízott szülőket, szegényt és gazdagot bábai segedelemben legjobb tehetségem szerint egyaránt részesítem, azokat el nem hagyom és el nem hanyagolom, s mindenkor és mindenben szülésznői utasításom értelmében, legjobb képességem szerint fogok eljárni. Isten engem úgy segítjen!

[2] **Utasítás a bábák számára**

1. § A bábák a megyei (városi), járási és községi hatóságoknak közvetlenül alá vannak rendelve.
 2. § Szülésznői gyakorlatokat csak oly bábák űzhetnek, kik a magyar-osztrák monarchia valamely tudományegyeteme vagy más belföldi szülésznői tanintézet által kiállított oklevéllel bírnak.
 3. § A bábák letelepedésök alkalmával a helybeli hatóságnál erről jelentést tenni, s oklevelüket és egyéb okmányaikat bemutatni köteleztetnek.
 4. § A bábának lakása a házra kifüggesztett tábla által megjelölendő.
 5. § A bábák józan, becsületes és tisztességes életmódra, az orvosok és más bábák irányábani illedelmes magaviseletre köteleztetnek, s éjjel-nappal a legnagyobb készséggel a szülőknek segedelmére tartoznak.
 6. § Nehéz, kétes és veszélyes szülések esetén, vagy olyanoknál, melyeknél netalán műszerrel segítség fog szükségeltetni, a bábák felelősség terhe mellett idejekorán orvost hivatni köteleztetnek.
 7. § Tetszhalottan született gyermekeknél a bábák mindazt kitarással megtenni kötelesek, miáltal azokat életre lehet hozni.
 8. § Ha keresztyén anyának gyermeke életveszélyben forog, a bába annak idejekoráni megkeresztelése korán gondoskodni tartozik.
- [3] 9. § A szülés után a bábának nem szabad előbb elhagyni a szülőket, mint midőn az a könnyen bekövetkezhető vérzés elől biztosítva van: úgy szintén nem szabad a szülést nem oklevelezett segédnőre bízniok.

10. § A bábák hivatásuk gyakorlatában azon körön belül megmaradni, s annak lehetőleg jól megfelelni tartoznak, melyben tanítást nyertek, és melyre feljogosítottak. Az anyákat és gyermekeket gyógykezeltetni, azok részére orvosságot, érvágást vagy más gyógyeszközöket rendelni, vagy orvosi meghagyás nélkül kiszolgáltatni, úgy szintén az anyára és gyermekére nézve káros, a nyert tanítással meg nem egyező eljárásokat és szokásokat terjeszteni tiltva van.

11. § A bábák titoktartásra kötelesek azon dolgokra nézve, melyek hivatásuk teljesítésénél, a terheseknél és a szülőknél tudomásukra esnek, péld. testi hibák vagy házi viszonyaik tekintetében. Ellenben a bűnös eseteket az illető hatóságnak tartoznak bejelenteni.

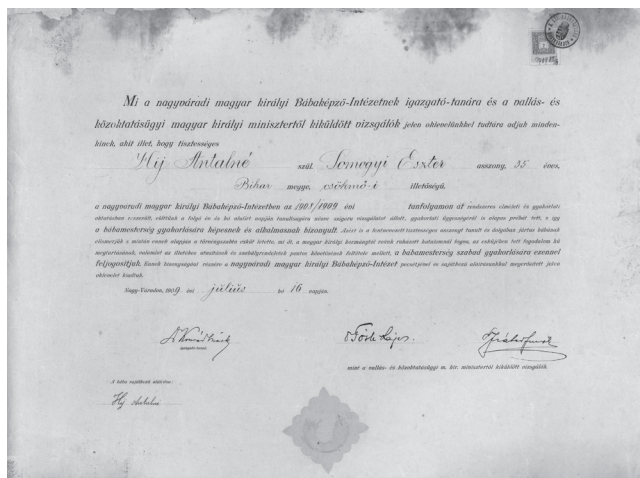
12. § Ha a bába hajadon személyhez hasbani fájdalmak vagy nehézségek miatt segítségül hivatik, azt szabatosan megvizsgálni tartozik, s ha terhesség jeleit fedezné fel, ezt az illető személynek vagy anyának kellő óvatossággal tudtára adni s arról gondoskodni köteles, hogy a magzat kárt ne szenvedjen.

Ha a személy, melyhez hivatott, a szüléshez már közel van, azt elhagyni nem szabad.

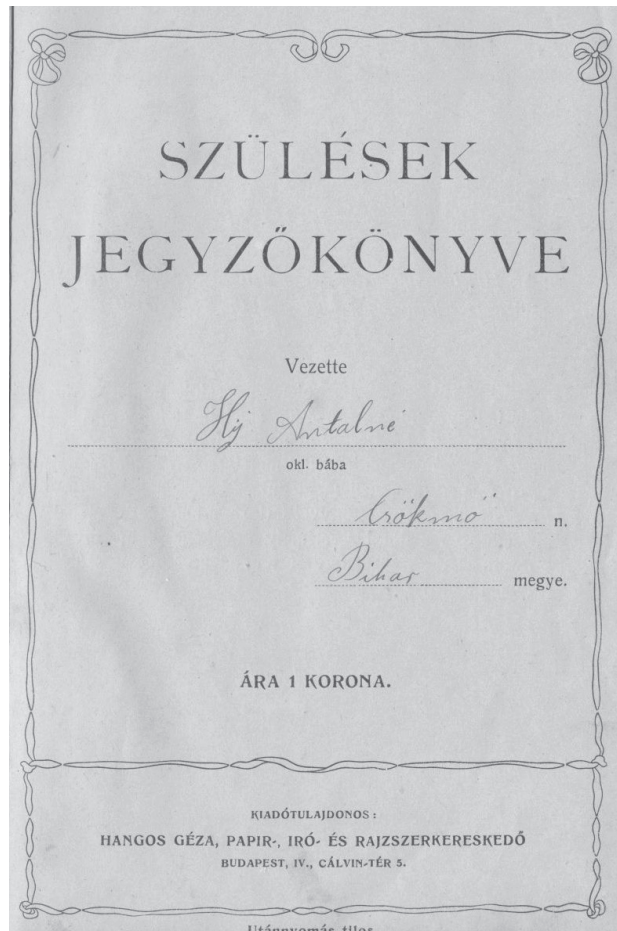
13. § A magzatrontás, magzatűzés, csecsemők alácsúsztatása és elcserélése a törvény értelmében büntetettik.

14. § Oly bábák, kik valamely hatóság által vizsgálatra használtatnak, vizsgálatuk eredményét az eléjük tett kérdésekre nézve legjobb tudomásuk szerint kötelezettek előadni.

Képmelléklet

1. kép. Hij Antalné bábaoklevele (Bihari Múzeum gyűjteménye)

2. kép. Hij Antalné bábanaplójának belső címlapja

Szülések				Jegyzőkönyve.									
Folyó szám	A szülés éve, napja, órája	A szülő neve, kora, állapota, lakása	Hányadszor szülő?	A magzat fekvése születéskor (koponya, arca, keresztfekvés)	A magzat neme, neve, hosszúsága	Éve vagy halva született-e?	Érett, kora éretlen-e a magzat?	Hány súlymértépegyre lett elhasználva?	A fejlődési állapotok rendellenesség, és milyen?	Anyai egészségi állapota a gyermekkorban, beteg volt-e, milyen beteg?	A gyermek egészségi állapota 8-10 napig?	Meghalt? mikor?	Egyéb megjegyzések
(A „Szülések jegyzőkönyve” mintáján)	1902. február 20. d. e. 7.	Szetes Pálné Nagy Teréz 29 éves asztalos neje Szeged Korona-u. 5. sz.	6	első koponya-tartás	leány Mária 41 ctm.	élve	kora 6	—	egészséges	meghalt február 27-én	Az újszülött veleszületett gyöngeség következtében halt meg.	Dr. Kiss halottkém	
(A „Szülések jegyzőkönyve” mintáján)	1902. február 25. d. u. 3.	Bozó Erzsébet 19 éves hajadon Szeged Fodor-u. 9. sz.	1.	második koponya-tartás	fiú István 51 ctm.	élve	érett 3	rángató görcsök	egészséges	egészséges	A rángatógörcsök miatt fogóval fejeztem be a szülést. Szülés után nem jelentkezt többé görcs.	Anyja és gyermek egészségi állapota maradtak 1902. III. 10.	Dr. Barna.

3. kép. Hij Antalné bábanaplójának rovatai a nyomtatott kitöltési mintával

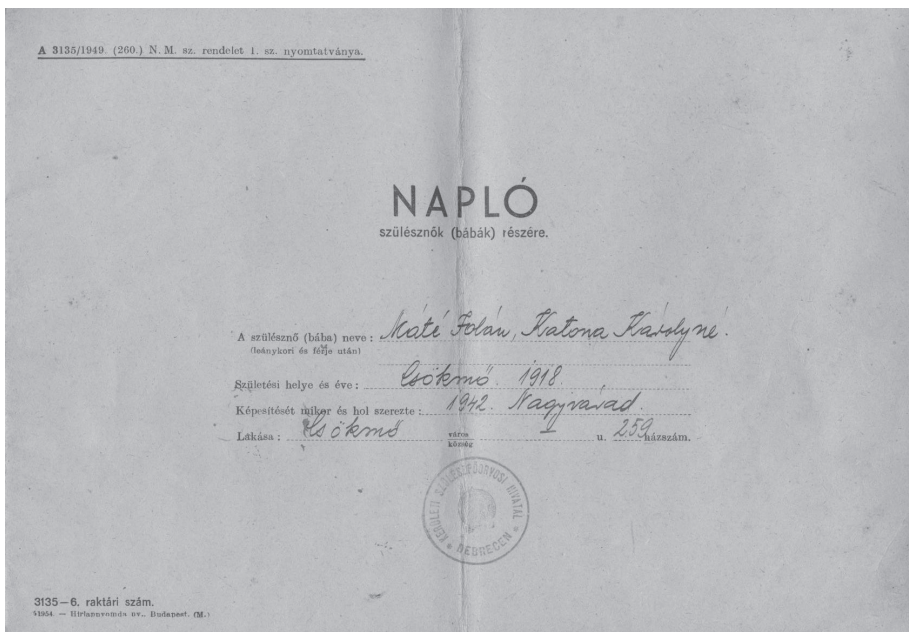
4. kép. Híj Antalné bába gyermekeivel 1909 körül (Kádár Dániel magánarchívuma)

5. kép. Katona Károlyné (középen) bábaképzős tanuló két évfolyamtársával
(Örökségünk Háza, Csökmő)

6. kép. Az Nagyváradi M. Kir. Bábaképző Intézet 1941–42-ben végzett növendékei –
Katona Károlyné évfolyama (Örökségünk Háza, Csökmő)

7. kép. Katona Károlyné egyik bábanaplójának címlapja (Örökségünk Háza, Csökmő)

8. kép. Katona Károlyné bábatáskája
(Örökségünk Háza, Csökmő). Fotó: Bogya Pál

9. kép. Katona Károlyné eszközei (Örökségünk Háza, Csökmő). Fotó: Bogya Pál

Bakó Endre

NADÁNYI ZOLTÁN NYELV- ÉS IRODALOMSZEMLÉLETE

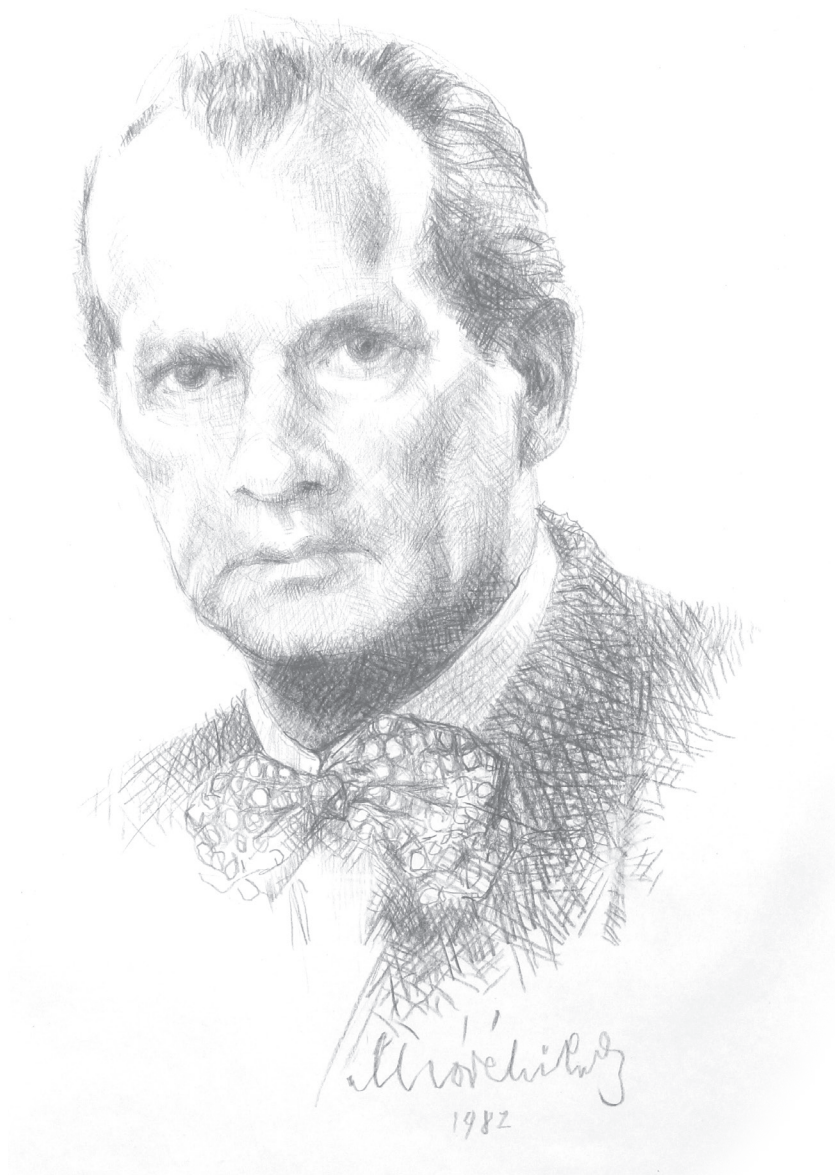
Nadányi Zoltán nem írt mélyenszántó irodalmi tanulmányokat, mint Babits Mihály, vagy nyelvészeti-nyelvművelő cikkeket, mint Kosztolányi Dezső, nincsenek anyanyelvet tematizáló versei sem, mint sok költőnek, például Faludy Györgynek,¹ ő a par excellence lírikusok közé tartozott, vagyis olyan költő, akinek életműve sorsával együtt csak lírai dimenzióban él. Nyelv- és irodalomszemléletének nincsenek vallomásformában rögzített megnyilatkozásai, amit ő erről gondolt, azt költeményeiben rejtette el, esetleg irodalmi vonatkozású tárcáiba mentette, illetve a gyakorlatban realizálta. Mindössze két irodalmi dolgozata haladja meg a tárcaterjedelmet, mindkettőt az alkalom szülte. Minthogy a Kisfaludy Társaságban Móra Ferenc helyét foglalta el, köteles volt róla megemlékezni. Móra-emlékezése hangulatos esszé, kitűnik belőle, hogy Nadányi olvasta és szerette a szegedi író regényeit, novelláit, verseit, de még meséit is: „*A szitakötőnek és a magyar népmesének a csodálatos könnyűsége, szivárványos csillogása andalít az ő írásaiban.*” Dicséri Móra páratlan humorát, amelyből szívjóság, bölcsesség, türelem, ábrándosság és sok egyéb jótulajdonság árad. „*Neveztem királynak, neveztem forrásnak. Ha király, mindig uralkodni fog, ha forrás, mindig buzogni fog. Ha király, az ő trónusát el nem foglalhatja más, örökre megmarad rajta...*” – fejezi be az írást.²

A megyei főlevéltáros feladata volt a *Bihar vármegye* c. monográfia szerkesztése, amelyben *Új bihari írók* címen elhelyezett egy bihari irodalmi seregszemlét. Számon tartja Nagy Gusztávot, Kállai Gyulát, Nagy Andrást, „költő” Nagy Imrét, Szűcs Sándort, a bojti Pető Sándort, s mindenekelőtt Szabó Pált, akivel már közös szerzői eset is tartott.³ Az írás belső logikája értelmében érinti Nagyvárad irodalmi szerepét. „*Micsoda termékenyítő hatással volt azelőtt a kezdő írókra Várad. Volt ugyan némi rikító túlzás is, erőltettség, csináltság Várad szellemi életében, tudott émelvítő is lenni az a nagy tehetség-imádat (...), de azért tagadhatatlanul megvolt ennek az örökös szellemi kavargásnak – még ha nagykanállal kavargatták is – az ösztönző, termékenyítő hatása. Érezhette az író, hogy olvassák, törődnek vele, közönsége van. De ösztönző hatással volt az íróra a verseny is, amelyben benne találta magát, ha Váradra került.*”

¹ Faludy 2000. Az antológia dokumentálja, hogy sok költőnk verstémája volt az anyanyelv.

² Nadányi 1940:196.

³ Nadányi Zoltán és Szabó Pál szerzői estje. Bihar, 1933. április 6. 1.

*Móré Mihály ceruzarajza Nadányi Zoltánról.
(Bihari Múzeum gyűjteménye. Leltári szám: V. 92.52.)*

*A szerkesztőségben Ady Endre dolgozott, mellette a másik asztalnál Juhász Gyula,⁴ odább Dutka Ákos, Emőd Tamás, kigyúlt szemű, lázas fiatalok, örökös lobogásban, megszállottságban, és abban a hitben, hogy ők most a szebb magyar jövőt készítik elő, a magyar kultúra felvirradását, a holnapot. (...) Még aki nem tartozott is közéjük, aki idegenkedett a lármás csoportosulástól, még az is megérezte ennek a versenynek a sarkaló hatását, az is velük futott, csak a maga külön útján, versenyen kívül.”⁵ Nem kétséges, az utóbbi sorokat önmagára vonatkoztatja, megvilágítva mindenkori különállását. Ő *A Holnap* idején még jószerint gyerek volt, s amikor az első világháború éveihez közeledve feltűnt Várad irodalmi életében, már egy újabb írónemzedék működött. De Nadányinak sem országos, sem helyi vonatkozásban nemzedéktudata nem képződött. Ezért is okozott gondot irodalomtörténeti besorolása.*

Nem lévén teoretikus alkat, rendszertelenül olvasott – erre utal is egy interjúban –, olvasmányainak alig maradt írásos nyoma. Nem valószínű, hogy olvasott nyelvészet-filozófiai műveket, például Humboldt nyelvölceseleti tanulmányait, de akárcsak Kosztolányi, ő is ösztönös követője volt a nagy német tudósak, azt tartotta, hogy a nyelv a nemzeti jellem kifejeződése,⁶ s a költő voltaképpen a nyelv szellemének megtestesítője, ő tárja fel a nyelv lényegét és szépségét, ő emeli az információ-közvetítő funkciót az esztétika felhőmagasába. Ennek a gondolatnak egyik verssé érlelt foglalatát *A költő* c. etűdje: „*A költő, kit senki se emleget, / a költő festi kékre az eget.*” Az anyanyelvből sarjadó költészet az ő számára is fontosabb létmód, mint a világi egzisztencia. Rainer Maria Rilke igazolja, hogy „*A művészet életfelfogás, mint – mondjuk – a vallás, a tudomány és a szocializmus. A többi életfelfogástól mindössze abban különbözik, hogy nem a kor függvénye, és mintegy a végső célok világnézetének fogható fel.*”⁷ Nadányi ennek egy alkalommal így adott kifejezést:

*Csiráik hordozóját, láz remegtet:
egy születő vers nem marad-e félben?
Egyszer a kocsiúton menve, féltem,
hogy autó jön és elgázol egy szonettet.*
(Az átkok könyvéből, 3.)

⁴ Ady Endre és Juhász Gyula nem egy időben élt Nagyváradon!

⁵ Nadányi 1938: 440–441.

⁶ „*az emberi nem nyelvének felépítése azért és annyiban különböző, amiért és amennyiben maguknak a nemzeteknek a szellemi sajátossága is az.*” Telegdy–Ara-Kovács 1985: 79.

⁷ Rilke 1972: 327.

Ugyane ciklus második szonettjében írja. „*Nekem a szó is drága. Csudaháló, / mely lelkeket fog.*” Ez az alapvető nyelvi valóságon túllendülő nyelvszemlélet, mely a nyelv mindenhatóságát tételezi. Máskor emberi tulajdonságokkal, etikai tartalommal ruházza fel a szavakat, s ezáltal kiemeli lingvisztikai státusukból: „*Sok volt a szószátyár; hebegő, / és rosszak voltak a szavak*” – olvassuk a *Romok között* c. lírai darabban. A nyelvmsztika sem állt tőle távol: „*A neveknek is van lelkük, akárcsak a tárgyaknak és akiről most szó van, annak a férfinak ez a név a lényegét fejezi ki leghívebben*” – vélte egy tárcájában.⁸ Kétségtelen, a neveknek lehet szimbolizáló, érzelmi funkciójuk, de ez az adott nemzet művelődés- és emlékezet-hagyományyaiból táplálkozik.⁹ Egy személy neve nincs összefüggésben tulajdonságaival, kivéve a beszélő neveket, egy kistermetű ember neve éppenséggel lehet *Nagy*. Mégis, az ókortól kezdve tartotta magát az a felfogás, hogy jelölő és jelölt között van valami misztikus kapcsolat: „*nomen est omen*”. Napjainkban is él az ún. nominatív determinizmus elve, mely szerint egy adott személy neve magában hordja viselőjének sorsát.

Nadányi számára tehát a nyelv mással nem helyettesíthető anyaga a tudatnak és a költészetnek, mint szobrásznak a márvány, a bronz, zenésznek a hang stb., amelynek révén az emberi világhoz kapcsolódhat. Bizonyára vitatta volna Heinrich von Kleist aforizmáját: „*a költő annak örülne legjobban, ha szavak nélkül fejezhetné ki a gondolatot*”.¹⁰ Metanyelven, kódokkal csak információ közvetítést lehet végezni, esztétikai értéket létrehozni nem! (Ha csak Kleist nem valami éterizált, kozmikus állapotra gondolt, amelyben ösmozgató, misztikus erők működnek.) Nadányi kezdettől a nyelv totális birtokba vételére törekedett mind szemantikai, mind szintaktikai értelemben. Ez teljes sikerrel járt! Kosztolányi Dezsőt *Furcsa vendég* c. kötetének nyelvi színvonala valósággal lenyűgözte: „*Gazdagon és tökéletesen – meglepően – tud magyarul*”.¹¹

Források, mesterek

Tizenhároméves korában publikálta első versét *Harangszó* címmel a *Nagyvárad* c. napilap hasábjain,¹² s 1908-ban már önálló kötete jelent meg, (*Versék*) amely a kor uralkodó nép-nemzeti irodalomszemlélete szerint színvonalas, sőt nagy reményekre jogosító debütálás. A gimnáziumi magántanuló verselő készsége főleg Petőfi és Arany

⁸ Nadányi Zoltán: *A nagy mutatvány*. Budapesti Hírlap, 1934. február 18. ill.: Urbán 1994: 210.

⁹ A németek 1945 után nem hivatalosan törölték az Adolf nevet a névtárból.

¹⁰ Idézi Wittgenstein 1995: 27.

¹¹ Kosztolányi 1921:1281–1282.

¹² „Nagyvárad”, 1905. nov. 5. ill.: Urbán 2006: 633.

János – vagy epigonjaik – hatására bontakozott ki, erre utalnak a témák, a műnemek, sőt olykor a címek is. De már egy anakreóni dal is olvasható (*Szerelem*) 16 éves korában kiadott első kötetében, és néhány vers témája túlterjedt a magyar költészet mezején. A kötet mindezek ellenére még a naiv alkotóállapot terméke, önazonosság híján a kollektív tudatot reprodukálja. Az *Ilonka* (1910) újabb hatások befogadásáról tanúskodik, amit leginkább a műfordítások igazolnak (Kästner, Heine, Schiller, Baudelaire, Morris Rosenfeld), de erre mutatnak a változatosabb formák, s leginkább az, hogy kezd kialakulni a fiatal Nadányi költő-identitása. Ennek egyik példája a *Mi ketten* c. költemény, amely megsejtése örök költői szerepek egyikének: „Éltünk mi már egyszer régen, / A legendás középkorban, / Várkisasszony voltak akkor, / Én meg kóbor lantos voltam.”

A következő években fordult érdeklődése az új hangú költészet felé, ennek nyomai *Újabb költeményei* (1914), még inkább *Kerekerdő* (1917) c. kötetén már észlelhetők, hogy aztán a *Furcsa vendég* (1921) teljes fegyverzetben mutassa a modern költőt, „Azt, amit a Nyugat költői felszínre hoztak mély tárnákból, itt lelem új ötvöztet forrasztva...” – nyugtázza Kosztolányi Dezső.¹³ Kik voltak mesterei, kiktől tanult? Tóth Árpád Reviczky-, Kosztolányi-, Babits-hatást, Kosztolányi Petőfit, Arany Jánost és a *Nyugat* költőit vélte kihallani a Nadányi-versekből, Féja Géza Aranyt és az értékesebb sanzonköltészetet, a japán–kínai mikrokozmoszt tartotta forrásnak, Fenyő László Heinét, Reviczkyt, Szép Ernőt és a század eleji impresszionistákat, Füst Milának Csokonai, Mozart és Puskin jutott eszébe Nadányit olvasva, Illés Endre Beranger, Heine, Geraldly sugallatát sejtette, Devecseri Gábor az érzéki görög költők zengését hallotta, Vas István Reviczky és a sanzon mellett érvelt, akárcsak Garai Gábor, s valamiképpen Krúdy Gyulára emlékeztette trubadúrköltészete. Író nő lánya, Nadányi Gert-rúd Rilke verseskötetét látta olykor a kezében.

Voltaképpen e sejtető állításokat – sőt még többet is! – lehetne versekkel konkrétan igazolni, ami Nadányi sokoldalúságát bizonyítja, egyszersmind azt is, hogy tanítvány-líra az övé, abban az értelemben, hogy nem nyitott új fejezetet a magyar líra-történetben, de a befogadott hatásokat sajátjává forrasztotta, egyénivé hangszerelte, senkinek epigona nem volt. Szerintünk a legerősebb impulzusokat Csokonaitól, Arany Jánostól, Heinétől, a trubadúrköltésztől és Kosztolányi Dezsőtől kapta. Csokonai-élményét egy remek tárcában vallotta meg a költő születésének százötvennegyedik évfordulója alkalmából. Teljes terjedelmében idézi *Háfiz siralma* c. költeményét,

¹³ Kosztolányi 1921:1281–1282.

s kijelenti, hogy „*ez az összerombolt zseni*” volt akkora művész, mint Anakreón vagy Petrarca, akihez hasonlítják. Csodálja nyelvteremtő fantáziáját, meggyőződése, hogy „*az egész mai magyar líra közvetlenül Csokonaiból indul ki*”.¹⁴ Arról nem szól, hogy ő mit tanult tőle, de felel rá költészetének neo-rokokó vonulata: a szerelem apoteózisa, a női szépség részletes taglalása, a kandi érzékiség, a játszi mesterkéeltség, a virágszimbolika, a nyelv zeneisége stb.

Nadányi másoktól eltérően mindössze két költő-elődnek szentelt költeményt, az egyik Arany János halhatatlanságát ünnepli. Igaz, erre a trianoni békediktátum is készítette: Arany szülőhelye, Nagyszalonta is elveszett. A három szerkezeti egységből álló nagy kompozíció első részében Aranyt allegorikus-metaforikus eszközökkel ábrázolja, aki medret váj a magyar költészet folyamának, amely aztán „*körbe foly e honban*”. Az elveszett területeken is a „*szent folyó dala*” (a költészet) maradt az „*egyetlen orvosság*.”

(...)
*a zengő dalt, testvér, hallod-é?
„Erdélyország nem hajol igába!
adják-veszik, de minden hiába,
mert ez a föld Arany Jánosé!”*

Bessenyeitől nem stílust vagy poétikát tanult, hanem az emberi helytállás, az önmegvalósítás elszántságának hősiességét.

*Én nem a testőrt tisztetem,
Hanem azt, aki hazatért,
Ott hagyva minden csatatért,
És állt a parton dísztelen.*

Bessenyei hősként áll előttünk, mert legyőzte a külső és belső akadályokat egyaránt. Itt akár be is fejeződhetne a költemény, de érezzük, az epikum és líra belső arányai az előbbi felé billennének. Nadányi tehát létfilozófiai dimenziót nyit lírai húrokon, nem egyes szám első személyben ugyan, de nyilvánvalóvá teszi a személyes érdekeltséget, a hasonlóságot: Bessenyei „bihari remete”, ő pedig „bihari Robinson”:

¹⁴ (n.) = Nadányi Zoltán. Hétről hétre. Bihar, 1927. november 24. (I. évf. 47. szám) 1–2.

*Ült csendben a tornác zugán
és nézte a bukó napot.
Aztán a toll után kapott,
utolsó szalmaszál után*

*Bizony, utolsó szalmaszál,
Bizony, fuldoklik, aki él.
De, aki több a többinél,
E szalmaszállal partra száll.*

Jól látta Lator László: „Mondanom sem kell, hogy A testőr Bessenyei-képe önarckép is (...) Nyilvánvalóan nem egyszerűen az egzisztenciális szorongás, hanem a szorongató társadalmi helyzet keltette rossz közérzet formálta meg benne (a) Bessenyei sorsát olyan személyes keserűséggel megfogalmazott mondatot: »Bizony, fuldoklik, aki él.«”¹⁵

Heine már fiatalon megérintette, elsősorban a *Buch der Lieder* romantikája hatott rá, s ő bátorította szatirikus hajlamának kibontakoztatására, a *Piripócsi képek* aligha születtek volna meg hatása nélkül. S a gyakran alkalmazott csattanók, zárópoének alkalmazása is heinei örökségnek tűnik. Műfordítói életművében Heine áll az első helyen, ezt a feladatot sem tekintette mellékesnek, sőt mindig nagy kedvvel végezte, amiből sajnos keveset kapott. 1954. április 10-én érdeklődéssel figyelte a Heine-műsort a rádióban, tőle is elhangzott több darab, s nagyon elégedetlen volt a hallottak színvonalával.¹⁶

A Kosztolányi iránti vonzódást ő maga is megerősíti: egy interjúbán arra a kérdésre, hogy kit tart a korszak legnagyobb magyar írójának és költőjének, így válaszolt: „Ötletszerűen olvasok és nagyon keveset, így véleményt ezen a téren nem alkothatok magamnak. Legkedvesebb költőm Kosztolányi Dezső.”¹⁷ Már az 1910-es években szívébe zárta Kosztolányi költészetét, s amikor a költő 1917 decemberében Nagyváradon vendégszerepelt, Nadányi meleg szavakkal festi le fogadtatását, emberi habitusát, miközben folyamatosan beleszó szövegébe elragadtatott, elérzékenyült sorokat „Kosztolányi (...) folytatja, amit békében elkezdett: a szavak édes rakosgatását, zenéjük és

¹⁵ Domokos – Lator 1982:1 67.

¹⁶ „A Heine dalszövegek kétségbe ejtőek voltak 10-én, nem is értem, miért ejtették el a Binóci-fordításokat, és tették helyükbe azokat a többszörösen gyalázatos szövegeket.” Idézi: Bakó 1983: 281.

¹⁷ Szilassy 1936: 201–202.

árnyalataik finom összehangolását. (...) Az ő szavai csak a szív és lélek számára valók, s aki nem tudta szívvel, lélekkel kísérrni, méltán érezhette magát elhanyagoltnak ülőhelyén.” A kölcsönös megbecsülésből végül személyes ismeretség, majd barátság sarjadt: Kosztolányi nem sokkal halála előtt felkereste Berettyóújfaluban és szerzői estet tartott Nadányi szervezésében.¹⁸

A Nyugat költőinek új hangja iránti érdeklődését már egy 1914-ban kelt, Osvát Ernőhöz intézett levele dokumentálja.¹⁹ 1916-ban Szép Ernőnek egy költeményét idézi, amiért ledorongolták, mert nem lihegő, militarista buzdító verseket írt a háború alatt, hanem az élni vágyást sóhajtozta, s ezt Nadányi méltóbb háborús költészetnek tartja, mint Gyóni Géza „hősi halottakkal kompromittált” világát. Később baráti kapcsolat létesült köztük, leveleket is váltottak.²⁰ Kritikát írt Antal Sándornak, az első *A Holnap* c. antológia (1908) szerkesztőjének *A csudálatos szemű katona* c. kötetéről, méltányolva a szerző humanizmusát és pacifizmusát. Antal Sándor ugyan a *Nyugatnak* csak külső munkatársa volt, de az általa szerkesztett *A Holnap* antológia első kötete, az új hangú magyar irodalom Ady vezérelte seregszemléje, a modern irodalom egyik áttörő, sikeres kísérlete volt. Antal tekintélyes szerepet vitt Nagyvárad irodalmi életében.²¹ Költőnk a nagyvárad Arany-ünnepség alkalmával vezércikkben adta tanújelét Arany-rajongásának, s a szövegbe beleszötte a tankönyvek iránti elégedetlenségét, a megoldást abban látja, ha Babits Mihállyal íratnák a tankönyvet.²² Tudjuk – noha a *Nyugat* kevés versét hozta –, Babits is nagyra becsülte Nadányi költészetét, erre tanú feleségének (Török Sophie) egy feljegyzése, továbbá az, hogy nem közölte Gulyás Pál elmarasztaló kritikáját.

Az alkotói „Én” és a mű kapcsolata

Nadányi a költészetéről nem alkotott koherens teóriát, ez irányú nézeteit is fragmentumokban kell tetten érnünk. Már fiatalon megpróbálta önmaga előtt tisztázni megszólalásának indítékát: nem babért, hírnevet akar szerezni:

¹⁸ Bakó 2000.

¹⁹ Nadányi Zoltán levele Osvát Ernőhöz. Nagyvárad, 1914. április 9. Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratára. (Leltári szám: V. 955/20)

²⁰ Bakó 2008; Bakó 2014. 170–173.

²¹ *A csudálatos szemű katona*. Nagyvárad, 1917. 40. sz. 11.

²² Nadányi 1917: 1.

*Azért dalolok, mert
Nyíló rózsát láttam...
Mert csillagot láttam
Égről lehulltában.
Mert elandalított
Az alkony pompája
Mert belenéztem egy
Ragyogó szempárba.*

(Mért dalolok)

A dalocskát azért érdemes idézni, mert ars poetica érvényű, az önképfestő *Tűnődés* előképe: a költő a természet rajongója és a szerelem alattvalója, e szépségeknek önkéntelen elvarázsolt dalosa, azaz médiuma. Az alkotó és mű kissé misztikus viszonyának ez a felfogása eléggé ismert mind a világ-, mind a magyar költészetben, hatásfunkciója az élmény ellenállhatatlanságának, mindenhatóságának hangoztatása. Carl Gustav Jung, a neves svájci pszichológus szerint „*Nem Goethe alkotja a Faustot, a hanem a Faust, mint lelki komponens alkotja Goethe-t*”.²³ Bőven idézhetünk magyar példákat is: „*Nem az énekes szüli dalt: a dal szüli énekesét.*” (Babits Mihály: *Mint forró csontok a máglyán*); „... sokszor már-már alig hiszem, hogy / én írom a verseimet” (Szabó Lőrinc: *Műhelytitok*); „... legyen szabadulásom / attól, ami én, s nem az ő tükre bennem” (Weöres Sándor: *A grádicsok éneke*). Nadányi is megélte ezt az élményt:

*A vers, ha tudnád... azt nem én csinálom,
az megvan. A költő, ahogy neveznek,
a költő senki, semmi. Csak fogadja
a verseket, akik hozzá eveznek.
Honnan is jönnek? Örökkévalóság
hajósai ők.”*

(A versek nem hiszik)

Kosztolányi hitelesíti ezt az alkotói állapotot: „*E kötet írója szenvedélyes alkímistája azoknak az összhangzatoknak, melyek csak játék közben, szándéktalanul jelentkeznek, mikor a költő egy érzésbe, egy gondolatba belefeledkezve – a nagy művészi cél felé feszülve – magára hagyja a nyelvet, hogy helyébe érezzen, gondolkozzon...*”²⁴ Vagyis nem a gondolat, a logika, hanem a képzelet (ihlet!) teremti azt az élmény-, ér-

²³ Idézi Wehrli 1960: 152.

²⁴ Kosztolányi 1932: 42.

zés- és ritmusegyüttest, ami testet öltött formájában a vers. Azt jelentené ez: „Tényleg a tollammal gondolkodom, mert fejem gyakran mit sem tud arról, amit a kezem ír”.²⁵ Természetesen nem! De a költő, ha a költőiséget szem előtt tartja, ha nem alkalmi verset ír, nem tudja előre pontosan megmondani, hogy mi lesz költeményének egzakt tárgya, milyen lesz képanyaga, formai alkata, az majd az alkotói láz elmúltával derül ki számára is. A művészi tudat sajátos működéséről van itt szó freudi értelemben: a költő nem mindig a valóságra reflektál, hanem sokszor utat enged álmainak, vágyainak, a tudatalattijában felgyülemlett, elfojtott érzéseinek, látomásainak. Ő így tartotta: „A költemény csak akkor születik meg, amikor a lélek elszakad a világtól, legalábbis a fél eszméletlenség állapotába emelkedik. És ebben a világtól való függetlenségben egyedül az őszinteség az, ami a költőt vezeti.”²⁶ A betűk c. költeményben így utal erre: „Szeretnek űk. Szavamat lesik. / És néha tudtom nélkül bújnak össze, / megfognak és hurcolnak megkötözve / és véretem veszik. Be jól esik.” Érett korszakában is vissza-visszatért a vers genezisének misztériumához:

*Nem én beszélek. Énnekem magamnak
szavam sincs. Néma vagyok, hangtalan.
Ha mégis szólok, rejtelmes hatalmak
tesznek csodát. Ők szólnak általam.
Milyen hatalmak és mit is akarnak,
azt nem tudom. És nem is akarom
megtudni. De tudom, nagyobb hatalmak
mint minden e világi hatalom.
Világos a szavam, de ez nem érdem.
Eszköz vagyok csak, néma, bamba báb.
Nem én beszélek, nem az én beszédem.
Engem ne kérjjen senki. Nincs tovább.*

(Nem én beszélek)

Az alkotás titokzatos, már-már misztikus szellemjárását ars poeticába foglalta:

*A szent órában dobj el minden eszközt.
ne fúrj, faragj, ne szőjj te tarka szőttest
melengess élő sejteket kezed közt,
s a sejtet sejthez úgy csald, úgy erőltessd,*

²⁵ Wittgenstein 1995: 29.

²⁶ Bella 1943, ill.: Urbán 1994: 4.

*hogy eleven szülessék, szép, arányos,
kerekdeden fonódó, mint a nőtest
(...)
Örülj, ez a te tested, a te vágyad,
helyetted hódit, táncra lép a lába.
Örülj, mert mielőtt fejed lebágyad,
átszállsz az utolsó tercinába.*

(Ars poetica)

Az ihlet valóban hatalom, kegyelmi adomány! De a hozományok minden költőnek saját lelki „*terhei*”, a befogadó alany nem „*bamba báb*”, nem a véletlen szerencse kérdése, hogy kihez milyen versek „*eveznek*”.

Bahtyin orosz esztéta teljességgel elvetette a „*szeplőtelen versfogantatás*” teóriáját. Azt tartotta: „*Annak a megfeszített küzdelemnek, amelyet a költő a nyelvvel vív, mindig a nyelv legyőzése a célja, (...) a művész tehát a nyelv saját fegyvereivel gyűri maga alá a nyelvet, rákényszeríti, hogy nyelvészeti kvalitásainak tökéletessé finomítása révén túllendüljön önmagán.*”²⁷ Vagyis a költőnek erőfeszítéseket kell tennie, hogy az élmény, a sugallat művészi formát öltjön. Egy helyen mintha ő is beismerné: „*Eszközöm nincs, mégis / – mintha volna sok – / kalapálok, vések, / fűrok, faragok, (...) Kettő vagyok együtt: / eszköz és anyag. / (...) Magamat magammal, / zúzom, tördelem, / hasogatom, / gyötöröm. / Boldog gyötrelem*” (Pusztai kézzel). Mert bár nincs nyoma a nyelvvel való küzdelmének, ez azonban nem azt jelenti, hogy kész alakban „*ömlött belőle*” a vers: javítgatott is, ha nem is olyan radikálisan, mint pl. Szabó Lőrinc. Ezt a tévhitet nyilván korán beérett virtuóz formakészsége táplálja. Schöpflin Aladár jogosan féltette a fiatal poétát, mondván, aki 18 évesen ilyen tökéletes ura a formának, azt a rutinba fulladás veszélye fenyegeti.²⁸ Elmondhatjuk, hogy költőnk nem esett a rutin csapdájába, akadnak ugyan szürkébb versei, de azoknak is van „*egyéniségük*”.

Közhely, hogy a lírai én nem mindig a költő reális énje – jöllehet a vers egyes szám első személyben íródik –, hanem egy jelképes szerepbe transzponált médium, amely a személyiség anonimitását, különösségét, másságát van hivatva képviselni. Ez a helyzetdal esetében evidens: Petőfi nem volt nemes (*A magyar nemes*), József Attila nem volt favágó (*Favágó*) stb. Ahogy Hegel írta: „*A költő, mint a végtelen sok szerepet játszó színész, hol itt, hol ott időzik el, de bármit ábrázol, mindig elevenen bekapcsolja*

²⁷ Bahtyin 1976: 27.

²⁸ Schöpflin 1917: 312.

*a körbe önnön művészi bensőjét, saját érzéseit és élményeit.*²⁹ A költő tehát privat énjét háttérbe szorítja, s teljes emberi énjével a költészetnek élő fiktív, stilizált individuum lelki arcát ölti fel, hogy a világhoz való viszonyát sokoldalúan, tárgyiasan fejezhesse ki, azzal a szubjektivitással, amely nemcsak az övé, hanem bárkiével közös. Nadányi fiatalon a trubadúr szerepet vállalta: a női szépséget zengte, a szerelmet létfeltétellé emelte:

*Az uccát szórótűz sebezte
s én tehozzád tapogatóztam,
hogy megkérdézzelek: szeretsz-e?
(...)
Mint többi trubadúr elődöm
a Holdban: hölgyemért rajongva
tükörvésszel bibelődöm.
(...)*

(Ajándék)

Később a „világvadonban” amolyan kifinomult, gyermeki lénynek ábrázolja magát:

*(...)
De férfi kell a harcra, férfi,
két kar, mely a küzdelmet érti.
Gyermek vagyok, kire tekintsek?
Jaj, fel nem érem a kilincset!
(...)
Én nem sarcoltam, nem arattam.
huszonöt évet ingyen adtam.
(...)*

(Napóra)

Ennek a Szép Ernő-i őszinteségű dekadenciának, valóságidegenségnek zászlós-verse a *Furcsa vendég*, amelynek lírai hőse „*elmélázott és szépen itt maradt*”. Nem véletlenül viseli legművészbib köteté is ezt a címet. A valóságidegenség persze nem társadalmi-politikai okokból ered, hanem a kultúrember, a művész érzékenységből. Találón jegyezte meg Garai Gábor, hogy verseinek egy csoportjából amolyan krúdys alak tekint ránk.³⁰ Néha ugyan szatirikus szemmel figyel, néha részvétellel fordul a falusi

²⁹ Hegel 1979: 38.

³⁰ Garai 1965: 145–151.

nép felé, olykor lételeméleti kérdések is foglalkoztatják, de az általa képviselt szignifikáns és permanens költői magatartás a gáláns udvarlóié. Nem Don Juan-i babérokra tört azonban, hanem a szerelemnek, mint költői létfeltételnek az állandósítására. Két költői szerep állt távol tőle: a kispolgári erénycsösz mentalitása (*Fohász*), és a titánkodás (*Szerkesztő úr*). Ady ezért nem tartozott kedvencei közé.

Noha többnyire alanyi verseket írt, ezek kevés életrajzi referenciát tartalmaznak. Ilyen legfeljebb a *Nagyapám*, a *Nagyanyám*, az *Itt maradtunk*, az *Innen is elmegyek*, az *Egy kis házban négyen* és még néhány költemény. Legtöbb szerelmes versének műzsája is azonosíthatatlan, nem tudjuk, hogy ki a Gemma, Lya, Maryann, Klió, Teréz stb., csak azt, hogy Gertrúd a felesége (*Gertrúd*). Még az olyan alapművek, mint a *Szürkület*, a *Furcsa vendég* sem tartamaznak személyi igazolványba kínálkozó adatokat.

A költészet értelme, a költő hatalma

Már Horatius azt tartotta: „*Aut prodesse volunt aut detectare poetae.*”³¹ A magyar költészet szinte születése pillanatától közösségi gondok, feladatok kifejezésére vállalkozott, az ország, a nemzet, a nép, később egy társadalmi osztály vagy réteg nevében. Ez a szolgálatelv Petőfi és Arany János életművében jutott csúcsra: „*a néppel tűzön, vízen át*”, de még Ady is „*népért síró, bús bocskoros nemesnek*” stilizálta magát, ugyanakkor ő testesíti meg az individualista művész prototípusát. A *Nyugat* első nemzedékét (Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád stb.) is kettős kötöttség jellemezte: mint Babits *Óda a szépségről* c. költeménye jelzi, a *l'art pour l'art*, az esztétizmus eszményének jegyében alkottak, tartózkodtak attól, hogy a líra a pusztá cselekvés színvonálára süllyedjen, ami nem jelenti a valóságból való teljes elszakadást, csak a domináns vezérelvet. A modern költő belső életéről ad jeleket, a lélek és a tudat állapotáról, a személyiség titkairól, mindezt nyelvi és emocionális intenzitással. Művészi felfogás tekintetében Nadányi a *Nyugat* első nemzedékéhez tartozik: a költészet az ő számára is elsősorban immanens esztétikai értékei miatt nyeri el létének értelmét. Ő elsősorban gyönyörködtetni akar, s megüt egy többnyire sajátos, könnyed, csevegő, játékos, vagy kissé enervált hangot.

³¹ A költők vagy használni, vagy gyönyörködtetni akarnak. (Quintus Horatius Flaccus: *Ars poetica*)

(...)

*legyen e kis vers kézitükröd,
amit kezem remegve metszett.
Azért van, hogy téged mutasson,
lehet-e szebb a költemény,
ha szép, mint te, tündérekisasszony?*

(Ajándék)

A költészetnek – mint tudjuk – eredetileg mágikus-liturgikus funkciója volt: ráolvasás, varázslás, gyógyítás, könyörgés stb. Költőnk – különösen a *Furcsa vendég* c. kötetével (1921) bezárólag – visszahajol e prehistorikus mágiához: hódítani, hipnotizálni akar, másokat megigézni, félretéve az önmagával való számadást. Íme: „*De valamit, amit senkise, / Valamit mégis adhatok, / Enyém ezer bűbájos mese, / Éjjélkor súgták rózsailatok. / Ó, elkábulnál, ha hallanád!*” (Óda), Vagy: „*Ha akarom, a válladon brokát ég / és drágakő borít el százezer.*” (Hódoló vers). Továbbá: „*Csupa parázs leszek én. Megégetem én / amihez kezem ér. / Zsuzsánna kezét és Anna nyakát! / minnek oly fehér!*” (Utolsó nyár). De valójában már korábbi kötetében (*Kerekerdő*, 1917) megnyilatkozik művészet szemléleti pluralizmusa: néhány háborúellenes költeménye tanúskodik róla (*A vasfelhő* és a hasonló című ciklus versei). A háború és a forradalmak, s főleg a trianoni békeszerződés arra késztették, hogy reagáljon a társadalmi-történelmi eseményekre. Ezek a költemények megtelnek vitalitással, elszántsággal, akart optimizmussal, ami néhány nagy verset eredményez. Ilyen az *Átkok könyvéből* c. szonettciklus, *Arany*, *Várad balladája*, s mindenekelőtt a *Te vagy az ország*:

*Van mégis vigaszod, lesajnált
szegény költője Hunniának,
(...)
az élet él. Biztasd magad,
hogy összerogynod nem szabad,
mert nem vagy magadé.
Magamnak mondom: vedd eszedbe
mikor kétségek látogatnak
(...)*

*ami röghözragadt fajodban
égetőrő: te küldöd égnek,
tüzedben őstüzei égnek,
és nem szabad, hogy összeroppanj,
mert nem vagy magadé.*

(...)

*... illő volna több alázat,
mikor költőkről szó esik,
mert költőknek köszönhetik
a szót...*

(...)

*Ez vigaszod és türtőztetőd,
hited és egyetlen reményed,
tudnod kell, hogy te vagy az ország,
az élet, az erő, a lényeg.
És bárhogy tépik és tapossák,
nem fog elveszni Magyarország,
aminthogy eddig sem vezett el,
mert itt vagy és te vagy az ország,
a szavaiddal, a tüzeddel,
a szikráiddal Magyarország.*

A lét értelme is foglalkoztatta néha ontológiai és társadalmi összefüggésben egyaránt. Az előbbire a *Játék*, *Virágok*, *Szalmásszekerek*, *Ne félj te a haláltól* stb., utóbbira a *Falusiak*, *Vásárosok*, *Juliska*, *Gazdag ember erdeje* és más versekben találunk affinitást. A második világháború is kizökkentette befelé forduló magányából, *Költő, fogd be a szád* c. versében az írástudók felelősségére figyelmeztet, de a világegés – noha letargiába sodorta – nem módosított művészi feladattudatán, az életmű folytatásában továbbra is a szerelmi anekdota áll első helyen.

Szabó Lőrinc pontosan határozta meg, és mérte fel e költészet határait: „*A Nadányi-költészet, mint mindig, most is főképp lelki idill, hangulatrománc, festőiség és realizmussal kedvesen kacérkodó impresszionizmus bravúros formába zárva. (...) A legszebb darabokban azonban jóval többet nyújt a költő, mint az ötletes látás és formaművészet.*”³²

³² Szabó 1931: 8.

Nyelvművészete sajátosságai

„A nyelv kiválósága abban nyilvánul meg, hogy világos, de nem közönséges. (...) Emelkedett és választékos lesz a kifejezés, ha a közhasználatú szavakat szokatlanokkal vegyítik.”³³ Nadányi költészetére módfelett illik ez az antik definíció: versvilága tiszta, áttetsző, még a fantázia fortélyait sem burkolja homályos szóképekbe. Jól vette észre Karácsony Sándor: „Három tisztán nyelvi eszközzel dolgozik, minden ilyen esetben sikeresen: szóval, ritmussal, rímmel. Szavai közönséges, mindennapi szavak, még vonzataikban és fordulataikban sem meglepőek. Ebben van a nagy erejük.”³⁴ Ezt mások is tapasztalták, s a költőnek ezeket a szemléletes, festőiségben gazdag akkordjait rafinált egyszerűségnek nevezték, amely olyan hatást gyakorol az olvasóra, mintha a versek saját magukat dalolnák. Nadányi a valósághoz és az emberhez való új viszonyt teremtő századelő szimbolista-impresszionista-szecessziós irányzatából az impresszionista és szecessziós stílusjegyeket tette magáévá. Az impresszionista festő, költő nem a látvány realista megjelenítésére törekszik, hanem a pillanatnyi benyomás, a szubjektív hangulat kifejezésére. Mint Nadányi sok költeményében, például ebben:

*Mint római kút szobra, tenyered
magasra tartod mozdulatlanul,
a tenyeredből zuhatag ered,
ezüst sugárral a válladra hull.*

(...)

És egyre hull, hull, nappal, éjszaka.

Szépség és szerelem zuhataga.

(Így látlak)

Az impresszionista-szecessziós stílus *Furcsa vendég* c. kötetében dominált, a bakonszegi és berettyóújfalui verstermés a népies hangszínnel gazdagodott. Ebben valószínűleg a falusi miliő is közrejátszott. A szecesszió legfeltűnőbb jegye a díszítés, az ornamentika, a plain air, vagyis a természetkultusz, a festőiség, a finomság, a túlfűtött erotika, a színek tobzódása, formailag a rímjáték, a nominalizmus. (Ilyen sorok: „Kacaj. Méz. Tört szók. Hull reánk a fény” (*Emlékszel?*). Nadányi tudatosan kötődött ehhez a kifejezőmódhoz, életműve az erotikus költészet és természetlira valóságos

³³ Arisztotelész 1974: 51.

³⁴ Karácsony 1941: 257–261.

példatára. „E versek szabad ég alatt születtek, / bírják a napfényt, frissek este, délben” (*Az átkok könyvéből*, 3.). A rokokó eszközei révén atavisztikusan hatott rá: az apró részletek ábrázolása, idill, bájos hangulat – bizonyos tekintetben az impresszionizmus távoli őse. (*Idill, Ketten a csónakban, Júliusi séta* stb.)

Végezetül, nyelvművészetének érzékeltetésére néhány sajátos stíluseszközt, szóképet ragadunk ki. Jelzői igen változatosak, legtöbbször festőiek: „Két szeme két smaragdzöld bogár a rózsaszirmon” (*Tearózsa*), olykor elvontak, meglepőek: „Nézd a hóhérkódó Halált! (Fehér karácsony). Tudatbővítő szimbólumot keveset alkotott, összefüggő jelképrendszert nem is hozott létre, mint Ady Endre, de használt néhány hagyományos jelképet. A virág a szépség (*Virágok*), a madár a szabadság (*Innen is elmegyek*), a tűz a szerelem jelképe (*Tűz*). A „magamfaragta Robinzon-bot” a magány tömör, eredeti képe (*Innen is elmegyek*). Megszemélyesítésekben rendkívül gazdag a Nadányi-versvilág: „ágyat terít a vágó” (*Jegyések*). Hasonlatai élénkek, érzékiek: „kezeink mint kis kölyökkutyák hancúztak” (*Emlékszel*), „s a szívem, mint felnyergelt ló, dobog” (*Innen is elmegyek*), de elvont formában is hatásosak: a háborús plakát a „fogasról csüngött, mint az átok” (*Az átkok könyvéből*, 9.). Szinte nincs Nadányi-vers eredeti metafora nélkül: „Fekete felhő fonata a fűrtöd” (*Lya*), „felszökken a bánatom gejzírje” (*Elhagy a szerencse*). Ugyanabban a versben oximoronnal is kifejezi magányát: „jég a kályhám és jéggel tömöm”. A Tóth Árpád által oly annyira kedvelt szinesztézia sem hiányzik arzenáljából: „a keserű kisvárost, Váradot (...) elhagyod” (*Gúnykoszorú*), vagy „Sötét dalok tömjénét égetem” (*A magány papja*).

Ami verselését illeti, rím- és ritmuskészségével korán felhívta magára a figyelmet. „Technikája némelyik versében olyan tökéletes, hogy talán csak Babits Mihálynál vagy Kosztolányi Dezsőnél találunk ennyire csiszolt kifejezéseket” – állapította meg Major Dezső.³⁵ Sok kritikus kiemelte lírai affinitását: az epikus motívumok is beolvasztja a költőiség finomabb halmazállapotába és érzelmi hőfokába. Változatos versformákat alkotott, különösen kedvelte a szonettet, a magyaros versformákat, de nem idegenkedett sem a nyugat-európai, sem a klasszikus műformáktól. Egy-két szabadverset írt, de audiovizuális adottságai a hagyományos kifejezőmódokra predesztináltak.

Ez a rövid ízelítő is figyelmeztet rá, hogy külön tanulmányt érdemelne verselése, a szóképek szerepe, a költői eszközök alkalmazása Nadányi lírai életművében.

³⁵ Major 1917: 9.

Összegzésül álljon itt a nagyváradi költő-barát empatikus látélete: „*Nadányi költői nyelvére mi sem jellemzőbb, mint a pontos, hiánytalan kifejezés keresése, a versmondattal és a lélekállapot teljes egyensúlyának megtalálása. A vers nyelvi érlelése a belső logikai ritmus felől az akusztikus hang- és hangulati hatás, a dallam felé halad. (...) Nincs költői nyelve, csak íze a szónak, mint a bihari ételnek, az érmelléki bornak. A Nadányi-vers remek rímei is valóságos nyelvi értékű elemek, nem díszítő elemek, nem csengők, hanem a versmondatnak a határtalannak érintkező, rezdülő pólusai. Sebezhetetlen pontjai a mondanivalónak.*”³⁶

Irodalom

ARISZTOTELÉSZ

1954 *Poétika*. (Ford.: Sarkady János) Magyar Helikon, Budapest

BAHTYIN, Mihail Mihajlovics

1976 *A szó esztétikája*. Gondolat Kiadó, Budapest

BAKÓ Endre

1982 Nadányi Zoltán szigligeti levelei. *A Bihari Múzeum Évkönyve III.* Berettyóújfalu, 271–286.

2000 *Kosztolányi a „faluvárosban”*. Bihari Füzetek, Berettyóújfalu

2008 Szép Ernő és Nadányi Zoltán barátsága. *Szókimondó*, 13. évf. 10. sz. 8–10.

2014 *Ágak és hajtások. Tanulmányok, verselemzések*. Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc

BELLA Andor

1943 Nadányi Zoltán a költői őszinteségről. *Film, Színház, Irodalom*. 1943. február 12. VI. évf. 7. szám. 25.

DOMOKOS Mátyás – LATOR László

1982 Nadányi Zoltán: Körmenet. In: *Versekről, költőkkel*. Budapest. 161–177.

FALUDY György

2000 Óda a magyar nyelvhez. In: Grétsy László (szerk.): *A mi nyelvünk – Íróink és költőink a magyar nyelvről*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 135–138.

GARAI Gábor

1965 Nadányi Zoltán: Aranypiros pillangó. In: *Eszköz és eszmélet*, Budapest. 145–151.

³⁶ Kiss 1975: 297–298.

- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich
1979 *Esz­tétika. Rövidített változat.* Gondolat Kiadó, Budapest
- KISS Tamás
1975 Nadányi Zoltán: Gyertek, énekeljünk. In: *Árkádiában élünk*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 301–302.
- MAJOR Dezső
1917 Kerekerdő. Nadányi Zoltán verseskönyve. *Szabadság (Nagyvárad)*, 1917. ápr. 22. 9.
- NADÁNYI Zoltán
1917 Arany János. *Nagyvárad*, 1917. 64. sz. 1.
1934 A nagy mutatvány. *Budapesti Hírlap*, 1934. február 18
1938 Új bihari írók. Nadányi Zoltán (szerk.): *Bihar vármegye*, Budapest. 439–446.
1940 Megemlékezés Móra Ferencről. *A Kisfaludy Társaság Évlapjai*, 1937–1940. LX. kötet. 193–196.
- KARÁCSONY Sándor
1941 Nadányi Zoltán. In: *A könyvek lelke.* Exodus Kiadás, Budapest. 257–261.
- KOSZTOLÁNYI Dezső
1921 Nadányi Zoltán. *Nyugat*, 1921 II. k. 1281–1282.
1932 Ezüstkert – Nadányi Zoltán versei. *Új Idők*, 1932. I. k. 42.
- RILKE, Rainer Maria
1972 Jegyzetek a művészetéről. In: Pók Lajos (szerk.): *A szecesszió.* Gondolat Kiadó, Budapest
- SCHÖPFLIN Aladár
1917 Nadányi Zoltán: Kerekerdő. *Vasárnapi Újság*, 1917. 19. sz. 312.
- SZABÓ Lőrinc
1931 Nadányi Zoltán: Ezüstkert. *Magyarország*, 1931. december 15. 8.
- SZILASSY Lajos
1936 Négyszemközt Nadányi Zoltánnal. *Literatúra*, 1936, 14. sz., 201–202.
- TELEGDY Zsigmond–ARA-KOVÁCS László (szerk.)
1985 *Wilhelm von Humboldt válogatott írása.* Európa Kiadó, Budapest

URBÁN László (szerk.)

2006 *Nadányi Zoltán összegyűjtött versei.* Argumentum Kiadó, Budapest

URBÁN V. László (szerk.)

1994 *Nadányi Zoltán: Hajnali találkozás.* Aqua Kiadó, Budapest

WEHRLI, Max

1960 *Általános irodalomtudomány.* Gondolat Kiadó, Budapest

WITTGENSTEIN, Ludwig

1995 *Észrevételek.* Atlantisz Kiadó, Budapest

Endre Bakó

Linguistic and literary approach of Zoltán Nadányi

Zoltán Nadányi (1892-1955) wasn't a "conscious poet" like Mihály Babits or Dezső Kosztolányi, and also didn't published studies of the history of literature or linguistic articles; he only wrote a few stories about literature and writers and lyrical confessions about Hungarian language, however, it's worth examining his linguistic and literary approach. Dezső Kosztolányi wrote about his book "Furcsa vendég" (Strange guest): "His Hungarian is polished and perfect – and surprising. The material unfolded by our classical writers, and brought to the surface from the depth by the poets of "Nyugat" ("West", Hungarian literary journal in the first half of the 20th century) can be found here combined into a novel alloy..." The linguistic and literary approach of Nadányi was exposed particularly in lyrics: he recognized the language as a "magic net". As opposed to Ady he deemed poems to be lords, and poets to be servants. The study reviews the development of Nadányi's approach, and highlights the analysis of some of his poems related to this topic (A költő/The poet, A versek nem hiszik/Poems don't believe, A testőr/The bodyguard, Te vagy az ország/You are the country, Az átkok könyvéből/From the book of imprecations, etc.), not missing to mention the opinion of Lőrinc Szabó: poetry of Nadányi is not only mood romance, also there are realistic runs.

Török Péter

KÖZGYŰJTEMÉNYEK JÁRVÁNYHELYZET IDEJÉN – A BIHARI MÚZEUM 2020. ÉVI TEVÉKENYSÉGE

2020-ról – nagy valószínűséggel – minden embernek az jut eszébe, hogy életének egyik legrosszabb, ha nem a legrosszabb évét tudhatja maga mögött. A világháló segítségével szinte pillanatról pillanatra követhettük figyelemmel a koronavírus terjedését és az államok által adott válaszokat, amelyek alapjaiban forgatták fel a korábban békésnek tűnő életünket. Az alapértelmezett szabadságérzés egy csapásra szertefoszlott és egy olyan új helyzethez kellett alkalmazkodnunk, amellyel eddig nem találkoztunk. A vírus nem pusztán a mindennapi életünk tereit szűkítette be, hanem a munkavégzés, a hivatásgyakorlás lehetőségeit is új alapokra kellett helyezni. Ezzel párosult a múzeum és könyvtár épületének felújítási munkálata, kikövezve az utat az otthoni munkavégzés (home office) eddig – számunkra – ismeretlen ösvényén. A több szempontból terhelt tavalyi esztendő kihívásaira a Bihari Múzeum munkatársai kellő nyitottsággal feleltek; a felmerülő problémákat nem generáltuk, hanem megoldást keresve elintéztük.

Nem mehetünk el szó nélkül a közgyűjteményi szférát érintő hatalmas átalakulásról, amely – tetézve minden nehézséget – komoly változást hozott az intézmény életében. A soron következő, hagyományosnak nem nevezhető, beszámoló ezekről, az érdeklődő szeme előtt teljes mértékben rejtve maradó kihívásokról fog szólni, természetesen megjelenítve mindazon számszerűsített „eredményeinket”, amelyek zsinórmértékként mutatják a múzeum munkatársai által elvégzett munkafolyamatok összességét.

Kik vagyunk mi? A múzeum munkatársai – változások, átalakulások

A Bihari Múzeum területi múzeumként számtalan jogszabályban rögzített feladatot végez el, a szakmai munkafolyamatoktól, a tudományos kutatáson át egészen a közművelődésig. Az évről évre egyre szaporodó kihívások, projektek, felkérések ezt a tevékenységet bővítik, színesítik, teszik még töményebbé a múzeum napirendjét. Nagyon nehéz megtalálni azt az egyensúlyt, amely a különböző területek között el-elbillen valamely irányba és az egyenesbe hozás rengeteg pluszmunkát igényel a munkatársaktól. Nem tehetjük meg, hogy ne egyenlő mértékkel mérjük ezeket a területeket, hiszen az egymásra épülő folyamatrészek egy-egy hiányzó láncszeme komoly fennakadást eredményezhet.

A szakmai munkavégzés során törekszünk gyűjteményünk gyarapítására hagyományos és elektronikus formában is, az őrzött műtárgyak állományvédelmi ellenőrzése, a pályázati úton megvalósuló restaurálások koordinálása, az időről időre jelentkező raktárköltöztetések kivitelezése a csomagolástól a szállításig, és a visszacsatolás lépcsőfoka, amelyet a revízió jelent számunkra. Új elemként jelent meg – kormányzati elvárás formájában nyomatékosított területként – a múzeumi állomány digitalizálása, a kapcsolódó adatbázis-építések, amelyek csak mechanikus úton (emberi erővel, kézi adatfelvitellel) kivitelezhetők.

Emellett feladatunk az általunk használt épületek (a Kálvin tér 1. és a Wesselényi u. 1.) karbantartása, állagmegóvása, üzemeltetése, takarítása, felvigyázása. Ebből a rövid felsorolásból is jól látható, hogy a múzeumi munkatársak nem pusztán egy-egy részfeladatot látnak el a nagy múzeumi munkafolyamatokból, hanem – akarva-akaratlanul – minden területbe bele kell kóstolniuk és gyakorolniuk, mert nincs helyettük más, aki az adott feladatot elvégezné. Nem panaszkodhatunk, hogy a múzeumi élet egyhangú lenne, de az a feltételezés sem állja meg a helyét, hogy a közgyűjteményekben (múzeum, könyvtár, levéltár, vizuális archívum) csak akkor folyik a munka, ha látogatók, olvasók, kutatók, ügyfelek vannak jelen a térben. Mint minden területen, nálunk is az előkészítés viszi el a munkaidő jelentős részét, legyen szó adatgyűjtésről, a fentebb említett gyűjteményi munkákról, a kiállítások, kiadványok megvalósításáról.

Területi múzeumként az általunk őrzött gyűjtemények szakszerű kezeléséhez jogszabályban előírt, szakvégzettséggel rendelkező muzeológust kell alkalmaznunk. A törvény szövege pusztán a muzeológusok létszámát írja elő, de azon munkatársakról nem rendelkezik, akik nélkül a múzeum, mint önálló intézmény nem tud működni. Ennél a pontnál már a mindenkori fenntartó kultúráról alkotott felfogása dönti el, hogy milyen létszámkeretet biztosít a közgyűjtemény számára. Azt kell mondanunk, hogy Berettyóújfalu ebből a szempontból is értékteremtő munkára törekszik, a munkavállalók számának racionális változását tartja szem előtt, figyelembe véve az egyre bővülő feladatrendszerrel. Természetesen nem dőlhetünk hátra, hiszen az előttünk álló új kihívások, a projektekből fakadó kötelezettségek jelentős mértékben tágították a munkavégzés mennyiségét, amelyet a múzeumnak kell végrehajtania. Az új szolgáltatások bevezetése, az új nyitvatartási idő, amely minimum tizenhat órával nyújtja meg a munkaidőt.

Az új feladatok mellett a 2020 folyamán végbement jogszabályi változások is komoly átalakulást eredményezett a Bihari Múzeum munkatársai között. Az új törvényi

szabályozás értelmében a közgyűjteményekben dolgozó közalkalmazottak jogviszonya 2020. november 1-jével alkalmazotti jogviszonnyá alakult és az egész szféra a Munka törvénykönyve égisze alá került (természetesen eddig is az Mt. volt az „alap”, de a közalkalmazottak munkavégzését emellett még néhány speciális jogszabály is kontrollálta). Ezt a változást nem minden munkatársunk fogadta el, Kurcz Beatrix és Fekete Márk október 30-án elhagyta intézményünket.¹ Köszönjük a Bihari Múzeumért és a városért végzett munkájukat, sok sikert kívánunk nekik a folytatáshoz!

A Bihari Múzeum más formában is próbálja gyarapítani munkatársai létszámát, amelyet a közfoglalkoztatási programok és más – általában projektek keretében felbukkanó – lehetőségek nyújtanak. Az általános közfoglalkoztatás keretében Vargáné Juhász Éva, a kulturális közfoglalkoztatás területéről Fegyverné Marczin Vanda és Ottmár Mária, míg egy uniós projekt támogatásával Erős Anna Blanka került hozzánk, akik nélkül a múzeumi alapfeladatok ellátása is komoly gondot okozna számunkra.

Jól látható, hogy a hét főből álló, státuszon lévő munkatársak mellé minimum négy plusz kolléga szükséges a mindennapi feladatot ellátásához. Az ő jelenlétük azonban nem természeteszerű, időkorláthoz kötött, általában 9 hónap – 1 év időtartama sikerül ezekből a programokból erősítéshez jutnunk. Ezért nem is lehet hosszabb távon megoldás a különböző projektek, támogatások felhasználása, mivel a folyamatos, magas szinten végzett munkához stabil, biztos munkatársi keretre van szüksége az intézménynek.

2020 számokban, avagy a hagyományos statisztika bukása

Mint minden munkahelyen, a múzeumban is évről évre készítünk munkajelentéseket és munkaterveket, amelyek összefoglalják az elvégzendő munkafolyamatokat, majd számot adnak azok tényleges megvalósulásáról. Az „*A múzeum, valamint az országos szakkönyvtár és a megyei könyvtár éves munkatervéhez szükséges szakmai mutatókról 51/2014. (XII. 10.)*” című EMMI-rendelet tartalmazza mindazon mutatókat és kérdésköröket, amelyekre a múzeumoknak válaszolni kell és a fenntartó felé benyújtani. Általában 8–10 oldalnyi adat gyűlik össze egy év alatt, amit még a szakavatottak is nehezen dolgoznak fel. Ezért alkalmazza nagyon sok múzeum azt a megoldást, hogy évente publikálja a munkajelentésének szöveges változattá formált verzióját, mint ahogy azt most én is teszem. Ez a statisztika 2020-ban nagyon nehezen állt össze, a március-

¹ Amikor ezeket a sorokat írom, már tudhatjuk, hogy a két megüresedett álláshelyet sikerült új kollégákkal betöltenünk.

ban Magyarországot is elérő koronavírus-járvány az élet minden területére drasztikus hatást gyakorolt, ami nem kerülte el a múzeumokat sem. Az alapján véve nyitott intézmények bezárni kényszerültek, a látogatók elmaradtak, a gyermekcsoportok nem érkeztek és mi sem mehettünk az oktatási intézményekbe. 2019-ben még közel harminc rendezvényt szerveztünk, ez 2020-ra nyolcra csökkent és inkább a szűk körű megemlékezésekre redukálódott. A Bihari Múzeumot jellemzően múzeumpedagógiai irányultságú közgyűjteményként tartják számon, évente több száz foglalkozás tartására kérik fel munkatársainkat. Ezek a lehetőségek tavaly összezsugorodtak, csak a nyári időszak jelentett számunkra egy kis felüdülést, amikor a különböző táborok résztvevői látogattak el hozzánk. Mondhatjuk, hogy panaszra nincs okunk, hiszen 49 foglalkozáson 1147 gyermek ismerkedhetett meg velünk és a Csiga-Ház Szociális Szolgáltató Intézmény ellátottjaival is közel ötvenszer találkozhattunk. Ettől függetlenül mégis más az iskolaidőszak csendje, a napi szintén érkező csoportok hiánya. Sokan próbálkoztak, próbálkoznak áthelyezni az online térbe ezeket a foglalkozásokat, amit talán egy-két témánál meg lehet tenni, de összességében a személyes élménytapasztalást nem lehet pótolni. A májusban hagyományos (város- és megyetörténeti, múzeumi világnapi) játékos vetélkedők pótlására 7-féle online kvízzjátékot készítettek munkatársaink, ezek célcsoportja nem csupán a gyermekek, hanem a felnőttek között is népszerűek. A játékok a Bihari Múzeum honlapján elérhetőek.

A gyűjteményünk gyarapítása sem folyhatott olyan tempóban, ahogy mi szeretnénk volna, aminek több oka is volt, nem pusztán a pandémia: a gyűjtemények gyarapítását felajánlásokból, ajándékozás útján és vásárlással valósíthatjuk meg. Az utóbbira nagy általánosságban akkor van lehetőségünk, ha sikeres pályázatot tudunk felmutatni, amit csak a Nemzeti Kulturális Alaphoz (NKA) adhatunk be. 2020-ban örömmel értesültünk, hogy támogatták Erdőháti Károlyné szúrrátét-készítő népi iparművész hagyatékának megvásárlását (14 tétel 22 darab), amelynek köszönhetően, illetve a család ajándékával együtt összesen 87 tétellel, 92 darabbal gyarapodott múzeumunk néprajzi gyűjteménye.

A gyűjteményekkel kapcsolatban éves elmaradásokat sikerült pótolnunk, a leltárkönyvek ráncba szedése, rögzítése munkatársaink több hónapos munkájával sikerülhetett. Ez az alapja annak a revízióknak, amit szintén 2020 folyamán kezdtünk el és 2021. június 30-áig tervezünk befejezni.

Ahogy korábban már említettem, nem csak kormányzati elvárás, hanem belső kényszer is, hogy az egyre bővülő digitális térben a közgyűjtemények által őrzött kulturális javak minél nagyobb számban legyen egyszerűen és gyorsan elérhetők a nagyközönség számára. A publikálás mikéntjének kérdése még kiforratlan, ettől függetlenül a saját eszközeinkkel mindent megteszünk, hogy bővíthessük jelenlétünket ezen a területen. A Bihari Múzeum több éve csatlakozott a MúzeumDigitár felületének használóihoz, az ezres nagyságrendű adatállományunk élesítésén dolgozunk. Ezzel párhuzamosan egy gyorsan, egyszerűen kezelhető, a múzeum honlapjáról elérhető keresőalkalmazást is elkezdtünk használni, hogy a részeredmények közzététele ne válasson magára. A természettudományi és a numizmatika gyűjtemény rekordjai között már keresgélhetnek a látogatók, a revíziót követően pedig a múzeum soron következő gyűjteményeinek adatait is nyilvánosan elérhető tesszük, hogy akár otthonról, a fotelből kutatni lehessen a Bihari Múzeum által őrzött kulturális javakat.

Új elemként jelent meg a digitális gyarapodás területén az adatbázis-építés, amely pontosan a megváltozott munkafeltételek miatt került be a múzeumi munkafolyamatok sorába. Korábban inkább ad hoc jelleggel rögzítettek tömegesnek számító adatot a munkatársak, 2020-ban már szisztematikusan, célzottan végeztük ezt a feladatot. A Berettyóújfalui járás iparosainak és kereskedőinek adatai, Berettyóújfalusi és Berettyószentmárton halotti anyakönyvi (1895–1950) adatai mind-mind olyan biztos adatmenyiséget adnak a kezünkbe, amely birtokában könnyebben folytathatjuk a korszakra vonatkozó kutatásainkat. Ezek az adatrögzítések nem öncélú munkavégzések, szeretnénk minél hamarabb hozzáférhetővé tenni a gyűjtést, hogy mindenki szabadon kutathassa.

A tudományos kutatások lehetőségei jelentősen átalakultak, nem pusztán a munkatársak, hanem a múzeumunk állományát felhasználó érdeklődők számára is, alapjaiban átrendezve a hagyományosnak tekinthető, személyes megjelenéshez kötött adatfeltárásokat. Még a szűkös keretek között sem zárkoztunk be teljesen, hat kutatót segítünk adatgyűjtésében, amihez többen a múzeum szakkönyvtári állományát is igénybe vették. A múzeum mint kutatóhely sok esetben nincs megfelelő formában propagálva, pedig ez a közgyűjteményi forma sem tekinthet el az állomány nagy nyilvánosság felé való publikálásától és a feldolgozás folyamatának megnyitásától minden érdeklődő irányába. Ezért törekszünk arra, hogy a Bihari Múzeum gyűjteményeit tartalmazó adattáblák minél hamarabb nyilvánosan, mindenki számára hozzáférhető és kereshető formában publikálásra kerüljenek. Elképzelhetetlen az, hogy a múzeum alkalmazásában álló szakmunkatársak minden egyes műtárgyat alapos kutatást követően tárjanak

a nagyközönség elé, erre sem idő, sem elegendő személyi állomány nem áll az intézmény rendelkezésére. Véleményünk szerint ezért üdvös, ha minél szélesebb spektrumban teríthetjük a rendelkezésünkre álló, általunk előállított alapinformációkat, amelyeket az érdeklődők, kutatók fel tudnak fejteni, összerakni és új produktumot létrehozni, legyen az egy blogbejegyzés vagy egy tudományos publikáció.

Alapvető feladatunk, hogy mi magunk olyan kérdésekben merüljünk el, amely a Bihari Múzeum gyűjtőterületéhez és gyűjtőköréhez tartozik, ezzel bővítve az általános ismereteinket az egykori Bihar vármegye történetiségéről, néprajzáról, művészetéről és kultúrájáról. Minden szakmunkatársunk számára kötelező, hogy tudományos kutatást végezzen, amely publikációban, adatbázisban, kiállítási forgatókönyvben kell, hogy megnyilvánuljon.

Munkatársaink a következő témákban végeztek alapkutatásokat 2020 folyamán:

1. Bagdi László: Az 1918 utáni menekültkérdés Berettyóújfaluban, a menekült köztisztviselők szerepe a település vármegyeszékhelyé alakulásában
2. Bagdi László: Berettyóújfalú története 1945–1989
3. Bagdi László: Berettyóújfalú és Berettyószentmárton telekbetétkönyvei 1920-tól
4. Bagdi László: Kerekes Gyula életrajza
5. Fekete Márk: Berettyóújfalú és Berettyóújfalú iparosai és kereskedői a dualizmus korától 1949/50-ig
6. Fekete Márk: Berettyóújfalú és Berettyószentmárton telekbetétkönyvei 1920-tól
7. Dr. Krajczárné Sándor Mária: Bihari fazekasság; a Bihar vármegye területén használatos népi kerámiaedények
8. Dr. Krajczárné Sándor Mária: Az emberélet fordulóinak bihari hagyományai (állandó kiállításához)
9. Dr. Krajczárné Sándor Mária: Bihar művelődéstörténete
10. Szémánné Veres Gabriella: A Bihari Irodalmi Társaság története
11. Török Péter: A szabolcsi hajdúvárosok szerepe a Rákóczi-szabadságharcban
12. Török Péter: Kerekes Gyula életrajza
13. Török Péter: Berettyóújfalú története a 16–20. században

A legtöbb kutatási témánál egyértelműen alapkutatásokról van szó, a források feltárása, az adatok felgyűjtése lehetett az elsődleges célunk. A kidolgozásra kerülő témák közül néhányat a Bihari Múzeum Évkönyve XXVI. kötetben olvashat a nagykö-

zönség, egy része az új állandó kiállításban fog testet ölteni, míg a hosszabb távú célok (pl. telekkönyvi betétek, Berettyóújfalu a két világháború között) időszaki kiállítások, tanulmányok és önálló kötetek alapját képezik.

Fontos eredménynek tartjuk, hogy az utóbbi években sikerült évkönyvünket ténylegesen éves szinten megjelenő periodikává fejleszteni, tartalmas, nívumokat tartalmazó tanulmányokkal megtölteni és elérhetővé tenni offline és online formában. Egy múzeumi évkönyv nem csupán az intézmény éves munkáját hivatott bemutatni, hanem azokat az új tudományos eredményeket is, amelyek tovább árnyalhatják a múltról alkotott képünket, hozzájárulva a bihari térség önazonosság-tudatának építéséhez. Az egykori Bihar vármegye magyarországi részének területi múzeumaként nem is lehet más a célkitűzésünk, mint a közös örökségünk feltárása, a közös múlt elfelejtett, elejtett kulturális szálainak újra fonása. Ehhez elengedhetetlen, hogy a Bihar történetével foglalkozó kutatók rendelkezésére álljon egy periodika, amelyet a Bihari Múzeum évente megjelenő évkönyvével biztosít.

Mint az élet minden területe, a tudományos kutatásra is a hálózatos felépítés a jellemző, ahol szintén hatalmas a verseny, hogy „felkerüljünk a térképre”. A kollégák szorgalmának köszönhetően 2020 ebből a szempontból igazán sikeresnek tekinthető, hiszen a regionális tudományos élet kereteit átlépve a tavalyi év folyamán több munkatársunk vehetett részt országos projektekben, kutatócsoportokban. Bagdi László a „*Trianon 100*” *Lendület Kutatócsoport*, Török Péter pedig a *Nemzetközi Inter-regionális Történelmi és Néprajzi Kutatóközpont* alakuló csapatához csatlakozott. Jelen vagyunk több folyóirat (*Új Nézőpont*, *Létünk*) szerkesztőségében, a *Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület* elnökségében, a berettyóújfalui *Trianon Emlékbizottságban* és még számos, tudományos és kulturális szempontból lényeges regionális és országos egyesületben, bizottságban, társaságban.

A Bihari Múzeum munkatársainak 2020-ban leadott publikációi:

- a) Dr. Krajczárné Sándor Mária: Jakab Vilma levelesládájából II. – Adalékok Bihartorda két világháború közötti egyesületi életének és amatőr színjátszásának történetéhez nyomtatott meghívók alapján. In: Bihari Múzeum Évkönyve XXV. 95–133. (58 000 karakter)
- b) Dr. Krajczárné Sándor Mária: Adatok Csökmő község bábáinak történetéhez (45 000 karakter, megjelenés alatt a Bihari Múzeum XXVI. kötetében)
- c) Bagdi László: Berettyóújfalu vármegyeszékhellyé alakulása 1921–1928. (70 000 karakter, megjelenés alatt a Bihari Múzeum XXVI. kötetében)

- d) Bagdi László: A világ közepe. Menekültkérdés a vármegyeszékhellyé alakuló Berettyóújfaluban és Csonka-Biharban 1918–1924. (116 000 karakter, megjelenés alatt az Új Nézőpont folyóiratban)
- e) Bagdi László: Ablonczy Balázs: Ismeretlen Trianon című kötetének ismertetése. (Megjelenés alatt az Új Nézőpont folyóiratban)
- f) Török Péter: Beszámoló a Bihari Múzeum 2019. évi tevékenységéről. In: Bihari Múzeum Évkönyve XXV. Szerk.: Sándor Mária. Berettyóújfalu, 2020. 153–168.
- g) Tóth Potya István edzésnaplói (1925–1930). A Ferencvárosi Torna Club az 1920-as években. Szerk.: Rácz Attila. A szöveggondozásban közreműködtek: Málík Zoltán, Munkácsi Krisztina, Perczel Olivér, Tobak Csaba, Török Péter, Vincze József. Budapest, 2020. 249 p.
- h) Török Péter: Erőfeszítések a kiváltságokért. A szabolcsi hajdúvárosok és II. Rákóczi Ferenc kapcsolata. (Megjelenés alatt, Urbs várostörténeti évkönyv, 79 671 karakter)

A tudományos kapcsolatépítés újabb és újabb lehetőségek előtt nyitja ki az ajtót, amelyek egy idő után projektekből csúcsosodnak ki. Ezek a projektek járulnak majd hozzá ahhoz, hogy a Bihari Múzeum még hatékonyabban láthassa el területi múzeumi feladatait, központi szerepet vállalva a múzeumi fejlesztések bihari megvalósításában.

Raktárak és helyzetek

2020 folyamán a Bihari Múzeum raktárhelyzetében érdemi változást nem tudunk rögzíteni. Az év első felében megpályázott Járasszékhely múzeumok szakmai támogatásáról szóló lehetőséget kihasználva a két, raktárként hasznosítható helyiség felújítására koncentráltunk, hogy a 2019-ben összevonásra kerülő és kiállítóhelyként tovább funkcionáló termék kapacitását némileg pótolni tudjuk. Ezt részben a műtárgyak külső raktárba történő költöztetésével, másrészt az egykori Sárretet bemutató kiállítóhelyiség funkciójának módosításával, átalakításával kívántuk elérni. A sikeres pályázat lehetőséget biztosít számunkra, hogy a szóban forgó két helyiséget olyan formában lehessen átalakítani, amely maximális védelmet nyújt az ott elhelyezett műtárgyaknak és segédanyagoknak. A két helyiség kiköltöztetése, szabaddá tétele volt a 2020-as év második felének az egyik legnagyobb és időigényesebb munkafolyamatát generálta, amelyet 2021 első harmadában sikerült teljes mértékben befejezni. A hatékony pályázatírásnak köszönhetően az elmúlt három évben nagyon léptünk előre az állományvé-

delem területén. Természetesen nem dőlhetünk hátra, a 2021-ben esedékes teljes körű revízió fogja igazán megmutatni, hogy mely területeken kell még fejlődünk a jövőben.

Pályázni, pályázni, pályázni

A Bihari Múzeum 2020-ban is megragadott minden olyan lehetőséget, amelyet a pályázati rendszer kínált számára. Az NKA mellett az EMMI által kiírt pályázati felhívások (Járasszékhely pályázatok, Kubinyi Ágoston program) és a helyben meghirdetett kisebb lélegzetvételű projektek jelentik számunkra azt a keretet, amely a pályázati teret határolja. Pályázataink minden esetben a gyűjteményeink fejlesztésére, az intézmény felszereltségének növelésére, modernizálására, az állandó kiállítás megvalósításához szükséges feltételek előteremtésére és rendezvények szervezésére irányult.

2020 folyamán a következő nyertes pályázatokat sikerült a Bihari Múzeumnak, a Bihari Múzeum Baráti Körének és a Bihari Múzeumért Alapítványnak elnyerni:

- A Bihari Múzeum Évkönyve XXVI. megjelentése: NKA Közgyűjtemények Kollégiuma. (Pályázati azonosító: 204188/641) Megpályázott összeg: 760 000 Ft, elnyert összeg: 400 000 Ft
- A Bihari Múzeum néprajzi gyűjteményének gyarapítására. NKA Közgyűjtemények Kollégiuma. (Pályázati azonosító: 204110/775) Megpályázott összeg: 1 000 000 Ft, elnyert összeg: 500 000 Ft
- Virtuális kiállításvezető készítése a Bihari Múzeum új állandó kiállításához. NKA Közgyűjtemények Kollégiuma. (Pályázati azonosító: 204106/2361) Megpályázott összeg: 1 500 000 Ft, elnyert összeg: 1 200 000 Ft
- Járasszékhely múzeumok szakmai tevékenységének támogatása 2020–2021. Megpályázott összeg: 5 000 000 Ft, elnyert összeg: 4 996 866 Ft

- 45. Bihari Honismereti Tábor megrendezésére (NKA Közművelődési Kollégium – megpályázott összeg: 1 000 000 Ft, elnyert összeg: 500 000 Ft – Bihari Múzeum Baráti Köre)
- 5. Partiumi Szabadegyetem megrendezése NKA Közművelődési Kollégium – megpályázott összeg: 3.000.000 Ft, elnyert összeg: 2 000 000 Ft – Bihari Múzeum Baráti Köre)
- A Bihari Múzeum Baráti Köre 2020. évi programjaira (Berettyóújfalu Város Önkormányzata – elnyert összeg: 120 000 Ft)

- A Bihari Múzeum Baráti Köre működési és szakmai költségei (Nemzeti Együttműködési Alap – elnyert összeg: 3 200 000 Ft)
- A Bihari Múzeumért Alapítvány 2020. évi programjainak támogatása (Berettyóújfalú Város Önkormányzata – elnyert összeg: 300 000 Ft)

Összegzés helyett

Talán most nem lehet olyan egyértelmű konklúziót vonni a 2020. évről, mint korábban tehattük azt, hiszen olyan világszintű kihívással találtuk szembe magunkat, amilyennel ezt megelőzően még nem találkoztunk. Sok mindent újra kellett gondolnunk, párhuzamosan azzal, hogy építenünk kell egy teljesen új, öt egységből álló állandó kiállítást, teljes körű revíziót végrehajtanunk a közel 40 000 darabból álló gyűjteményünkben. Azt gondoljuk, hogy a múzeumunk munkatársai – a 2020 folyamán végbement személyi változások ellenére – sikerrel vették ezeket az akadályokat. Sok apró részletkérdés még tisztázásra vár, bizonyosan látszik, hogy a jelenlegi létszámmal csak átmeneti jelleggel tudjuk ellátni az összes feladatunkat, amely tovább fog bővülni, amint újra megnyitunk a nagyközönség előtt. Ettől függetlenül számos olyan területen értünk el jelentős haladást, amely eddig még nem is szerepelt a múzeum(ok) munkapalettáján, bekapcsolva magunkat ezzel egy olyan közösségbe, ahol a fejlődés, fejlesztés az elsődleges cél, ami még előrébb viheti a Bihari Múzeumot.

Péter Török

Public collections in the pandemic – 2020 activities of Bihari Museum

In 2020 the Bihari Museum – just like other public collections all over the world – switched to online mode as a result of closures due to the pandemic. Construction works in the framework of a project supported by the European Union have started in the museum in March 2020, meanwhile a workflow that can be managed remotely from home office have been prioritized. Only one choice was left to the museum professionals: adapting to the situation and learning from it. Bihari Museum has coped with the situation well in 2020 (and also in 2021): databases were assembled from almost 50,000 records made of documents closely related to the history of Berettyóújfalú and Berettyószentmárton. Recent challenges gave rise to new methods that have become integral part of the museum's activities.